

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 12 • Sayı/No: 60 • Aralık/December 2021

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Muhammed KÖSE

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Dr. Kubilay KAVAK

Dr. Mehmet ŞAHİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA	Doç. Dr. Alparslan A. BAŞARAN
Prof. Dr. Nevzat AYPEK	Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN	Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Gökhan GÜNEYSU
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Ali GÜRSEL
Prof. Dr. Ruhi ERSOY	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Hayri KESER
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER
Prof. Dr. Yonca İLDEŞ	Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Doç. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Atila BEDİR
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Mahmut ÇİTİL
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Dr. Hasan EŞİCİ
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL	Dr. Cemil Doğaç İPEK
Prof. Dr. Turgay UZUN	Dr. Kürşat KORKMAZ
Doç. Dr. Birol AKGÜL	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	Dr. Hatice MUMYAKMAZ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Aralık/December 2021

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu <i>Editor's Note</i>	7
Muhammed KÖSE Sayı Editörünün Sunuşu <i>Preface by Issue Editor</i>	9
Ümit KILIÇ Oryantalizm ve Doğu <i>Orientalism and the East</i>	11
Cengiz KARTIN İngiliz İstihbarat Belgeleri Üzerinden Ortadoğu'ya Oryantalist Bir Bakış <i>An Oriental Perspective to the Middle East from the English Intelligence Documents</i>	27
Süleyman LOKMACI Oryantalistlerin Kitap Toplama Misyonları (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar) <i>Book Collection Missions of Orientalists (XVIIth and XVIIIth Centuries)</i>	51
İbrahim Caner TÜRK Misyonerlik ve Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yeri <i>Missionary Acts and Their Places in the Ottoman Education System</i>	83
Abdullah Sami TEKİN İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'na (1878-1880) Katılan Oryantalist Phil Robinson'un Afganistan Değerlendirmesi <i>Afghanistan Evaluation by Orientalist Phil Robinson Who Participated In the Second British-Afghan War (1878-1880)</i>	115
Kemal TAŞÇI Ortaçağda Seyahat-Misyonerlik İlişkisi: Saint-Quentinli Dominiken Keşiş Frer Simon'un Seyahat Raporunun Selçuklu, Tatar/Moğol ve Misyonerlik Tarihi Bakımından Önemi <i>The Travel-Missionary Relationship in the Medieval Age: The Importance of the Travel Report of the Dominican Monk Friar Simon of Saint-Quentin in terms of Seljukid, Tartarian/Mongolian and Missionary History</i>	135

EDİTÖRÜN NOTU

Japon asıllı ABD’li Siyaset Bilimci Francis Fukuyama’nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” eseri ve bir ölçüde buna cevabi nitelik arz ettiği belirtilen Samuel Huntington’un “Medeniyetler Çatışması Mı?” başlığıyla 1993’te Foreign Affairs’ta yayımlanan makalesi, 20. yüzyılın sonunda kültür ve medeniyet tartışmalarını ana gündem maddesi haline getirmişti. Fukuyama’ya göre Soğuk Savaş ve iki kutuplu sistemin sona ermesi insanlığın sosyo-kültürel evrimi bakımından bir nihaî noktayı temsil ediyordu. Bu noktadan sonra liberal kapitalist demokrasilerin alternatifi olabilecek, onu aşkın yeni bir ideoloji mümkün değildi. Huntington da yarım asrı aşan ideolojik mücadelenin dünya siyasetini artık belirleyemeyeceğini ve yeni dönemde mücadelenin medeniyetler arasında olacağını iddia etmekteydi.

Jeopolitik kavramına kültür eksenli bir yeni pencere açan ve kimi yazarlarca “jeokültür” çalışmaları olarak tasnif edilen bu görüşler çok tartışıldı ve eleştirildi. Bütün bu tartışmalar içinde Türkler ve Türkiye de muhtelif biçimlerde örneklendirmelerde kullanıldı. Mesela, Medeniyetler Çatışması tezinde Türkiye “kararsız ülke” olarak tanımlanmaktaydı. Fukuyama ise “İslamî bir mirası dünyevî bir toplum yararına kesinlikle reddetmiş tek İslam ülkesi” gibi iddialı bir ifade kullanmaktaydı.

Bilgi boşlukta oluşmaz ve mutlaka birileri içindir. Sosyal bilimlerde bilginin hangi anda kim tarafından neden üretildiği soruları üzerinde durulması zaruridir. Bununla birlikte dünyanın son 30 yıldır yaşadıklarını bu perspektiflerle izah etme çabaları da devam etmekte. Esasen düşünce dünyasından siyaset pratiğine kadar dünyada yüzyıllardır var olan farklı biçimdeki kültür unsurları, bunların temsilcileri arasındaki mücadeleler yeni değil. Batı düşünce dünyası, siyasal bilgi envanterinden süzdüğü kendi birikimine göre bir Doğu görmek ve göstermek istemektedir. Toplumların zihnî altyapıları bir günde oluşmadığı gibi onların en üst siyasal organizasyonları olan devletlerin politikaları da tarihsel gerçekliklerle şekillenmektedir.

1990'lerden başlayıp 2000'li yıllara da taşan bu tartışmalar, küreselleşme, insan hakları, demokrasi, kimlik, öteki(lik), İslamofobi, yabancı düşmanlığı gibi sahalarla yeni boyutlar kazandılar.

Düşünce Dünyasında Türkiz dergisi olarak, canlılığını koruyan bu tartışmaların tarihsel alt yapıları bakımından çok önemli bir yere sahip olan Oryantalizm konusuna ve yine bununla bağlantılı olan misyonerlik olgusuna ışık tutulması gerektiğini düşündük. Bu itibarla, 60. sayımızda, "Oryantalizm ve Misyonerlik" konusunu ele almak üzere alanında uzman yazarların çalışmalarına yer verdik.

Konunun tabiatı gereği sömürgecilik ve sömürgeci devletlerin tarihi ile yollarımız keşişti. Başta 19. yüzyılın süper gücü Büyük Britanya'nın "Doğu"daki faaliyetinin çeşitli yön ve boyutları, İngiliz belgeleriyle irdelenmeliydi. Misyoner kiliselerinin Doğu dünyasındaki faaliyetleri, gazeteci ve muhabirlerin o devirdeki işlevleri de üzerinde durulması gereken kaynaklar olarak görülmeli. Öte yandan ekspedisyonlar, seyahat notları ve incelemeleri de benzer imkânı oluşturmaktadır. Böylelikle dönemin siyasal bakış açısı, dost-düşman-öteki algısı, nelerin merak ve ilgi uyandırdığı, kavramların "öte yandaki" karşılıkları daha iyi anlaşılabilir. Türkiz'in 60. Sayısı bu bakımdan okurlarına kalıcı bir başvuru kaynağı oluşturma gayretinde olmuştur.

Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi olarak, Oryantalizm ve Misyonerlik sayımızın Sayı Editörü olmak görevini üstlenen Doç. Dr. Muhammet Köse'ye teşekkür eder, bu müstesna sayının ortaya çıkmasındaki gayreti nedeniyle onu kutlarız. Sayımıza yazılarıyla güç veren kıymetli bilim insanlarına da şükranı borç biliriz.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

SAYI EDITÖRÜNÜN SUNUŞU

Değerli okurlar,

Düşünce Dünyasında Türkiz dergisinin Aralık 2021 tarihli 60'ıncı sayısı TASAV yönetiminin kararıyla "Oryantalizm ve Misyonerlik" temasına ayrılmıştı. Bu kavramlar çerçevesinde konuya farklı pencerelerden ele alan yazıların yer aldığı bu sayının editörlüğünün şahsıma tevdi edilmesini büyük bir heyecanla kabul edip fevkalade memnun olduğumu özellikle ifade etmek isterim.

Prof. Dr. Ümit KILIÇ, "Oryantalizm ve Doğu" başlıklı yazısında, Oryantalizmin gelişimi, sömürgecilik, misyonerlik faaliyetlerinden ve Batı dünyasının Doğu üzerinde kurduğu hegemonyadan bahsetmekte, Oryantalist bakış açısının nasıl zamanla oto-oryantalist yaklaşıma zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Kılıç, bu durumun toplumların kendi kendilerine yabancılaşması gibi bir sosyal olguyu ortaya çıkardığını ileri sürmektedir.

Doç. Dr. Cengiz KARTIN, "İngiliz İstihbarat Belgeleri Üzerinden Ortadoğu'ya Oryantalist Bir Bakış" başlıklı yazısında, İngiliz Ulusal Arşivi'nde yer alan, Osmanlı topraklarında bulunmuş İngilizlerin kaleme aldıkları raporlardan hareketle, başta İran ve Irak olmak üzere coğrafyanın siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına dair ortaya koyulan fotoğrafi ele almaktadır. Kartın, İngilizlerin Ortadoğu özelinde Osmanlı coğrafyasına olan merakından hareketle, onların Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yönelik çabalarını ortaya koymaktadır.

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI ise, "Oryantalistlerin Kitap Toplama Misyonları (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)" başlıklı yazısında, İslam medeniyetini ve Müslümanları daha iyi tanıma amacıyla Doğu'nun önemli merkezlerine yaptıkları seyahatlerle kütüphanelerdeki yazma eserlerin Batı'ya taşınması görevlerini üstlenen 10 seyyahın biyografilerini ve kitap toplama misyonlarını ele almaktadır.

Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK, "Misyonerlik ve Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yeri" başlıklı yazısında, Misyonerliğin tarihî gelişimi ve

çalışma metodlarını esas alarak Avrupalıların Osmanlı ülkesine duydukları ilgiyi, yürüttükleri eğitim faaliyetlerini ve yürütülen bu faaliyetlerin Osmanlı eğitim sistemi ile Türk toplumu üzerindeki sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik etkilerini tartışarak Osmanlı'nın çöküşündeki etkisini irdelemiştir.

Dr. Abdullah Sami TEKİN, "İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'na /1878-1880) Katılan Oryantalist Phil Robinson'un Afganistan Değerlendirmesi" başlıklı yazısında, Afganistan'da gözlemlerde bulunan savaş muhabiri Phil Robinson'un Afganistan coğrafyası, etnik yapısı, yönetim şekli, ordusu ve sosyo-ekonomik durumu ile ilgili topladığı bilgiler ve İngiliz hükümetine sunduğu raporu konu edinmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI ise, "Ortaçağ'da Seyahat-Misyonerlik İlişkisi: Saint-Quentinli Dominiken Keşiş Frer Simon'un Seyahat Raporunun Selçuklu, Tatar/Moğol ve Misyonerlik Tarihi Bakımından Önemi" başlıklı yazısında, Papalık tarafından 1245 yılında Moğol valisi Baycu Noyan'a gönderilen Dominiken tarikatına mensup Saint-Quentinli Keşiş Frer Simon'un kaleme aldığı eserinin Selçuklu, Moğol ve Misyonerlik tarihi bakımından taşıdığı değeri ortaya koymaktadır.

Tüm bu özgün çalışmaların, Batı dünyasının Doğu'yu önce tanıma sonra da Doğu'ya hükmetme siyasetinin kaynaklarından olan Oryantalizm ve Misyonerlik kavramlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunması temennisiyle, iyi okumalar diliyorum.

Doç. Dr. Muhammed KÖSE
Sayı Editörü

ORYANTALİZM VE DOĞU

Ümit KILIÇ

Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
umit.kilic@atauni.edu.tr

Özet

Batı'nın Doğu'yu kendi yargı ve tarifleri üzerinden tasvir etmesi olarak tanımlanabilecek olan oryantalizm, farklı olanı ötekileştiren bir anlayışı da içinde barındırır. Oryantalizm, Doğu dünyasına karşı önceleri karşıtlıkla karışık bir merakla başlayan ancak sonraları giderek ona bir tahakküm sahası olarak rol biçen bir anlayıştır. Batı dünyasının kendi dışında kalan farklılıkların kendi üstünlüğüne tevیل edilmesine yönelik faaliyetlerinin bir bütünüdür. Batı'nın coğrafi bir alan olmaktan çıkartılıp Doğu'ya üstünlük sağlayan bir ideoloji olarak şekillendiği bu faaliyetler, Batı'nın siyasi ve sosyo-ekonomik şartlarından doğan ihtiyaçlarına göre her dönem yeniden bir Doğu kurgulamasını da ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Batı, Doğu, Oryantalizm.

Abstract

Orientalism, which can be defined as the West's depiction of the East through its own judgments and definitions, also includes an understanding that marginalizes the different. Orientalism is an understanding that initially started with a mixed curiosity towards the Eastern world, but then gradually assigned it a role as a field of domination. Orientalism is the whole of the activities of the Western world aimed at translating the differences outside of itself to its own superiority. These activities, in which the West was removed from being a geographical area and shaped as an ideology that provides superiority to the East, also revealed a reconstructing of the East in every period according to the needs of the West arising from the political and socio-economic conditions.

Keywords: East, West, Orientalism.

Giriş

Amerika’da yaşayan bir İngiliz edebiyatı Profesörü ve aynı zamanda bir Arap milliyetçisi olan Filistinli Hristiyan Edward Said’in 1978 yılında çıkardığı “Oryantalizm” isimli eseri, tüm dünyada oryantlizmin tartışılmasını sağlamıştır. Her ne kadar Edward Said’in tanımlamalarına bir takım itirazlar olsa da; eser, bu konu için bir mihenk taşı olma rolünü devam ettirmektedir. Edward Said, Oryantalizmi doğu ile batı arasındaki mücadelenin tezahürü olarak ortaya çıkan bir olgu biçiminde tanımlamaktadır. Oryantalizm, bu bakışa açısıyla Batı’nın şekillendirdiği ve tarif ettiği kavramlar ve kategoriler içinde farklı ama tarif edilebilir bir Doğu anlayışını öne süren bir söylemdir (Said 1998: 15)

Oryantalizmin Gelişimi

Avrupa açısından Haçlı Seferleri’nin meşruiyetini sağlamak, Doğu dünyasının ötekiliğini ortaya koymaktan geçmekteydi. 13. yüzyılın ortalarında başlayan ilk Oryantalist talepler, 1312 yılında Viyana’da toplanan Katolik kilisesi şurasının, Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve birkaç üniversitede daha Doğu Dilleri bölümlerinin kurulma kararı ile sonuçlandı. Haçlı Seferleri kimliği altında ortaya çıkan Batı siyaseti, Oryantalizmin köklerini inşa etmekteydi. Ancak Haçlı Seferleri’nin başarısızlığı kiliseye yönelik eleştirileri de arttırmıştı. Enteresan bir şekilde Haçlı Seferleri sırasında bu seferlerin meşruiyeti için kullanılan Doğu eleştirileri, kilisenin ıslahı için de kullanılmaktaydı. (Bulut 2007: 428-435; Taş 1999: 38-41)

Haçlı seferlerinden sonra Doğu dünyası ile olan ilişkiler, özelliklede ticarî ilişkiler gelişmeye başladıkça, Doğu dünyasına yönelik bir seyyah ve misyoner faaliyeti başlattı. Özellikle 16. ve 17. yüzyılda Doğu, bütünüyle anlaşılmaya çalışılıyordu. Bu dönemde Doğu dillerini öğrenen birçok seyyah, bu coğrafyadan ele geçirdikleri yazma eserleri Batı’ya taşıdılar. 17. yüzyılda sömürgeci bir yapı oluşturan Hollanda, 1613’te Leiden Üniversitesi’nde Arapça kürsüsünü açtı. Aydınlanma çağında ise Avrupa, dönemin ruhu gereği daha seküler kaygılarla Doğu araştırmalarına devam etti.

Özellikle Decartes tarafından şekillendirilen metodik şüphe yoluyla Doğu araştırmaları sürdürüldü. Bu dönemde Doğu, Batı'nın sadece dinî olarak değil her alanda ötekisi hâline dönüştü. Bu yaklaşım sömürgeciliğin kazanma hırsına meşruiyet kazandırıyordu. Öte yandan bir takım aydınlanma filozoflarının kiliseyi bütünüyle karşlarına almamak için kiliseye yönetmek istedikleri eleştirileri Doğu ve İslâm üzerinden yapmaları nedeniyle, bu dünyaya bakış üzerindeki ipotekler olanca hızıyla devam etmekteydi. Sömürgeciliğin Sanayi Devrimi ile birlikte şekil değiştirdiği 18-19 yüzyılda ise Doğu topyekûn olarak tekdüze bir halde tasvir edilmeye çalışıldı. Doğu despotizmi kavramı bu yüzyılda ortaya çıkmaya başladı. Sömürgecilikle birlikte zenginlikleri ele geçirme poli-tikasının siyasî zemini bu yolla oluşturuyordu. Avrupa'nın sanayileşme ile başlayan ekonomik üstünlüğü, kültürel zeminde de kendisine alan açılmasını sağlayınca, özellikle yeni kurulan sosyoloji gibi bilim dallarıyla birlikte Oryantalizm akademik bir disiplinle kurumsallaştı. Fransa'nın Osmanlı'ya ait Mısır'ı işgalinde Napolyon'un yanında ordularla beraber Arkeologlar başta olmak üzere bilim adamlarından müteşekkil bir grubu götürmesi de sömürgecilik ve Oryantalizm ilişkisine bir örnektir. Bu gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere önceden miras olarak gelen oryantalist bakış, akademik bir çehreye kavuştu. Dönemdeki en büyük olgu Batı'nın Doğu tarifinin, Doğu tarafından da kabul edilmeye zorlanmasıydı. Oryantalist faaliyetlerde Batı, artık coğrafi bir alan olmaktan çıkmış doğu karşısında kendisini ideolojik bir konuma getirmiştir. Bu yapı içerisinde Batı, hem kendi tarihini hem de geri kalan coğrafyaların tarihini yeniden tanımlamıştır. Avrupa sömürgesi altında bulundurduğu toplumların dillerini, fikirlerini, geleneklerini akademik ve sistemli bir şekilde inceleyerek hâkimiyet alanlarını devam ettirmeye çalışmaktaydılar.

Oryantalizmin Doğu'ya dair ortaya koyduğu yaklaşımların temeli, Doğu Dünyası'ndaki var olanı ortaya koymak değil, kendini merkeze alarak Doğu'da olmayanları öne çıkarmaktır. Bu ise Doğu dünyasını bir "yokluklar dünyası" olarak tanımlamaya götürerek göreceli bir

şekilde Batı'nın "var"lar üzerinden üstünlük geliştirmesine zemin hazırlamasıdır. (Kalm, 2007: 116-118; Bulut 2007; 429-432; Deniz 2003: 224)

Oryantalizmin gelişimi açısından Fransız İhtilali önemli bir olgudur. Paris'te, ihtilal sonrasında Langles tarafından "Ecole des langues orientales vivantes" kurulmuştur. Almanya'da ise Avrupa'nın ilk oryantalist dergisi olan "Fundulen des Orientes", 1795 yılında Hammer tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Bu yılların en önemli özelliği, coğrafi keşiflerden sonra yeni kıtalara ve dünyaya açılan Avrupa'nın hızlı bir biçimde her alanda emperyal olmaya çalıştığı kısaca dolaylı veya doğrudan sömürgecilik faaliyetlerinin bütün hızıyla devam ettiği bir dönemdir.

Avrupa, karşılaştığı farklı toplum ve kültürleri özellikle tüccarlar ve seyyahlar üzerinden keşfetmeye çalışıyordu. Hedef alanlara ait ekonomiden sosyal hayata, siyasî yapıdan, Antropolojik özelliklere kadar ve hatta coğrafyanın flora ve faunası hakkında dahi birçok bilgiler toplanıyordu. Bu toplanan bilgilerin işlenmesi Batı açısından hayatî bir öneme sahipti. Çünkü arzulan şey salt bir bilimsel merakı gidermek değil, sömürgecilik düzeninin devamını oluşturacak ilişkiler ağını kurgulamaktı. Bu ise toplanan bilgilerin işlenmesinden geçmekteydi. Başlangıçtaki çalışmalar ana hatlarıyla dil bilimi üzerineydi. Ancak amacın doğası gereği zamanla üzerine çalışılan konular çeşitlendi ve farklılaştı. Avrupa'da doğu dünyası üzerine farklı alanlarda özel dergiler çıkmaya, bilimsel kongreler tertip edilmeye başlandı. 1821'de Paris'te "Societe Asiatique" kuruldu ve "Journal Asiatique" adında bir dergi yayın hayatına başladı. 1823'te Londra'da ise "Royal Asiatic Society" kuruldu. Bunları diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika'da kurulan merkezler izledi. Hızlı bir şekilde Doğu dünyasına ait eserler akademik bir şekilde tasnif edilip özellikle dil alanında yayınlar yapıldı. İslâm dünyasının hadis ve tarih alanındaki önemli eserleri Batı dillerine tercüme ettirildi. Bu bağlamda İbni Hişam'ın, İbn Esir'in ve Mesudi'nin kitapları çevrilmekte Avrupa'da İslâm Tarihi üzerine eserler hem çevriliyor hem de tafsilatlı bir şekilde kritik ediliyordu.

Elbette ki Türk dünyası ve Türk Tarihi de Batı'nın oldukça dikkatini çekmekteydi. Barthold'un Orta Asya ve Türk Tarihi çalışmaları buna örnektir. Karabacek ve Berchem ise nümizmatik ve Arap epigrafisinin Öncüleri arasındaydılar. (Bulut 2014, s. 104-109)

Erken dönem oryantalist çalışmalar ağırlıklı olarak dil ve onun etrafındaki konular üzerinde ilerlemektedir. Ancak buradan başlayan hareketlenme Batı'da Doğu dünyası üzerine ciddi bir doküman oluşturmaktaydı. Dil biliminin yanı sıra diğer modern sosyal bilim dallarının da Doğu dünyası ile ilgilenmesi 1873'te Paris'te toplanan kongre ile hızlandı. Bu kongrede Doğu dünyasındaki antropoloji üzerine yapılan çalışmaların sunumuyla artık sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmalar kendini göstermeye başladı. (Bulut 2014, 109-110) Oryantalistler bir müddet sonra Özellikle Arap-İslâm dünyasının erken dönemleri üzerine çalışmalar yürüttüler. (Lockman, 2009, s. 139) Osmanlı Tarihi üzerine eser telif eden Lamartine, Osmanlı Devleti'nin teşkilât ve sosyal yapısı üzerine incelemeler yapmış aynı zamanda ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu dönemden itibaren Oryantalizmin, Batı'nın Doğu üzerindeki faaliyetlerini meşrulaştırma unsurları oluşturmaya başladığını görüyoruz. (Timur, 1989, s. 21-25) İgnaz Goldziher, "Muhammedanische Studien" isimli çalışması ile İslâm ilahiyatı alanında tasavvufî konular üzerine eğilen ilk kişi olarak kabul edilebilir. (Bulut, 2014, s. 125) Hurgronje İslamı sahada gözlemlemiş, Müslüman kimlikle orada ikamet etmiştir. "Mekka" adlı iki ciltlik kitabında Batılı klişeleri eleştirmiştir.

Sömürgecilik, Misyonerlik ve Oryantalizm

Sömürgecilik ve misyonerlik birbirleriyle uyumlu hareket eden iki olgudur. Coğrafi keşiflerden sonra elde ettiği ekonomik güç ve Rönesans'ın sağladığı "yenidünya" görüşü birleştiğinde, Batı artık bir coğrafi bölge olmaktan çıkmış bir ideolojik merkez hâline gelmiştir. 16 ve 17. yüzyıllarda sömürgecilik ve misyonerlik aynı hedefe yönelen iki ok gibidir. Misyonerlik ve sömürgecilik, oluşan bu yeni Batı ideolojisi içerisinde ele geçirilen yerlerdeki halkların

ve coğrafyanın kendilerine göre medenileştirilmesi gibi bir hedef içerisindeydiler. Batı emperyalizmi, sömürgecilik ve misyonerlikten gelen mirasla iktisadî ve kültürel hâkimiyetini sağlamayı, uygarlaştırmak olarak formüle etmişti. (Aktaran Kanar, 2006: 111). Kısaca söylemek gerekirse Oryantalizm, Batı'nın bilgi ile edindiği güçle, Doğu üzerinde bir hâkimiyet kurma projesini temsil eder. Başlangıçta Portekizliler ve İspanyolların yer yer ağır katliamlara dayalı sömürge faaliyetleri, zaman içerisinde şekil değiştirerek daha incelikli bir forma kavuştu. Sömürgeciler üzerinde ihdas edilen yönetimler, idare ettikleri sömürge devletlerinin egemenlik haklarını kendi lehlerine kullanarak daha yumuşak ama oldukça etkili bir sistem oluşturdular. Sömürülen ülkelerin tüm idarî ve bürokratik sistemleri işletilmekte ancak alınan kararlar, hegemonik devletin sömürgeleştirilen yerde yapılacak iktisadî faaliyetlerinin menfaatleri üzerine planlanmaktaydı. Devletin ana idarî mekanizmaları sömürgeci devletin gönderdiği kişiler tarafından yönetilmekteydi. Bu durum ise sömürülen halkın entelektüel birikimin zayıflığı iddiasıyla meşrulaştırılmaktaydı. Kısaca insan da dâhil olmak üzere bütün kaynakların kurutulduğu sömürgecilik faaliyetlerinin meşrulaştırılması oryantalist faaliyetler üzerinden yapılmaktaydı. Oryantalizm ile ortaya gerçek bir doğu resmi değil batının kurmaya çalıştığı iktidarın normalleştirilmesi sağlanıyordu. Kendisine benzemeyenin ötekileştirilmesi, ötekinin barbarlaştırılması, burada yaşayan iyilerin kurtarılması gereği ve daha iyi bir dünya için kendi ürettiği değerlerin küresel hâle getirilmesi gibi durum ve amaçlar oryantalizmin, Batı sömürge ve emperyalizmine sağladığı gerekçelerdi. (Wallerstein, 2007a: 20).

Batı'nın sömürge faaliyetlerinin yayılması ile Oryantalizmin faaliyetleri arttı. Eski kıtada başlayan sömürgecilik faaliyetlerinde karşılaşılan toplumun bütün özellikleri ile tanınmaya çalışılması ve bunun sonucunda kategorize edilmesi, bir taraftan sömürge faaliyetlerinin yönünü belirlemek açısından önemliken diğer taraftan sömürülen toplumların kendilerini Batı aynasından

görmeleri sağlanıyor böylelikle sosyokültürel hâkimiyetin devamı sağlanıyordu. (Bernal, 2003: 111).

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, Batı dünyasının Doğu dünyasını “uygarlaştırma” isteğinin tek taraflı olmasıdır. Batının kendi medeniyetini bir yerlere taşıma ve kabul ettirme misyonu sömürgeciliğe ve emperyalizme maruz kalan ülkelerin talebi değildir. Batı bu görevi kendi kendisine vermektedir. Batı kendi medeniyeti yoluyla ötekileri “medenileştirmeyi” bir talep olmaksızın kendi ahlaki görevi olarak görmektedir. Öteki toplumları iyileştirme amacı ve bunu bir talep olmaksızın vazife edinmeleri, aslında kendilerini dünya tarihi açısından merkezî bir otorite olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Batılılar açısından dünyanın her anlamda ve her alanda merkezi kendileridir. Geriye kalan her şey ve herkes onların tanımıyla belirlenir ve olması gelenlere muhatap olurlar. Aslında Batı'nın sadece sömürgeciliği değil moderniteyi kullanma biçimi de bu şekilde cereyan etmektedir. Özellikle küreselleşme ve tek tipleştirme olgusu Batı'nın farklı olanı yabancılaştırıp onu kendi uygun gördüğü kalıba sokma çabası olarak da tanımlanabilir. (İlter, 2006: 2). Avrupa'da kolonyal çağ veyahut sömürge çağı sona ermesine rağmen siyasal ilişki ve politikalarında oryantalist söylemi hala devam ettirmektedir. Batı hâlâ daha Doğu ile ilgili politikalarını temellendirirken Doğu'ya bir takım değerler aktarma adına ve onu birtakım kötülüklerden kurtarma adına hareket ettiğini söylem haline getirmektedir. Bu söylem, özellikle medya tarafından da birçok alanda vurgulanmaktadır. Buradaki temel problemlerden birisi de Batının sömürge geliştirdikleri alanlarda yaşayan toplumların kültürel birikim ve deneyimlerini yönlendirmesi, bunların doğal kendi özgün mecralarında ilerlemesini engellenmesidir. Bu sayede kendi ekonomik ve faydacı sistemini oturtabilmektedir. Ancak oryantalist söylemler bu olayı geri kalmış ve kendisini idare edemeyen bir dünyanın modernleştirilmesi gibi bir resimle tasvir eder. (Kanar, 2006: 121). Batı başta Hindistan olmak üzere Doğu toplumlarının geleneksel yapılarını, mülkiyet anlayışı ve iktisadî işleyişini kendi sermaye birikimi için

yeniden şekillendirmiş, Doğu'nun ekonomiden başlayarak bütün araçlarını kendi sosyo-iktisadî ve siyasî hedefleri için yönlendirilmiştir. Oryantalizmin zamanla sömürgecilik için bir ideolojik alt yapı oluşturması, Batı'nın askerî güç haricindeki unsurları kullanmasını da sağlamıştır. Elbette ki bunlardan en önemlisi hegemonya kurulan topraklardaki bir takım kişiliklerin bu bakışı kabullenmeleridir. Bu ise oto oryantalizmi doğurmuştur.

Oto-Oryantalizm

Oto-oryantalizm, toplumların kendilerini oryantalist bir bakış açısıyla tanımlamasıdır. Batının ürettiği bakış açısı üzerinden kendini tanımlama ve kabullenme süreci, birey ve toplumların kendilerine yabancı olmalarıyla sonuçlanır. Coğrafi keşiflerden itibaren öteki olgusunu derinleştiren Batı ideolojisinin etkisiyle Doğu toplumlarının da kendilerini öteki olarak tanımlaması oryantalizm etkisinin vardığı son safhadır. (Turna, 2002: 234; Fontana, 2003: 131)

Oryantalistler açısından Doğu'yu tanımak, kendileri için farklı ve karmaşık olan bir dünyayı, kendileri açısından anlaşılabilir imge-lere ve karakterlere büründürmek ile mümkündür. Ancak bu düşüncenin temelinde Doğu'nun ötekiliği yatar. Daha farklı bir ifadeyle, Batı için kendisi özne, öteki olan Doğu ise nesnedir. Zaman içerisinde kurumsallaşan faaliyetler ile de Doğu, kendisinden nesnel bilgi edinilen bir coğrafyaya dönüşür. Batı dünyasının tabiatla olan ilişkisi, kendi dışındaki toplumlarla da aynı şekilde sürmektedir. Önce tabiatın işleyişi hakkında veri elde etmek, sonra bu bilgi ile tabiatı taklit etmek ve en sonunda ise tabiata hükmetmek. Bu işleyiş diğer alanlarda da benzer şekilde sürer. Her ne kadar genel insanlık yararı gibi bir takım yüksek değerlerle ifade edilse bile belki de doğası gereği Batı'da bilgi, tahakküm etmenin bir aracıdır. Bu tahakkümün bir yolu da Doğu'yu nesne boyutuyla tanımlamanın yanı sıra onun yapısını değersizleştirip yeniden inşa ederek üzerinde âmir bir pozisyonda bulunmaktır. Dolayısıyla Doğu'yu tanıma isteği

ile başlayan Oryantalizm, bir yönüyle tahakküm etmek için kullanılan bir aracın adı haline de gelmiştir. (Kantar 2006: 121)

Oryantalizm, merakla başlayan ve geldiği noktada akademik yönü de olan bir söylemdir. Ancak bu akademik merak, öteki üzerinden yürümektedir ve Doğu ile Batı arasında olduğu kabul edilen varoluş farklılığı üzerinden bir ayrımla sürdürülmektedir. Oryantalizm, bu bakışla, özellikle 19. yüzyılda Doğu üzerinde denetleyici bir hâkimiyet oluşturmak için kurumsal bir mecra haline gelmiştir. Oryantalizm aslında Batı'nın Doğu üzerindeki siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için uyguladığı çok yönlü bir projedir. Bu nedendir ki Oryantalizmin Doğu araştırmaları öteki olarak tanımlananların sahip olmadıkları üzerinden bir Batı kimliği kurgusu sağlamaktadır. Doğu, genel anlamda geri, rasyo-naliteden ve Batı'nın gelişmişliğinden uzak olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu Batı'nın batılı olmayan toplumlar üzerindeki iktidarının sağlanması için yapılan bir tanımlamadır. (Metin 2013: 16-19)

Doğu dünyasındaki tüm veriler toplanırken Batı halkı için ortaya konulan Doğu silueti ise toplanan bu kadar verinin çeşitliliğinden garip bir şekilde uzaktır. Yazın ve medya alanlarında görüldüğü üzere Doğu, mistisizm, egzotizm, rüyalar ve birtakım fanteziler içinde tarif edilir. Aslında bu tarifler yazarların kişisel üretimlerinden ziyade oryantalist bakış açısının tanımlamasının bir sonucudur. Bahsedilen tanımlamalara sonraki dönemlerde tekinsiz ve tehlikeli sıfatlar da eklenmeye başlanmış böylelikle Batı'nın düzen getiriciliği rolü pekiştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Oryantalizm, Batı'nın siyasi açıdan ihtiyacı olduğu tanımlamaları her defasında yeniden inşa eden bir faaliyet alanı hâline gelmiştir. Doğu, Oryantalist bakış açısıyla zaman içerisinde gelişmiş Batı karşısında küçümsenen ve sahip oldukları değil Batı tanımlamalarına göre sahip olmadıklarının vurgulandığı bir kimliğe büründürülmüştür. Batının coğrafi açıdan da kendisini merkez alarak tamamladığı bir zeminde Doğu, bir yönüyle gizemli ancak diğer yönüyle de medeniyetten uzak olarak tanımlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken unsur, Batı'nın olumsuz ötekileştirmeyi, kendini tanım-

lamak için kullanmasıdır. Doğu öteki konumundayken Batı, ona göre kendini merkeze almakta ve sürekli Doğu ile kendisini kıyas-layarak bir üstünlük ortaya koymaya çalışmaktadır. (Önal, Baykal 2011: 109-110)

Batı'nın bu ötekileştirme tavrı, modern dönem öncesine dayanmaktadır. Ortaçağ'da kilise kimliği üzerinden oluşturulan şeytanî Doğu anlayışı, modern dönemde de endüstrileşme ve onun ürünleri üzerinden şekillendirilmiştir. Batı'nın bu farklıyı ötekileştirme anlayışı, coğrafi keşifler ile de kendini göstermiştir. Yeni kıtaya çıkan İspanyollar, Kızılderili yerlilerini katletme meşruiyetini onların farklılığından çıkarmaktadır. Bu o kadar baskın bir düşüncedir ki Aydınlanma çağının ve endüstri devrinin ünlü batılı filozofları dahi sömürgeciliği ve diğer toplumların ikincilliğini rahatlıkla kabul etmekte idiler. Doğu Dünyası açısından sürecin diğer bir garip yönü ise İslâm'a olan yaklaşımdır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına girilene kadar Batı, Doğu'yu Türk-İslâm birlikteliği üzerinden tanımlamış ve Türklükle İslâm birleşik bir kimlikle ötekileştirilmiştir. Ancak post-modern çağdan itibaren süreç farklı bir şekle evrilmiştir. Batı'nın dini olan Hristiyanlığın da Doğu kökenli olmasına ve İslâm'ın da dünyanın birçok yerine yayılmış olmasına rağmen İslâm, Doğu'nun yerel bir dini gibi tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra Hristiyanlık ile İslâmiyet'i kıyaslamanın ötesinde topyekûn olarak Batı dünyası ile İslâm karşı karşıya getirilmiş, Doğu'nun siyasî olayları üzerinden yapılan birtakım tanımlamalar İslâm'la özdeşleştirmeye çalışılarak Batı'nın ötekisi olarak İslâm yerleştirilmeye çalışmıştır. (Özçelik 2015, s.54-103)

Batı tarafından üretilen ve karakterize edilen Doğu tarifinin Doğu'lular tarafından da kabul edilerek kendini anlamada bir araç olarak kullanması, Oto-oryantalizmi doğurmuştur. Bu, Doğu'da yaşayan insanların kendilerine yönelik Oryantalist bir bakış geliştirme, başka ifadeyle kendisini Batı'nın yargıları üzerinden kendisini ötekileştirmesidir. Bu süreç, toplumun kendisini oluşturan yapıları yabancı olarak görmesine neden olmaktadır. Böylelikle toplumlar, kendi olarak problemleri ile yüzleşmekten uzaklaşarak,

Batı'nın kendilerine yüklediği yargılarla kendilerine karşı eleştirel bir pozisyonda kalmaktadırlar. Batı'nın kendisi ana unsur, farklı olanlar öteki iken süreç ilerledikçe Batı dışında toplumlar kendilerini ve kendilerine ait bazı unsurları öteki olarak görmeye başlamışlardır. Modernleşme ile oto-oryantal tavrı arasında ki savrular Doğu toplumları için zorlu bir sınav alanıdır. (Gürses 2012)

Oto-oryantalizm açısından önemli olan ana nokta, Doğu'nun Batı ile ilişkiye girdiği zaman ve mekân anlamındaki "temas noktası"dır. Gelişen süreç açısından Doğu ile Batı arasındaki temas noktası ise sömürgecilik olgusudur. Sömürgecilik faaliyetlerinin sürdüğü topraklarda Batı'nın düşünce ve bilinç dünyasının kendilerine üstünlüğü gibi bir paradigmayı kabul eden entellektüel sınıfın kendi toplumunu geri kalmış görmesi ve sömürgeci toplumla aynileşmeye çalışması oto-oryantalizm için bir alan açmaktadır. Bu bağlamda, Batı ile oluşan sömürge ilişkisinden doğan temas noktası oto-oryantalizm için bir kapı niteliği taşımaktadır. Bu durum, bazı Doğu'lu unsurların da kendi kendilerinden kurtulma hevesine neden olmaktadır. (Bezci ve Çiftçi, 2012: 148). Batı için öteki olan Doğu'nun insanları tarafından tanımlanmasını yeniden üretim olarak görülmektedir, Asya, Doğu Avrupa'ya göre daha "Doğu" ve de daha "öteki"dir; Doğu Avrupa'nın kendi içinde yeniden tanımlanma işi ise kendi aralarında en "Doğulu" olan Balkanlarla yeniden üretilir, Böylelikle Batı dışındaki her coğrafya, kendi içindeki unsurları Batı ile olan yakınlığına göre yeniden tanımlamaktadır. (Hayden, 2007: 357)

Hristiyan Avrupa ile Müslüman Doğu ortaçağ boyunca temas noktaları üzerinden karşılıklı etkileşim içine girmişlerdir. Batının, Doğu ile ilgili kalıpları özellikle kendi modernleşme sürecinden sonra modern olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayrımla bir üstünlük konumuna geçmiştir. (Bezci vd., 2012: 148) Bu durum ise doğulu bir takım elitlerin Batı değerleri ile erken münasebet kurmaları ve Batı'nın konumunu üstün olarak kabul etmeleri, taşıyıcı elitlik konumunu ortaya çıkarmıştır. Bu elitler Batı'nın üstünlüğünü genellikle kayıtsız şartsız kabul etmektedirler. (Çifci,

2013: 37-38). Elbette bu taşıyıcı elitlerin buldukları toplumda bir ayrıcalıklı zümre olarak tanımlanmaları da oto-oryantalizmin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. (Bezci vd, 2012: 147-148).

Oryantalizm ve Diğer Doğu

Oryantalist bakış açısı sadece Avrupa'nın yakın doğusuna yönelik değildir. Batı dünyası, kendisini merkeze alarak tanımladığı Uzak Doğu'ya karşı da oryantalist bir bakış açısı geliştirmiştir. Uzak Doğu kültürlerini coğrafya ve kültürden bağımsız olarak kalıplaşmış bir tek tip hâline çeviren, bunun yanısıra tarihî olarak da donduran bir anlayışla değerlendirmiştir. Oryantalistler açısından Uzak Doğu'nun tarihî süreç içerisindeki gelişimi gözardı edilmiş, tüm zamanlarda adeta donuk bir kültürel yapı olarak resmedilmiştir. Özellikle Batı medyası takip edildiği zaman Uzakdoğu'daki ülke ve bu ülkelerin sahip olduğu kültürel farklılıklar görmezden gelinerek bütün bu coğrafyalar için tek bir tipolojinin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu sabit tipoloji, coğrafyanın bütün zamanlarında hiçbir değişiklik yokmuş sabit bir şekilde gösterilmektedir. Böylelikle toplum ve zaman bağlantısından uzak bir tanımlama ile Uzak Doğu tasvir edilmektedir. (Dirlik 1996. 97). Aslında Batı'nın Uzakdoğu'ya bakışı açısından dikkate değer en önemli tanımlamalarında biri de onlar için kullandıkları "Sarı" tabiridir. Önceleri Çinliler için başlayan bu tanımlama daha sonra bütün Uzakdoğu ülkelerinin insanları için kullanılmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Japonya'nın askerî hareketlenmeleri, Batı'da bir "sarı hegemonya" korkusu da oluşturmuştu. (Belkhry 2013, 1373-1375). Uzak Doğu'da yapılan oryantalist çalışmalar büyük ölçüde bu coğrafyaya ait kültürleri ve tarihleri sabit bir kalıp içerisinde tanımlayarak görmezden gelmek üzerine kuruldu. Her ne kadar günümüzde bir kısım Batı toplumlarında mutfak kültürü, özellikle dövüş sanatları ve mistik olgular bir Uzak doğu kültürünün keşfedilmesi gibi bir hâl gösterse de bu durum kültür öğelerinin katma değer getiren bir ticarî meta hâline getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Oryantalistlerin Doğu dünyasında gerçekleştirdikleri

Doğu'yu Doğu'lulara anlatma faaliyetleri, Uzak Doğu'da da kendini göstermektedir. Oryantalist çalışmalar uzak doğudaki Çin ve Hint kültürüne dair bir takım değerleri kendi bakış açıları ve kendileri için gerekli olan şekilde tekrar ortaya koymaya çalışmışlardır. İngilizlerin Hindistan'da, Cizvitlerin ise Çin'de bu toplumların kültürleri ile olan ilişkileri bu düzlemde gelişmiştir. Hindistan'da Brahman olgusuna dayalı Hindu geleneklerinin entelektüeller tarafından kullanılması İngiliz oryantalizmin bir etkisidir. Çin'deki Konfüçyüs geleneğinin Çin'deki yorumlamalarına Cizvitlerin katkısı tartışılmazdır. Buradaki oryantalist faaliyetler Avrupa'nın Çin'e olan açılımı açısından oldukça önemlidir. Elbette ki Konfüçyüsçü gelenek Çin içerisinde hep var olagelmıştır. Ancak oryantalist yaklaşım, bu geleneği bütün Uzakdoğu'ya mâl ederek Çin'le olan kültürel ilişkisini zayıflatıp akabinde küresel bir mistisizm olgusuna evrilmesini sağlamıştır. (Elman 1984, 62-63. Shodmatova, 2018, 29-36.)

Sonuç

Doğu dünyasını ve değerlerinin farklılığını bazen gelişmemişlik bazen de tehdit olarak ortaya koyan oryantalist çalışmaların arka planında Batı dünyasının kendi içsel korkuları, hayalperestlikleri, kendi konumlarına dair kaygıları ve elbette çıkarları bulunmaktadır. Batı kendi sınırları dışındaki her şeyi üzerinde kontrol sağlayacağı bir nesne hâline getirme siyasetini geçmişten beri devam ettirmektedir. Oryantalistlerin yaklaşımıyla Batı'nın Doğu'ya bakışı ötekileştirici bir yaklaşımdır. Bu anlayış, zamanında uyguladıkları sömürgeciliğin kendileri açısından meşru bir temele oturtulması için kullanılmıştır. Ötekileştirmenin yapılanması mevcut farklılığı ifade etmekten ziyade bir karşıt inşa etmek şeklinde cereyan etmiştir. İnşa esnasında insanlığa dair tüm doğruları kendilerine, yanlışlar ise Doğu'ya tahmil edilmeye çalışılmıştır. Elbette ki bir kısım şarkiyatçıların çalışmaları doğu dünyasına ait karanlıkta kalmış bilgi kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda akademik çalışmaların bütününe önyargı ile yaklaşmak doğru değildir. Ancak Oryantalist bakış açısının siyaseten geldiği nokta, "hakikatin Batı'da olduğu bu

nedenle Doğu'nun yeniden biçimlendirilmesi gerektiği" söylemidir. Oryantalizmin Batı dışındaki toplumlara olan en büyük etkilerinden birisi de, bu toplumlar içerisinde oluşturduğu kendi kendini öteki-leştirme, yani oto-oryantalist tavırların ortaya çıkmasıdır. Bu durum ise toplumların kendi kendilerine yabancılaşması gibi bir sosyal olguyu ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Bakıcı-Hayden, M. (2007). "Sürekli Çoğalan Oryantalizmler: Eski Yugoslavya Örneği", *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, A. Yıldız (Ed.) Ankara: Doğu Batı Yayınları, 355-374.
- Belkhyr, S. (2013). "Defining the 'self' and the 'other' in Disney song lyrics." *International Journal of Human Sciences*, 10(1): 1366-1378.
- Bernal, M. (1998). *Kara Atena*. (Çev. Ö. Buze), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bezci B. ve Çiftçi Y. (2012). "Self Oryantalizm: İkimizdeki Modernite ve/veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1): 139-166.
- Bulut, Y. (2014). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bulut, Y. (2007). "Oryantalizm". *İslam Ansiklopedisi*, C. 33. TDV: İstanbul, 428-437.
- Deniz, F. (2003). "Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin" (Alim Arlı), Tez Değerlendirmesi, Dîvân İlmî Araştırmalar, sy. 14, İstanbul.
- Dirlik, A. (1996). *Chinese History and The Question of Orientalism*. Wesleyan University Press.
- Elman, B. (1984). *From Philosophy to Philology: Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China*. Cambridge: Harvard University Press
- Fontana, J. (2003). *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*. (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gürses, M. (2012). "Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında Oto-Oryantalist ve Oksidentalist Söylemler". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1): 1269-1303.

- İlter, T. (1996). "Keşfin Beyaz Mitolojisi: 'Yeni Dünya'nın Keşfinden 'Olgular'ın Bulgusu Yoluyla George Bush'un Yeni Dünya Düzen(ler)ine". F. Keyman (Der.) *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. İstanbul: İletişim Yayınları, 235-253.
- Kalın, İ. (2003). "Batı'daki İslam Algısının Tarihine Giriş". *Divan İlmi Araştırmalar*, 1-51.
- Kalın, İ. (2007). *İslam ve Batı*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kanar, Y. (2006). *Batı'nın Doğu'su (Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi)*. 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Lockman, Z. (2009). *Hangi Ortadoğu*. (Çev. B. Birinci) İstanbul: Küre Yayınları.
- Metin, A. (2013), *Oksidentalizm – İki Doğu İki Batı*, 1. Baskı, Açılım Kitap: 43, Politika: 6, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Önal, H.; Baykal, K. (2011), "Klasik Oryantalizm, Yeni Oryantalizm Ve Oksidentalizm Söylemi Ekseninde Sinemada Değişen "Ben" Ve "Öteki" Algısı". *Zeitschrift für die Welt der Türken, ZfWT Vol. 3, No. 3* (2011)
- Özçelik, T. (2015). *Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm–Oksidentalizm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. (Çev. N. Uzel) İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Shodmatova, M. (2018). *Disney Animasyonlarında Oryantalizm; Mulan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Taş, M. (1999). *Avrupa'da Irkçılık*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur, T. (1989). *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*. Ankara: V Yayınları.
- Turna B. B. (2002), "Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in Şarkiyatçılık'ı Üzerine Notlar". *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm-I, 5(20): 219-245.
- Wallerstein, I. (1992). *Tarihsel Kapitalizm*. (Çev. N. Alpay) İstanbul: Metis Yayınları.

İNGİLİZ İSTİHBARAT BELGELERİ ÜZERİNDEN ORTADOĞU'YA ORYANTALİST BİR BAKIŞ

Cengiz KARTIN

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ckartin@erciyes.edu.tr

Özet

Türk-İngiliz münasebetleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Söz konusu süreç William Ewart Gladstone'a kadar dostane gelişmiştir. Bu tarihten sonra İngilizler Osmanlı Devleti'nin parçalamayı hedef almışlardır. Osmanlı topraklarına ve Ortadoğu coğrafyasına pek çok asker, doktor, arkeolog vb. görevli çeşitli amaçlarla seyahat etmiştir. Bu kişilerin gözlemleri The National Archives'da (İngiliz Ulusal Arşivi'nde) kayıt altına alınmıştır. Ayrıca resmî olarak bölgede görevlendirilmiş olan İngilizler ciddi raporlar kaleme almak suretiyle coğrafyanın siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel bir resmini çekmişlerdir. Çalışma söz konusu bu fotoğrafın ayrıntılarını kendi kaynaklarına dayalı olarak resmetmek iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Ulusal Arşivi, Britanya, İstihbarat Raporları, Ortadoğu, Oryantalizm.

Abstract

Turkish-British relations date back to very old times. The process was developed amicably until William Ewart Gladstone. The British Empire aimed to break up the Ottoman Empire after this date. Many soldiers, doctors, archaeologists, etc. traveled to the Ottoman lands and the Middle East geography for various purposes. Their observations are recorded in The National Archives in addition, the British, who were officially assigned to the region, took a political, social, economic and cultural picture of the geography by writing serious reports. The study claims to depict the details of this photograph based on its their source.

Keywords: *The National Archives, Britain, Intelligence Reports, Middle East, Orientalism.*

Giriş

William Harborne'un 1583 tarihinde İstanbul'da büyükelçi olarak atanması ile başlayan resmî Türk-İngiliz münasebetleri, William Ewart Gladstone'ın başbakanlık koltuğunu işgal ettiği yıllara değin karşılıklı müteakabiliyet, birbirinin topraklarına ve hukukuna saygı üzerine inşa edilmiştir. Gladstone, her ne kadar 1853-56 Kırım Harbi esnasında Maliye Bakanlığı'nı işgal etmiş ve Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya karşı savaşa girmeye taraftar olmadığını açıkça deklare etmişse de söz konusu yıllarda İngiliz politikasına tesir edecek güce sahip değildi.

Gladstone'ın özellikle 2. Başbakanlık yıllarına rastlayan 1880-85 döneminde Osmanlı Devleti'ni tarihten silmeye ant içmiş bir İngiliz olarak tarihe geçmiştir. Söz konusu bu dönemde William Pitt'in 18. yüzyılda ortaya koyduğu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan geleneksel İngiliz politikası tam tersi bir istikâmet seyretmiştir. Bu politikanın bir gereği olarak kökleri 16. yüzyıla değin giden oryantalist düşünceli asker, doktor, öğretmen, arkeolog, konsolos v.b. etiketine sahip pek çok isim Osmanlı topraklarına seyahat gerçekleştirmiştir (Said 1998). Osmanlı Devleti'nin hâkim olmadığı ya da henüz yeni çekildiği coğrafyalar da İngilizlerin hedeflerinde yer bulmuştur.

Yukarıda ifadesini bulan süreç içerisinde yapılan çalışmalar İngiliz Ulusal Arşivi'nde kayıtlı istihbarat belgeleri ile aslında coğrafya, kültür, sosyal yapı, kişilikler, tarih, ekonomi bir arada değerlendirildiği gibi ayrı ayrı da ele alınmıştır. Söz konusu ayrı ele alışın temelini raporların mahiyeti belirlemiştir. Abartının zaman zaman yapıldığı anlaşılan belgelerde siyasî saiklerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Oryantalist bakış açısının bir yansıması olarak Türklerin öteki olarak kaydedildiği ve bütün sorunların kaynağı olarak gösterildiği de hemen göze çarpmaktadır.

Çalışma, istihbarat raporu olarak kitap ve kitapçıklar üzerinden bir Ortadoğu bakışı sergilemek iddiasındadır. Söz konusu bu iddia

temelde İngiliz Arşiv Belgelerine ve bölgede faaliyet yürütmüş olan İngiliz görevlilerin raporlarına dayanmaktadır.

Coğrafi-Tarihî Olarak Ortadoğu ve Bölgenin İngilizler Açısından Önemi

Coğrafi Keşifler ile birlikte genelde Batı, özelde ise İngilizler, *öteki* üzerinden kendisini tanımlayamaya başlamıştır. Bu süreçte genelde Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyaya yapılan seyahatler Yakındoğu; Hindistan ve ötesine yapılan seyahatler ise Uzakdoğu seyahatleri şeklinde tanımlanmıştır (Sander 2009: 73; Akyol 2014:). Söz konusu bu tanımlamalar gelişen ticarî bağlar ve gemi teknolojisine bağlı olarak 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan süreçte Uzakdoğu, Ortadoğu ve Yakındoğu şeklinde genişletilmiştir. Ortadoğu kavramı ise akademik olarak ilk defa Amerikalı jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan tarafından 1902'de kullanılmıştır (Davison 1960: 667).

Ortadoğu kavramının coğrafi olarak nerede başlayıp bittiği ile ilgili çeşitli tartışmalar devam ederken Mısır-Ermenistan-Hindistan üçgeni olarak tanımlanan bölgenin genel çizgileri yansıttığı anlaşılmaktadır¹. Sümer, Babil, Hitit, Asur ve Pers medeniyetlerinin ilkçağlardaki konumu, Babil hükümdarı Hammurabi'nin ilk kanunları vaz etmesi, ilk paranın Anadolu'da Lidyalılar tarafından kullanılmaya başlanması aslında bölgenin insanlık tarihi açısından önemini ortaya koyan birkaç örnektir (Yılmaz 2010: 65). Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet için de bir merkez olan Ortadoğu coğrafyası (Dedeoğlu 2002: 7)², üç büyük dinin ve

---

¹ Çok geniş bir tanım yapılacak olursa Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Türkiye, İran, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Cezayir, Irak, Suriye, Ürdün, Libya, Tunus, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Fas, Lübnan, Filistin, Kuveyt, Katar ve Bahreyn (Mutlu, Taş ve Akpınar 2012: 9; Öztürk: 254); Deniz, sayılan ülkelere Afganistan'ı da eklemektedirler. (Deniz 2012: 169).

² Ortadoğu'nun bu konumuna rağmen Batı'da Ortadoğu ile ilgili kaleme alınan çalışmalar genellikle savaş ve diplomatik ilişkiler bağlamında değerlendirilmiştir.

kültürün bir arada varlığını yüzyıllarca devam ettirmesini beraberinde getirmiştir. Ortadoğu'da yaşayan nüfus temel olarak üç etnik gruptan oluşmaktadır ki bunlar Samiler, Hint-Avrupa gurubundan olanlar ve Turani gruba mensup olan toplumlardır. Samileri iki kola ayırmak gerekir. Birinci kolu Araplar diğer kolu ise İsraililer temsil etmektedir. Ayrıca Süryanileri de Samilere dâhil etmek gerekir. Araplar ise Ortadoğu coğrafyasında nüfus kesafeti açısından hâkim olan birinci etnik guruptur. Arapların haricinde Türkler ve Farslar ise iki kadîm milleti oluşturmaktadır. Hint-Avrupa gurubunda yer alan unsurlara bakıldığında Ermenileri ve Rumları bu kategori de değerlendirmek gerekir. Son olarak Turani toplumlar ise çoğunluğu Türkiye'de yaşamakta olan ancak başta İran, Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu'ya yayılmış olarak yaşamlarını devam ettiren Türklerdir (Lewis 1998: 23)³.

Bölgenin siyasî ve ekonomik olarak değerinin anlaşılması ile birlikte İngilizler, bölgeyle yapılan ticareti geliştirmek için ciddi çalışmalar içerisine girmişlerdir. Söz konusu bu çalışmalara bir örneklem olması açısından Basra'da 1900-1902 arasında ticaret yapan gemi tonajı 478.000 tonken, bu tonajın 453.000 tonluk kısmı İngiliz bayrağı altında gerçekleştirilmiştir (Cohen 1976: 9).

Basra ticaretine ilave olmak üzere İngiltere'nin sadece Irak ile yapmış olduğu ticaretin 1903'te 2,5 milyon pound olarak tespiti, İngiltere'nin Ortadoğu politikasında ekonomik ayağı açıklaması açısından son derece önemli bir veridir. Bir başka önemli veri, Henry Lynch'ın 1859'da kurduğu ve 20. yüzyıla taşıdığı ticaret ağının 1903 yazında 200.000 ton ticaret yapabilecek kapasiteye ulaşmış

(Fromkin 2009; Fromkin 2004; Yapp 1987; Yapp, 1996; Cleveland 2000).

³ Davutoğlu, Ortadoğu kavramını geniş bir açıdan değerlendirmek suretiyle *jeokültürel, jeoekonomik ve rimland (kenar bölge) kuşağının merkezî hattı olarak tanımlamıştır.* (Davutoğlu 2011: 324). Bölgenin tarihi ve coğrafi öneminin yansısı petrolün keşfi ile birlikte bir de ekonomik açıdan kazandığı değer vardır ki söz konusu bu değer bölgenin 20. yüzyılda dünyanın merkezinde bir konum elde etmesini beraberinde getirmiştir. (Turan 2002: 17; Khan 2004: 15).

olmasıdır⁴. İngiltere açısından bölgenin önemini ortaya koyan bu faktörlere bir de Hint ticaret yolunun emniyet altına alınması (Fontana 2010: 1; Ayrıca İngiltere'nin bölge ile amaçları hakkında geniş bir bilgi için Mejcher 1976: 177-180; Longrigg 1953: 33; Maurice 1926/1927: 106; Kaymaz 2006: 12), Almanya ve Rusya'nın bölgeden uzak tutulması hedefi ilave edilmelidir (Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ortadoğu coğrafyasında yaşanan güç mücadelesinin istatistikî verileri için *PRO, FO 370/137*: 140-11'den 43'e kadar; İngiltere'nin söz konusu bu mücadelede her zaman bir adım önde olmak için Ortadoğu'da kurduğu sistemin ayrıntıları için Crowley 2004: 336; Haj 1997: 27; Fisher 1997: 66-67; Goldstein 1987: 427-428; Fisher 2006: 365; Potter 2009: 13).

İngiliz Ulusal Arşivi ve Ortadoğu Belgeleri

İngiliz Ulusal Arşivi 1786 tarihinde toplu şekilde bir arşiv oluşturma düşüncesi ile teşkil edilmiştir. 1851 tarihinde Kew Gardens'ta bütün yazışmaların toplanacağı bir merkez olarak düşünülen yapı, bugünkü hâline 20. yüzyılın ortalarında dönüşmüştür (Kurat 1949: 1). Arşivde ilk kayıtlar 1199 tarihine kadar gitmektedir.

Arşivin bünyesinde online, kutu katalog, basılı katalog ve mikrofilm olmak üzere 4 ana başlıkta araştırmacılara hizmet verilmektedir. Başkent Londra'da bulunan arşivin 1990'lardan itibaren dünyanın her yanından gelen araştırmacılara kesintisiz ve hızlı bir şekilde hizmet vermesini sağlayacak bir işleyiş geliştirilmiştir. Söz konusu bu dönemden itibaren araştırmacılar şahsi fotoğraf makineleri ile orijinal belgeleri fotoğraflamışlardır.

İngiliz Ulusal Arşivi online sitesinde yapılacak olan bir araştırmada Middle East 77.854, Turkey 36.594, Persia 28.255, Arabia 13.786,

---

⁴ Aslında Lynch'in yapmış olduğu ticaretin bir de siyasî ayağı vardır. Konu ile ilgili Lynch hatıralarını 2 cilt halinde yayınlamıştır. (Lynch 1901). Ayrıca Lynch'in seyahat ettiği coğrafyalarla ilgili çizimleri için bkz. *PRO (Public Record Office: İngiliz Ulusal Arşivi)*, *MR 1/647*; Meiselas 1997: 18-19).

Yemen 5.839, Algeria 3.991, Mesopotamia 6.020, Syria 8.925, Jordan 19.312, Egypt 59.157, Libya 14.324, Tunisia 7.556, Israel 21.381, United Arab Emirates 1.106, Oman 4.114, Fas 12.112, Lebanon 5.519, Palestine 25.371, Kuwait 4.163, Qatar 1.186, Bahrain 2.494 adet kayda sahiptir (https://discovery.nationalarchives.gov.uk/results/r?_hb=tna&_q=middle+east (erişim tarihi 02.08.2021)). Söz konusu kayıtlar genel anahtar kelimelerinden oluşmuş olup daha özel aramalar yapılmamıştır. Söz konusu kayıtların her birinin genellikle yüzlerce sayfadan oluşan belgelerden oluştuğu düşünüldüğünde milyonlarca sayfalık belge ile karşılaşmak mümkündür. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere İngilizler bölgeye hayli önem vermişlerdir.

Arşivde Kayıtlı Kitap, Kitapçık ve Raporlarda Ortadoğu

Yukarıdaki sayfa adetlerinden de anlaşılacağı üzere bir makale, bildiri ya da kitapta söz konusu belgelerin irdelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle çalışma İngiliz Ulusal Arşivi'nde kayıtlı belgelerden seçilen raporlar üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu seçimde Hava Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı kayıtları esas alınmıştır. Ağırlıklı olarak Türkiye, Irak ve İran üzerine olan dosyalarda yapılan incelemelerde ilk göze çarpan şey söz konusu bilgilerin oldukça ayrıntılı kaleme alındığı hususudur.

Hava Bakanlığı Arşivlerindeki Kayıtlar

İncelenen dosyalar içerisinde Hava Bakanlığı Arşivlerinde kayıtlı dosyalarda ağırlıklı olarak Irak coğrafyası ele alınmıştır. Bu dosyalar içerisinde RAF'ın (Royal Air Force: Kraliyet Hava Gücü) tarihi gelişimi de konu edilmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın hitamı ile başlayan süreçte Irak coğrafyasında tam anlamı ile hâkimiyet sağlamak isteyen Britanya'nın sahadaki temsilcileri söz konusu hava gücünün nasıl daha etkin kullanılacağına da karar vermişlerdir. Kerkük bölgesinde nüfus verileri, İran üzerine yapılan değerlendirmelerde ise meteorolojik veriler önemli kayıtlar olarak hem ticaretin gelişmesi açısından hem de bölge ile ilgili ayrıntılı bilgileri içermesi açısından önemlidir.

RAF'ın Irak Coğrafyası'nda Kullanımı Kitapçığı

Kitapçık toplam 29 sayfadan müteşekkildir. Ağırlıklı olarak İngiltere'nin ilk Bağdat Sivil Yöneticisi (1918-1920) olan A. T. Wilson'ın yazışmalarından oluşmuştur. Hava Bakanlığı'nın Irak içerisindeki konuşlanması ve bunun yereldeki yansımalarının değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Kitapçıkta en dikkate değer yan Wilson'ın ısrarlı bir şekilde Irak üzerinde kurulacak bir hâkimiyette hava gücünün önemine dikkat çekmesidir. Aslında İngilizler Birinci Dünya Savaşı devam ederken bu gücün ne denli önemli olduğunun farkına varmışlardı. Bu nedendir ki Wilson'ın ısrarları Londra'da hayli yankı bulmuştur. Kitapçığın belki de en önemli yanı uçakların istihbaratta da aktif şekilde kullanılıyor olmasının kaydedilmesidir (*PRO, AIR 1/426/15/260/1: 16*).

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla kurmuş olduğu ittifaka rağmen Ruslara yardım götürülememesi nedeniyle Ruslar savaştan erken ayrılmışlar ve akabinde de gizli anlaşmaları dünya kamuoyu ile paylaşmışlardı. Gerek bu süreç gerekse daha sonra yaşananlarda İngilizlerin Ruslara yönelik olarak bir tehdit algısının var olduğunu görülmektedir. İlgili kısımda Ruslar, Türkler ve Araplar benzer tehdit algısının bir parçası olarak ifade edilmiştir (*PRO, AIR 1/426/15/260/1: 17*).

Kitapçıkta aynı zamanda nüfus verilerine de yer verilmiştir. Söz konusu verilerin nasıl elde edildiği, nereye ve hangi bilgilere dayanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Nüfus verileri dini olarak tasnife tabi tutulmuştur. Söz konusu verilerde Hıristiyanlar ve Yahudiler tek bir kalemde toplanmışken Müslüman ahali mezhepler esas alınarak tasnife tabi tutulmuştur (*PRO, AIR 1/426/15/260/1: 21*; Benzer bir nüfus verisi için ayrıca *PRO, AIR 1/426/15/260/1: 8*). Buradan da anlaşılacağı üzere İngilizler orta ve uzun vadeli planlamalarda bu verilere müracaat etmeyi hedeflemiş olmalıdırlar. Günümüz Irak coğrafyasında Sünni-Şii tartışması/çatışması söz konusu belgelerle birlikte değerlendirildiği vakit tarihî bilginin ne denli önemli olduğu ortaya kendiliğinden çıkacaktır.

Savaş Günlüklerinden Notlar

7 sayfadan müteşekkil olan notlarda Kürtlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Yalnız buradaki söz konusu Kürtler Zibar Kürtleri olup İngiliz görevliler Bill ve Scott'a suikast düzenleyen topluluk olarak yer bulmuştur. Aslında hem Birinci Dünya Savaşı devam ederken hem de savaş sonrası dönemde İngilizlerin Irak bölgesini işgal etme sürecinde karşılaştıkları en büyük sorunlardan birisi söz konusu suikastlar olmuştur⁵. Can kaybını en az seviyede tutmak için bölgedeki düşman olarak tanımlanan unsurlara havadan pek çok müdahale edilmiştir. Söz konusu müdahalelerin de nerede, ne zaman ve ne ölçüde gerçekleştirildiği de haritalar üzerinde gösterilmiştir. (Söz konusu müdahalelerden bir örnek için bk. EK 1)

İran Üzerine Askerî Rapor

Yüzbaşı Burne ve Yüzbaşı Rogers tarafından 1920 ve 1921 tarihleri arasında hazırlanan rapor 8 ana bölüm, ekler ve haritalardan müteşekkildir. Oldukça ayrıntılı hazırlandığı anlaşılan raporda Kirmanşah, Hemedan ve İran'ın Doğu kısımları ele alınmıştır. Raporun bir kısmı el yazması ile hazırlanmış diğer bölümleri ise daktilo edilmiştir. Raporun içindekiler kısmı şu şekildedir: Birinci bölüm: Bölgenin tarihi, ikinci bölüm: bölgenin coğrafyası, üçüncü bölüm: bölgenin iklimi, dördüncü bölüm: bölgenin ekonomik kaynakları, beşinci bölüm: bölgenin etnolojik yapısı, altıncı bölüm: aşiretler, yedinci bölüm: önemli kişilikler, sekizinci bölüm: ulaşım araçları ve yollar. Ekler bölümünde bölgenin topografyasına ve bilgi kaynaklarına yer verilirken haritalar kısmında Kirmanşah ve Hemedan'ın haritalandırmasına yer verilmiştir.

---

⁵ Konuyla ilgili Türkçe çalışmalarda çok az bilgi bulunmakla birlikte İngilizce kaynaklarda hayli bilgi mevcuttur. Sahada politika yürütücüsü konumunda olan A. T. Wilson'ın eseri derli toplu bilgilere yer vermiştir. (Wilson 1931: viii-ix).

Bölge ile ilgili ne denli ayrıntılı bilgiler toplandığını örnekleme adına Kirmanşah yöresindeki ortalama sıcaklıklar şu şekilde verilmiştir (*PRO, AIR 20/663: 43*).

Yıl	Ay	Gölgede Ortalama Sıcaklık	Ortalama En Düşük Sıcaklık	En Yüksek Sıcaklık	En Düşük Sıcaklık	
1919	Eylül	33,1	13,7	37,2	11	
	Ekim	28,5	8,1	32,6	3,7	
	Kasım	21,3	3	27,8	-3,2	
	Aralık	9,4	0,7	16,3	-11,6	
1920	Ocak	7,1	-2,4	12,2	-11,1	
	Şubat	4,1	-5	10,7	-13	
	Mart	15,7	2,6	21,1	-2,1	
	Nisan	19,8	6,5	27,2	-1,1	
	Mayıs	27	9,4	31,6	4,2	
	Haziran	34,2	14,5	39,4	8,7	
	Temmuz	37,2	16,8	41,5	15	
	Ağustos	36,3	16,9	41,6	11,7	
	Eylül	32,6	12,5	41	7,7	
	Ekim	25,7	10	30,6	4,5	
	Kasım	13,9	2,2	23,7	-6,7	
	Aralık	4,1	-5,2	8,8	-11,8	
	1921	Ocak	4	-5,2	11,3	-14,1
		Şubat	5,6	-5,3	13,8	-13,4
Mart		13,7	0,3	21,6	-4,7	

Tablodan da anlaşılacağı üzere hazırlanan askeri raporda Kirmanşah yöresinin 1919-1921 aralığındaki en düşük, en yüksek ve ortalama sıcaklık değerlerine yer verilmiştir. Buradaki veriler dikkate alındığında en düşük sıcaklık değerinin -14,1 ile Ocak 1921'de kaydedildiği anlaşılmaktadır. En yüksek sıcaklık ise 41,6 derece ile Ağustos 1920'de kaydedilmiştir. Kaydedilen söz konusu kayıtlar olası işgal dönemlerinde, bölgeye herhangi bir müdahale durumunda, ticarî faaliyetlerde işe yarayacak iklim şartlarını ve zorlukları göstermesi açısından son derece önemlidir.

Raporun önemli bir bölümünü oluşturan ticaret başlığı altında Kirmanşah'da ekonomik yapı başlığı altında bölgede yerli tüccarların haricinde hâkim unsur olarak Yahudiler, Levantenler ve Ermeniler

sıralanmıştır. Emperyal Bank'ın Kirmanşah ve Hemadan'da birer şubelerinin olduğu kaydedilmiş ve Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin de yörede Mayıs 1920'den itibaren faaliyet yürüttüğü kaydedilmiştir. Avrupalı tüccarların ticarî temsilcilerinin nerelerde ikâmet ettikleri ise şu şekilde sıralanmıştır (*PRO, AIR 20/663: 52*):

- Mesopotamia-Persia Corporation Ltd. Kirmanşah'ta,
- Messrs Strick Scoot and Co. Hemadan'da,
- Anglo-Persian Oil Co. Neft Hana'da.

Kirmanşah yöresinin ihracat kalemleri olarak halı, deri, tütün ve afyon olarak sıralanmışken; ithalat kalemleri şeker, Hindistan çayı, İsveç kibriti, elbise, petrol ve motorlu araçlar olarak sıralanmıştır (*PRO, AIR 20/663: 53*). Raporun ilerleyen kısımlarında bölgenin kaynakları ve aşiret düzeni ele alınmıştır. Hazırlanan haritalar üzerinde aşiretlerin dağılımları sınırlar üzerinde işaretlenmiştir (Bk. EK 2).

Kerkük Yöresinin Yönetimi Üzerine Rapor

1 Ocak 1920 ile 31 Aralık 1920 tarihleri arasında Kerkük yöresinin yönetimini ihtiva eden rapor 2 ana bölüm ve 12 alt bölümden oluşmuştur. Ele alınan konular şu şekilde sıralanmıştır: Bölgedeki personelin durumu, binalar ve yapılar, sınırlar, iletişim ve ulaşım, telgraf hattı, taşımacılık, nüfus, basın, sivil marketler, ticarî borçlar, belediye meclisi, silah sahipliği (*PRO, AIR 20/710: 1-16*).

Çalışmanın en önemli bölümü nüfus kısmına ayrılmıştır. 1920 yılının verilerinin esas alındığı çalışmada çok açık bir şekilde bölgede Türklerin nüfusunun ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Verilen kayda göre 1920 yılında yöredeki etnik yapı ve din esas alınmak üzere yüzdeler dilim şu şekildedir (*PRO, AIR 20/710: 10*):

Yöre	Türk	Kürt	Arap	Hristiyan	Yahudi
Altınköprü	45	50	4	-	1
Kerkük	50	27	10	8	5
Tauk	70	14	15	-	1
Tuz	70	15	13	-	2
Kifri	50	46	2	-	2
Kara Tapah	70	10	20	-	-

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Kerkük yöresinde baskın şekilde Türk unsur kendini göstermiştir. Yalnız tablonun hazırlanmasında din esas alınan kısımda Hıristiyanlık ve Yahudilik herhangi bir şekilde etnik bir ayrıma tabi tutulmamışken Müslüman unsurların Türk, Kürt ve Arap şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu ayrımın İngilizler açısından bölgede daha kolay hâkimiyet sağlama adına tasnife tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Raporun son kısmında ayrıntılı bir şekilde hazırlandığı anlaşılan bir de ceza çizelgesi mevcuttur. Söz konusu çizelgede Davudi, Bayat ve Caf aşiretlerinin, Tuz, Kifri, Kara Tapah, Karviyeh, Cubur, Luhab, Beni Zaid, Gez ve Kifri'deki toplulukların hangi tarihlerde ne kadar cezaya çarptırıldığı ve cezanın ne kadarının ödendiği ile ilgili bir veri düzenlenmiştir. Söz konusu verinin bölgede hâkimiyet sağlamak adına İngilizlere kolaylık sağladığı anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Kayıtlar

Dışişleri Bakanlığı kayıtlarında Güney Necd bölgesi (*PRO, FO 371/3859: 96-139*), Arap işlerinin genel durumu (*PRO, FO 371/4147: 126-142*), Irak'ın meteorolojik kayıtları (*PRO, FO 371/4147: 505-508*), Kerkük bölgesinin gelirleri (*PRO, FO 371/4148: 413-440*), Irak'ta politik durum (*PRO, FO 371/4149: 512-589*), İran Körfezi ve İngiltere'nin bölgeden ticarî beklentileri (*PRO, FO 371/4152: 185-241*), Kürtler ve aşiret yapısı (*PRO, FO 371/4152: 1-25; PRO, FO 371/4193: 1-31*), İran ve Irak üzerinde istihbarat raporlarından oluşan bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir.

Güney Necd Bölgesi Üzerine Rapor

Rapor, Arab Büro'nun bir elemanı olarak görev yapan istihbaratçı John B. Philby tarafından 1918 tarihinde gerçekleştirilen seyahat notlarına dayanılarak basılmıştır. Güney Necd bölgesinin ele alındığı raporda aşiret yapısı, bölgenin coğrafyası, yolların durumu vs. ele alınmıştır. Diğer raporlarda olduğu gibi iklim de göz önüne alınmıştır. 1918 tarihi itibarıyla hazırlanmış olan verilerde mayıs ve haziran aylarındaki ortalama sıcaklık değerleri şu şekilde verilmiştir (*PRO, FO 371/3859: 79*):

Saat	6-7 Mayıs 1918	23-24 Haziran 1918
19.00	32,16	37
21.00	30,8	35,5
23.00	28,6	31
04.30	22,2	26,1

Arap İşlerinin Genel Durumu Üzerine Rapor

Rapor Kahire, Simla ve Cidde arasındaki yazışmalara dayalı olarak hazırlanmıştır. İbn Suud, Şerif Hüseyin, İbn Reşid arasındaki münasebetlerin yanı sıra onların Türkler ve İngilizlerle de münasebetleri yazışmaların temelini oluşturmuştur. Burada İbn Reşid ile Türklerin münasebetinin değerlendirildiği kısımlar hayli önemlidir. Söz konusu önem hem Birinci Dünya Savaşı öncesinden gelen hem de savaş esnasında sürdürülen işbirliğinden ileri gelmektedir. Toplanan verilere göre İbn Reşid'e Türkler tarafından Nisan 1918'e kadar her ay verilen ücret şu şekildedir: İbn Reşid için 5.000 sterlin, İbn Reşid'in oğulları Muhammed ve Meşhel'in her biri için 2.000 sterlin, Hail ve Şammarlar için 1.000 sterlin olmak üzere toplam 10.000 sterlin. Yalnız burada verilmiş olan rakamların Almanların parası ile ödendiğine dair de bir not tutulmuştur (*PRO, FO 371/4147*: 132). Söz konusu bu notla aslında Türklerin mali gücünün olmadığı, Almanlar marifeti ile savaşı sürdürdüğü gibi bir anlam yüklenmiştir. Yalnız İbn Reşid'in neden İngiliz altınlarına itibar etmediği ve Türklerle birlikte hareket etmeyi tercih ettiği hususu düşünülmemiştir.

Irak'ın Meteorolojik Kayıtları Üzerine Rapor

Rapor 15 Kasım 1918 tarihi itibarıyla Irak'ta toplanan meteorolojik verilerin birleştirildiği notlardan müteşekkildir. Bölgede görevli siyasi subay ve siyasi subay yardımcılarının her bir hava şartını özellikle de yağışı takip etme zorunluluğu burada ifade edilmiştir. Yağışla ilgili ölçümün nasıl yapılacağı, hangi alet ve edevatın kullanılacağı ve bunların nasıl korunacağı yine rapor içerisinde yer edinmiştir. Verilen bu bilgilerden sonra hangi şehirlerde kimlerin

görevli olacağı şu şekilde sıralanmıştır: Bağdat ve Semaveh'de siyasi subay yardımcısı; Samarra, Bakuba, Hanikin, Kifri, Samiye ve Hillah'da siyasi subay söz konusu ölçümlerin yapılması, takibinden ve raporlarından sorumlu tutulmuştur (*PRO, FO 371/4147: 508*).

Kerkük Bölgesinin Gelirleri Üzerine Rapor

Türkler zamanında Kerkük'ün mutasarrıflık olarak Erbil, Revanduz, Köy Sancak, Rania, Kerkük, Kifri'den oluştuğunun kaydedildiği raporda söz konusu yerlerin hem Türkler zamanındaki gelirleri hem de İngiliz işgali ile başlayan süreçteki gelirleri verilmiştir. Raporunda önemli bir bilgi olarak her bir ürünün 100 kilodan elde edilecek olan mahsulü de belirtilmiştir. Söz konusu ürünler şu şekilde sıralanmıştır: çekirdeksiz üzüm, siyah üzüm, kırmızı üzüm, kuru incir, kuş üzümü, hurma, beyaz üzüm, dut, kiraz, şeftali, portakal, elma, şeker. Raporun tamamı değerlendirildiğinde Türk zamanında konulmuş olan vergi gelirlerinin aynen korunduğu anlaşılmaktadır. Yalnız vergilerin ilerleyen safhalarda nasıl daha hızlı ve fazla şekilde toplanacağı ile ilgili planlamaların yapıldığı da anlaşılmaktadır (*PRO, FO 371/4148: 420-421*).

Irak'ta Politik Durum Üzerine Rapor

Uzun bir rapor olarak kaleme alınmış olan belgenin oldukça ciddi ve ayrıntılı hazırlandığı anlaşılmaktadır. Samarra, Bağdat, Dulaim, Dillah, Simiyah, Bakuba, Hanikin, Kifri, Kut, Amara, Basra, Kuveyt ve Nasiriye'nin 1918 tarihi itibariyle aşiret durumu, kanunları, tarım politikası, hava şartları, eğitimi, yerel yönetimi, sulama sistemleri, tarım, gelir idaresi, tapu kayıtları, vakıf sistemi, demiryollarının durumu, sağlık sistemi, posta teşkilatı, eğitim sistemi, okulların durumu hakkında ayrıntılı bilgiler toparlanmıştır. Söz konusu bilgilerin akşamdan sabaha elde edilmesinin mümkün olmadığı bilinenin tekrarı hüviyetindedir. Söz konusu bilgiler aslına bakılırsa Birinci Dünya Savaşı devam ederken bile derlenip toparlanarak biriktirilmiştir (*PRO, FO 371/4149: 512-589*).

İran Körfezi ve İngiltere'nin Bölgeden Ticarî Beklentileri Üzerine Rapor 93 sayfalık oldukça ayrıntılı şekilde hazırlanmış olan rapor 28 bölüm ve eklerden oluşmuştur. Tarihî olarak İngiliz ticaretinin bölge ile ilgilenmesi, bölgenin konumunun irdelendiği raporun en orijinal kısmı Almanya ve Rusya özelinde ticarî rekabetin de boyutlarının gözler önüne serilmesindedir. Bunun haricinde İngiliz gemilerinin İran körfezi özelinde geliştirdiği ticarî münasebetlerin Irak coğrafyası ve Arabistan'daki durumu da ele alınan konular arasındadır. Yalnız burada önemli bir veri olarak Irak, İran ve Arabistan coğrafyasındaki ticarî işleyiş, bankacılık düzenlemeleri gibi konuların da irdelendiği anlaşılmaktadır.

İran'ın Hindistan ile ticarî münasebetlerinin irdelendiği kısımda dönemin Hindistan Genel valisi olan Lord Curzon'un İran'ın ticarî hacmi ile ilgili vermiş olduğu bilgilere göre o dönemde İran'ın dış ticareti 1890 tarihi itibarıyla 7.000.000 sterlindi. Söz konusu tutarın yaklaşık %43'lük oranla 3.000.000 milyon sterlini İngiltere ile gerçekleştirilmiştir (*PRO, FO 371/4152*: 190). İran'ın dış ticaretine ikinci sırayı %29'la 2.000.000 sterline yaklaşan oranı ile Rusya alırken Almanlar 371.000 sterlin ile bu ticarete oldukça az bir orana sahiptiler.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Trabzon, Kirmanşah, Muhammerah, Buşehr ve Afganistan yöresindeki ticarî rakamları ise şu şekilde not edilmiştir (*PRO, FO 371/4152*: 206):

Rota	Toplam Ticaret	İngiliz Ticaretinin Değeri
Trabzon	2.325.388 £	176.698 £
Kirmanşah	1.553.528 £	1.125.740 £
Muhammerah	914.065 £	510.444 £
Buşehr	1.427.532 £	714.520. £
Bendar Abbas	726.337 £	464,899 £
Lingah	306.512 £	179.966 £
Belucistan ve Afganistan	262.077 £	131.103 £

Tablodan da anlaşılacağı üzere İngiltere'nin en fazla Kirmanşah yöresi ile ticarî münasebetinin olduğu görülmektedir. Bu aslında normal bir tablodur çünkü İngiltere'nin 1905-1916 tarihleri arasındaki bölgedeki ithalatta açık ara liderliği söz konusudur. Bunu da şu şekilde tablolaştırmak mümkündür (*PRO, FO 371/4152: 214*):

Ülke	1905	1916
İngiltere	507.335 £	725.321 £
Hindistan	74.855 £	86.262 £
Almanya	200 £	115 £
Fransa	109.918 £	147.641 £
Türkiye	52.462 £	53.462 £
Belçika	673 £	673 £
Avusturya	...	...
Rusya	148 £	148 £
Avusturya-Macaristan	83	83 £
Toplam	745.674 £	1.014.336 ⁶ £

Savaş Bakanlığı Arşivlerindeki Kayıtlar

Savaş Bakanlığı bünyesinde toplanmış olan raporlarda ağırlıklı olarak Irak coğrafyası ele alınmıştır. Britanya Genelkurmayının hazırladığı Mezopotamya harcama kalemleri, Finansal durum, demir yolları başlıklı kitapçık bunlar içerisinde oldukça ayrıntılı bilgileri havidir. Ayrıca Hicaz isyanı hakkında tutulmuş rapor vardır ki yine oldukça ayrıntılı bilgilere havidir (*PRO, WO 106/55: 1-28*). Belgeler içerisinde Britanya'nın Ortadoğu politikasında demir-yollarının yeri ve öneminin ele alındığı bir rapor mevcuttur ki bu da en az diğerleri kadar hem ayrıntılı hem de önemli bilgileri havidir (*PRO, WO 106/55: 1-6*).

⁶ Toplamda ufak bir hata yapılmıştır. Rakam 1.014.336 £ değil 1.013.705 £ olması gerekirdi.

Hicaz İsyanı Üzerine Rapor

Haziran 1916'den Ağustos 1918 tarihine kadar Hicaz bölgesinde gerçekleşen bütün hareketlenmeler her ay rapor halinde Londra'ya sunulmuştur. Söz konusu raporlarda bir de kişilik tahlilleri ve ikili münasebetlerin irdelendiği notlar bulunmaktadır. Söz konusu notlarda ele alınan konular: Şerif Hüseyin, İbn Suud, İbn Reşid, Cemal Paşa, Siyonist hareketlenme, düşman unsurlar olarak tanımlanan Türk ve Alman faaliyetleri, Kuveyt mücadelesi, Türklerin İngilizlerle Araplar arasındaki faaliyetleri, Fahrettin Paşa ve Medine'de durum.

Raporun önemli bir kısmında Şerif Hüseyin'in kişilik tahlili yapılmıştır. İngilizlere göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini Mekke şerifi olarak ataması aslında kendileri için tam bir öngörüsüzlüktü. Şerif Hüseyin atama kararı sonrasında bütün planlamalarını Bedevileri organize etmeye ve bir ihtiyaç halinde kendisi ile birlikte hareket edecekleri bir konumda tutmaya harcamıştır (*PRO, WO 106/55: 11*). 1916 yılında İngilizlerle Şerif Hüseyin arasında gerçekleştirilen görüşmelerin ayrıntılarına da değinilen raporda esas husus Türklere karşı işbirliğinin nasıl ve ne ölçüde sağlanacağına dönük olmuştur. Burada İngilizler şerifin hemen bütün isteklerine olumlu karşılık vermek suretiyle orta ve uzun vadeli planlamalardan kendisini haberdar etmemeyi tercih etmişlerdir. İbn Suud'un Gertrude Bell ile yaptığı görüşmelere karşın eş zamanlı olarak Wilson'ın ve McMahon'ın Şerif ile görüşmeleri aslında bu durumun bir delili olarak görülmelidir. İbn Suud'un Ukair'de 11 Kasım 1916 tarihinde Percy Cox ile görüşmesi sonrasında Şerif Hüseyin ile ilgili rahatsızlığını açıkça ifade etmesi, daha sonra İngilizlerle açık işbirliğine girmesi kendisine savaş sonrası düzende kral olarak yer bulmasını beraberinde getirmiştir.

İbn Reşid'in Türklerle birlikteliğine de değinilen raporda Eşref Bey'in kendisi ile yakın şekilde çalıştığı bunun neticesinde de Reşid'in Türklere 800-20.000 arasında değişen kuvvet sağladığı kaydedilmiştir (*PRO, WO 106/55: 14*). Yahudilerle ilgili kısımda ise Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah ile Siyonist lider Weizmann'ın çok

iyi anlaştığı ve gelecekte kurulacak olan yapılanmanın temel-
lerinin bu dönemde atıldığı kaydedilmiştir (*PRO, WO 106/55: 18*).

*Britanya'nın Ortadoğu Politikasında Demiryollarının Yeri ve Önemi
Üzerine Rapor*

İngiltere'nin Ortadoğu alanında varlığını devam ettirmesi ve
Hindistan yolunun emniyet altına alınması bölgedeki demiryol-
larının kontrol altına alınması ile mümkün olarak düşünülmüştür.
Söz konusu bu durum için aşağıdaki demiryolu hatlarının
genişletilmesi planlanmıştır (*PRO, WO 106/55: 1*):

- İran ve Irak coğrafyasında Fırat projesi,
- Bağdat, Hanikin, Kirmanşah projesi,
- Tikrit'ten Dicle'ye kadar genişleme projesi,
- Bağdat, Felluje, Diban projesi,
- Trans-İran projesi,
- Bindar Abbas-Kirman projesi,
- Sistan-Trans İran projesi,
- Muhammerah-Haramabad projesi,
- Mısır-Filistin hattının Hayfa istikametinde genişletilmesi

Yukarıda ifadesini bulan genişletme ve geleceğe dönük
planlamaların esasının İngiltere'nin hem Ortadoğu hem de Hindistan
hâkimiyeti için olduğunun sürekli tekrar edildiği belgenin son
kısmında Ortadoğu'da kullanılan demiryolu hatlarının hem mevcut
konumuna hem de ilerleyen zamandaki planlamalarına ait haritaya
yer verilmiştir. (EK 3).

Sonuç

En eski münasebetlerin haçlı seferlerine kadar gittiği Türk-İngiliz
münasebetlerinde William Harborne'un 1583 tarihinde İstanbul'a
büyükelçi olarak atanması ile resmi düzeyde temas sağlanmıştır. Söz
konusu münasebetler karşılıklı mütekabiliyet esasına dayalı olarak
William Ewart Gladstone'a kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra

Britanya devletinin Osmanlı Devleti'nin yıkmaya dönük açık bir çaba içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte yukarıda bahsi geçen amaçlarla günün şartlarında Ortadoğu coğrafyasının çoğuna hâkim olan Osmanlı Devletine pek çok İngiliz seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatler hem resmî düzeyde hem de gayri resmî olarak gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen söz konusu gözlem, deneyim, seyahat, izlenim ve raporların çoğu İngiliz Ulusal Arşivi'nde muhafaza altına alınmıştır. Benzer süreç İran coğrafyası ve Osmanlı Devleti'nin hâkim olmadığı Ortadoğu coğrafyaları için de işletilmiştir.

İngiltere'nin Irak'ı işgali ile birlikte başlayan sürecin sahadaki aktörlerinden biri olan Arnold Talbot Wilson, alan hâkimiyetinin teminine Kraliyet Hava Gücü'nün etkinliklerini yerleştirmiştir. Söz konusu bu durumla ilgili iki husus göze çarpmaktadır. Bunlardan biri RAF'ın isyan eden gurupların bastırılmasındaki etkinliği diğeri ise istihbaratta kullanılması olmuştur.

Savaş günlükleri olarak kaleme alınan belgelerde Kürtlerle İngilizlerin münasebetlerine yer verilmiştir. Bu belgelerde özellikle bölgedeki suikastler ele alınmıştır. İngilizlerin hem karada hem de havadaki üstünlüklerine rağmen subay kadrosuna yönelik gerçekleştirilen bu eylemlerin nasıl gerçekleştirildiği ve hangi tedbirlerin nerelerde nasıl alınacağına dönük bilgilere yer verilmiştir. Aslında buradaki belgelerden de anlaşılacağı üzere İngilizlerin bölgede hâkimiyet kurmaları o kadar da kolay olmamıştır. İngilizler ceza ve ödül faktörünün sahada ciddi şekilde yankı bulduğu bir siyaset takip etmişlerdir.

İran özelinde hazırlanan raporlarda Kirmanşah, Hemedan ve İran'ın doğu kısımları ele alınmıştır. Bölgenin tarihi, coğrafyası, önemli kişilikleri, ulaşım araçları ve yolların durumu ele alınmıştır. Hazırlanan raporda diğeri raporlarda olduğu gibi pek çok ayrıntıya yer verilmiştir. Bu ayrıntılardan biri de meteorolojik veriler olmuştur. Kirmanşah bölgesinin 1919-1921 tarihleri arasındaki sıcaklık değerleri aylık olarak raporlaştırılmıştır. Yörede en soğuk

ayın aralık ayına en sıcak ayın ise ağustos ayına rastlaması özellikle ticaretin yapılmasında kullanılan bir argüman olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu bu ticaret sadece İran yöresine dönük olarak kalmamış özellikle Hindistan bölgesine yapılan ticarete de kullanılan bir unsur olmuştur. Kirmanşah özelinde bölgedeki ihracat ve ithalat kalemleri de yine ele alınan konular arasında yer bulmuştur. Söz konusu rapor haricinde İran Körfezi de İngilizlerin bölge ile ilgili nasıl çalıştıklarını gösteren verilere sahiptir. Burada Alman ve Rusların etkinlikleri de İngilizler tarafından ciddi şekilde takibe tabi tutulmuştur. Adeta İngilizler bölgede uçan kuştan haberdar olacakları bir sistem inşa etmeyi hedef almışlardır.

Kerkük özelinde kaleme alınan raporlarda hemen dikkati çeken husus nüfus verilerinin yoğunluğu olmuştur. Yalnız burada tutulan kayıtlarda Hıristiyanlar, Yahudiler şeklinde tasnif yapılmışken Müslüman ahalî söz konusu olduğunda bu durum Türk, Kürt, Arap şeklinde etnik yapı esas alınarak değerlendirilmiştir. Tabii buradan da orta ve uzun vadeli planlamaların ayak seslerini duymak mümkündür.

Arabistan özelinde tutulan istihbarat raporlarında ise Hicaz ayaklanmasının ne zaman, kimlerle ve nasıl gerçekleştirildiğine dair veriler tutulmuştur. Burada yerelde kullanılan aktörlere verilen ücretler ve bunların sahaya yansımaları da ele alınan konular arasında yer bulmuştur. Özellikle Mekke Şerifi Emir Hüseyin'in 1908'de atanması sonrasında hangi faaliyetlerin içerisinde olduğu dikkatle takip edilen hususlar arasındadır. Onun atama kararı sonrasında Bedevileri mobilize ederek olası bir savaş esnasında kendi safında nasıl Bedevileri konumlayacağına dönük çalışmalarının ayrıntıları da istihbarat raporlarında yer bulmuştur.

Kaynakça

- Akyol, T. (2014). *Bilim ve Yanılgı*. 4. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
Cleveland, W. L. (2000). *A History of the Modern Middle East*. İngiltere: Westview Yayınları.

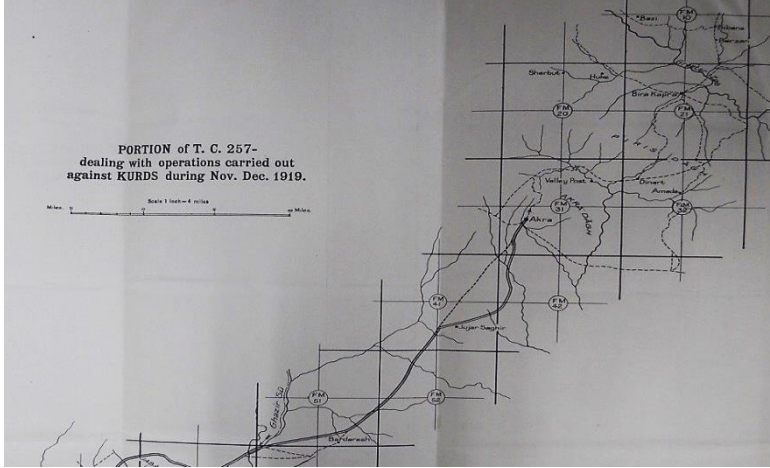
- Cohen, S. A. (1976). *British Policy In Mesopotamia 1903-1914*. Londra: Ithaca Yayınları.
- Crowley, P. T. (2004). "Operational Lessons of the Mesopotamia Campaign 1914-18". *Defence Studies*, 4(3): 335-360.
- Davison, R. H. (1960). "Where Is The Middle East?". *Foreign Affairs*, (38): 665-675.
- Davutoğlu A. (2011). *Stratejik Derinlik*. 99. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Deniz Ş. (2012). "Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20): 168-183.
- Fisher J. (2006). "Lord Robert Cecil and the Formation of A Middle East Department of the Foreign Office". *Middle Eastern Studies*, 42(3): 365-380.
- Fisher, J. (1997). "On The Glacis of India: Lord Curzon And British Policy in The Caucasus 1919". *Diplomacy And Statecraft*, 8(2): 50-82.
- Fontana, G. (2010). Creating Nations, Establishing States: Ethno-Religious Heterogeneity And the British Creation of Iraq in 1919-23. *Middle Eastern Studies*, 46(1): 1-16.
- Fromkin, D. (2009). *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and Creation of the Modern Middle East*, ABD: Henry Halt and Co. Yayınları.
- Fromkin, D. (2004). *Barışa Son Veren Barış*. (Çev. Şemsi Yeğen), İstanbul: Eplison Yayınları.
- Goldstein, E. (1987). British Peace Aims And The Eastern Question: The Political Intelligence Department And The Eastern Committee 1918. *Middle Eastern Studies*, 23(4): 419-436.
- Haj S. (1997). *The Making of Iraq 1900-1963: Capital, Power And Ideology*. ABD: New York State Üniversitesi Yayınları.
- https://discovery.nationalarchives.gov.uk/results/r?_hb=tna&_q=middle+east (erişim tarihi: 02.08.2021)
- Kaymaz, İ. Ş., (2006). *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Khan, M. R. (2004). *Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu Düzen Mi?*, (Çev: Ali Ahmet Beyoğlu), İstanbul: TADAV Yayınları.

- Kurat, A. N. (Mart 1949). "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII(1): 1-18.
- Lewis B. (1998). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*. (Çev. M. Harmancı), İstanbul: Sabah Yayınları.
- Longrigg, S. H. (1953). *Iraq 1900 To 1950: A Political, Social and Economic History*, 3. Baskı, İngiltere: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Lynch, H. F. B., (1901). *Armenia, Travels And Studies*, Londra: Longmans Green And Co. Yayınları.
- Maurice, F. (1926/1927). British Policy in the Mediterranean, *Foreign Affairs; An American Quarterly Review*. (5-1/4): 103-113.
- Meiselas, S. (1997). *Kurdistan: In The Shadow of History*. New York: Random House Yayınları.
- Mejcher, H., (1976). *Imperial Quest For Oil: Iraq 1910-1928*. Oxford: The Middle East Centre St. Antony's College Yayınları.
- Mutlu, K. Taş, R. ve Akpınar, M. (2012). *Ortadoğu Raporu*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, M. Ortadoğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum), *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 253-266.
- Potter, L. G. (2009). *The Persian Gulf In History*. ABD: Palgrave Macmillan Yayınları.
- PRO (Public Record Office: İngiliz Ulusal Arşivi)*, MR 1/647.
- PRO, AIR 1/426/15/260/1*. (9 Temmuz 1920). Correspondence Regarding to Use of Aircraft in Mesopotamia (1918-1920).
- PRO, AIR 1/426/15/260/1*. (Mart 1920). A Preliminary Scheme for the Military Control of Mesopotamia by the Royal Air Force.
- PRO, AIR 20/663*. (29 Temmuz 1922). Military Report on Persia.
- PRO, AIR 20/710*. Administrative Report of Kirkuk Division.
- PRO, FO 370/137*, (19 Mayıs 1921). Official Names of Battles During The Great War, No: L 926: 11-43.
- PRO, FO 371/3859*. (11 Mart 1919). Southern Necd, (39046): 96-139.
- PRO, FO 371/4147*. (15 Ocak 1919). Meteorological Data in Iraq, (8328): 505-508.
- PRO, FO 371/4147*. (21 Ağustos 1919). Situation in ... Arabia: Arabia Series, (118698): 126-142.

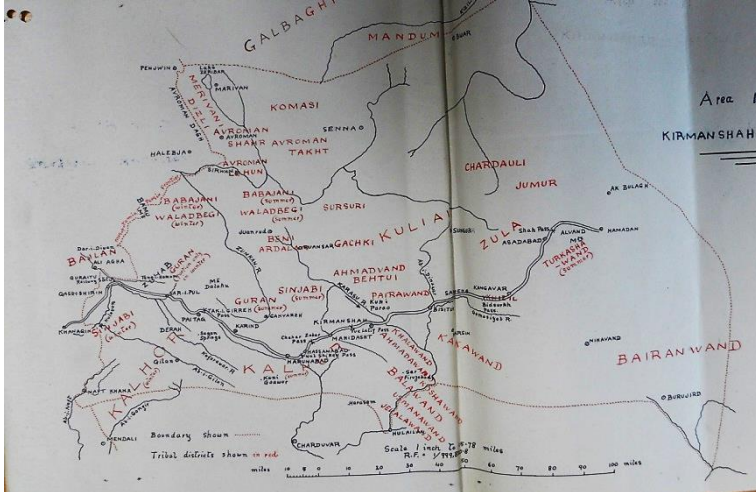
- PRO, FO 371/4148. (22 Mart 1919). Land Revenue Note on Kirkuk, (44896): 413-440.
- PRO, FO 371/4149. (29 Ağustos 1919). Mesopotamia: Administrative, (122190): 512-589.
- PRO, FO 371/4152. (12 Ocak 1920). Mesopotamian Trade: The Prospects of British Trade in Mesopotamia and the Persian Gulf, (169647): 185-241.
- PRO, FO 371/4152. (6 Ekim 1919). Kurdistan: Notes on the Tribes Southern Kurdistan, (137428): 1-25.
- PRO, FO 371/4193. (7 Kasım 1919). Kurdish Tribes, (149523): 1-31.
- PRO, WO 106/55, (8 Aralık 1918). Railway Policy in Relation to General Military Policy in The Middle East: 1-6.
- PRO, WO 106/55. (31 Ağustos 1918). Summary of the Hejaz Revolt: 1-28.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih 1918-1994*. 18. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Turan, Ö. (2002). *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul: Step Ajans Yayınları.
- Wilson, A. T. (1931). *Mesopotamia 1917-1920, A Clash of Loyalties*. Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Yapp, M. E. (1987). *The Making of the Modern Middle East 1792-1923*. Londra: Longman Yayınları.
- Yapp, M. E. (1996). *The Near East since the First World War: A History to 1995*. Londra: Longman Yayınları.
- Yılmaz S. (Yaz 2010). "Ortadoğu'ya Demokrasiyi Getirmek". *International Journal of Economic and Administrative Studies*. 3(5): 63-81.

EKLER

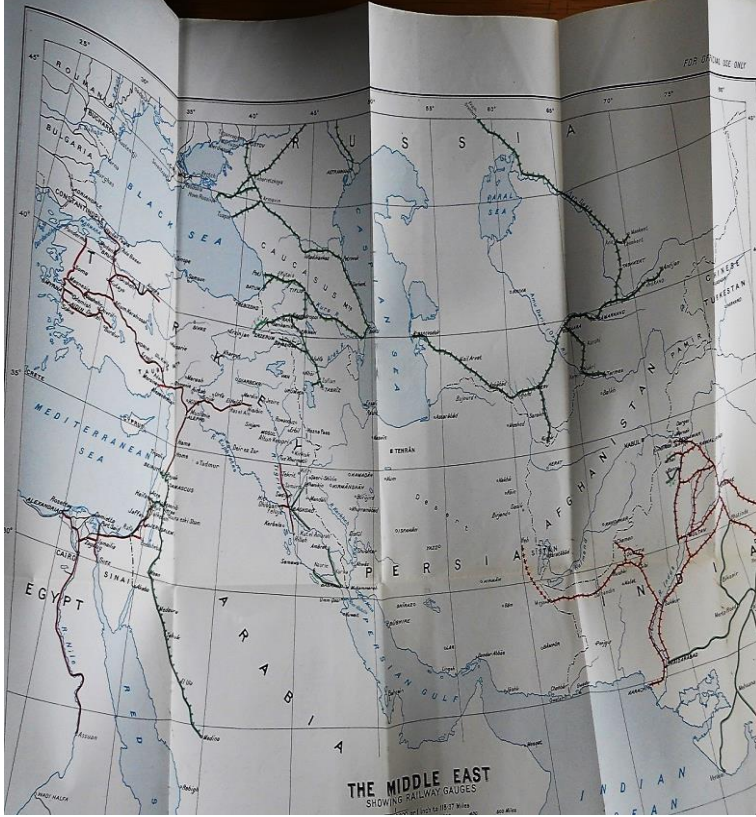
EK 1: Irak'ta Aralık 1919 tarihinde Kürtlere Yönelik Gerçekleştirilen Hava Operasyonlarını Gösterir Harita

Kaynak: PRO, AIR 1/426/15/260/3, "Portion of T.C. 257 Dealing with Operation Carried Out againts Kurds during Nov. Dec. 1919", Tarih: 4 Kasım 1919, s. 4.

EK 2: Kirmanşah Yöresinde Aşiretlerin Sınırlarını Gösterir Harita

Kaynak: PRO, AIR 20/663, "Military Report on Persia: Appendix: Area No: 11, Kirmanshah Distcirt", Tarih: 29 Temmuz 1922.

EK 3: Ortadoğu'da 1918 tarihi itibariyle mevcut demiryolu ve planlamaları gösterir harita

Kaynak: PRO, WO 106/55, "Railway Policy in Relation to General Military Policy in The Middle East", Tarih: 8 Aralık 1918, s. ekler bölümü.

ORYANTALİSTLERİN KİTAP TOPLAMA MİSYONLARI (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)

Süleyman LOKMACI

Doç. Dr.; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Tarih Bölümü
slokmaci@erzincan.edu.tr

Özet

Hristiyan Avrupa devletleri Reform ve Rönesans hareketleriyle özgür düşünmeyi öğrenerek taassubun gölgesinden kurtulmuşlardı. Diğer yandan coğrafi keşifler sayesinde zenginleşmişler ve kendileri için korkulu bir rüya olan İslam medeniyetini ve Müslümanları daha iyi tanıyabilmek amacıyla dikkatlerini doğuya yöneltmişlerdir. Bu nedenle yüzlerce seyyah çeşitli görevlerle İstanbul, Kahire, Halep ve Tebriz gibi merkezlere seyahat etmişlerdir. Bu seyyahlar İslâm kütüphanelerinde bulunan yazma eserleri toplayarak 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurulmaya başlanan kütüphanelere taşıma konusunda önemli bir görevi yerine getirmişlerdi. Bu araştırmada XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazma eser toplamak için İslâm coğrafyasına gelenlerin biyografileri ve kitap toplama misyonları hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Kütüphaneleri, Osmanlı Kütüphaneleri, Elyazması Eserler, Oryantalistler, Doğu Akdeniz

Abstract

Christian European countries became free from the shadow of bigotry by learning to think freely with the Reform and Renaissance movements. On the other hand, they became rich thanks to geographical discoveries and they turned their attention to the East in order to get to know the Islamic civilization and Muslims better, which was a fearful dream for them. For this reason, hundreds of travelers traveled to centers such as Istanbul, Cairo, Aleppo and Tabriz on different missions. These travelers had fulfilled an important mission in collecting manuscripts in Islamic libraries and transporting them to

the libraries that were started to be founded in Europe since the 16th century. In this research, we tried to offer information about the biographies and book collection missions of those who came to Islamic geography in the XVIIth and XVIIIth centuries to collect manuscripts.

Keywords: *European Libraries, Ottoman Libraries, Manuscripts, Orientalists, Eastern Mediterranean*

Giriş

XVI. yüzyılda, tüm Avrupa’da büyük kütüphaneler kuruldu. Bunlar arasında Blois ve Fontainebleau’da ve daha sonra Paris’te bulunan Fransız Kraliyet Kütüphanesi¹, Madrid yakınlarındaki El Escorial²,

¹ 1481’de kurulan Fransız Kraliyet Kütüphanesi, 1994’ten bu yana Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliothèque nationale de France (BnF)) olarak bilinmektedir. XVI. yüzyılda uygulamaya konulan derleme yasasıyla birlikte Fransa’nın yazılı kültürel mirasını gelecek nesillere aktarma görevini üstlenen kütüphanenin ana görevleri toplama, organize etme, koruma ve iletmedir. Bununla birlikte, ansiklopedik koleksiyonlar oluşturma ve dünyanın dört bir yanından gelen bilgi ürünlerini bir araya getirmeyi de hedef edinmiştir. BnF, Fransa’daki en zengin Türkçe Yazma Eser koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. BnF, çeşitli yollarla hem kamuya hem de meslekî topluluklara hizmet etmeyi amaçlamaktadır (Yontan, 2011:271).

² El Escorial, Madrid özerk bölgesinde, Sierra de Guadarrama dağının eteklerinde bulunmaktadır. İspanya kralı II. Felipe’nin ikametgâhı olarak kullanılmış bu yapıda ayrıca bir kütüphane ve manastır da vardır. İnşasına 1563’de başlanılan bu yapı, 13 Aralık 1584’de tamamlanmıştır. El Escorial’ın inşasında Mikelanj’in öğrencisi olan Juan Bautista de Toledo ve Juan de Herrera baş mimar olarak görev yapmışlardır. İspanya kralı II. Felipe, İspanyol ve Avrupalı ressamların en seçkin eserlerini ve çok sayıda matbu ve yazma eseri burada toplamıştır. II. Felipe’nin ölümünden sonra mirasçıları kütüphanede bulunan resim, kitap ve yazma eser koleksiyonunu geliştirmeye devam etmişlerdir. Tiziano Vecellio, El Greco, Francisco de Zurbarán, Jusepe de Ribera, Tintoretto, Coello gibi meşhur ressamların en nadide eserleri günümüzde Escorial’da bulunmaktadır. Ayrıca Augustinus (354-430), X. Alfonso (1221-1284) ve Avilalı Teresa’ya (1515-1582) ait yazma eserlerle beraber, çok sayıda Arapça yazma eser de muhafaza edilmektedir. 40 bin cildi aşan nadir eserler koleksiyonunda, 12. asırda yazılmış, bir Suriye otobiyografyası olan ve dünyada tek olan Kitabü'l-İtibar, Otonian Golden Gospels of Henry II (1045-46), 5 bin elyazması içinde Arapların İber yarımadasından çıkışlarında bıraktıkları 1800 kadar Arapça elyazması, vb. çok kıymetli eserler mevcuttur (Boran, 2021:286-289; Aras, 2021).

Viyana'daki Habsburg İmparatorluk Kütüphanesi³, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi⁴ ve Oxford'da Bodleian Kütüphanesi⁵ sayılabilir. Bu kütüphaneler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dikkatlerini Türkçe, Arapça ve Farsça el yazmalarına çevirdiler ve binlerce eseri topladılar. Avrupalılar bu el yazmalarını kendi dillerine çevirmek suretiyle İslamî edebî ve entelektüel gelenekleri derinlemesine

³ Habsburg İmparatorluk Kütüphanesi (Hof-Bibliothek) 1368'de kurulmuştur. 1920'de Habsburg monarşisinin sona ermesi ve Avusturya Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte Avusturya Milli Kütüphanesi olarak adlandırılmıştır. Kütüphane on iki milyondan fazla materyal ile Avusturya'nın en büyük kütüphanesidir. Kütüphane kendi içerisinde yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; basma eserler bölümü, yazma eserler bölümü, müzik bölümü, harita bölümü, papirus bölümü, portre ve resim bölümü ve tiyatro bölümüdür. Gutenberg İncili, I. yüzyıldan kalma Dioscorides Tıp Antlaşması, Blaeu Atlasları ve Tabula Peutingeriana veya Peutinger's Tabula gibi oldukça kıymetli eserler bu kütüphanede muhafaza edilmektedir. Kütüphanede Kuran ilimleri, Hadis ve Sünnet, İlmihal, Felsefe, Matematik, Coğrafya, Tarih, Devlet Politikaları gibi 27 konu başlığını taşıyan yaklaşık dört yüz Türkçe el yazması eser bulunmaktadır (Z Dergisi, 2021; Türkiye Gazetesi, 2007).

⁴ Leiden Üniversitesi Kütüphanesi (Universiteitsbibliotheek Leiden), Hollanda'nın Leiden kentinde 1575'te kurulan ve günümüzde Leiden Üniversitesine bağlı olan akademik kütüphane. Aydınlanma Çağında bilginin gelişmesine ve yayılmasına yön veren az sayıda kültür merkezinden biri olan kütüphane bu rolü nedeniyle Avrupa kültürünün gelişiminde önemli bir nokta olarak görülmektedir.

⁵ Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi Avrupa'nın en eski kütüphanelerinden biridir. Bodleian Kütüphanesi'nin tarihî gelişimi 1602'den sonra olmuştur. Ancak Oxford Üniversitesi'nin bu ilk kütüphanesi 14. yüzyılda Worcester Piskoposu Thomas Cobham tarafından, yaklaşık olarak 1320 tarihlerinde Congregation House içerisinde ve St. Mary Üniversite Kilisesi'nin kuzey tarafında, kilisenin papazlara ayrılmış kısmına bitişik bir odada kurulmuştur. Piskopos Cobham tarafından kurulan kütüphaneye kitap bağışlayanlar arasında sırasıyla IV. Henry, V. Henry ve onun kardeşi Thomas John ile Gloucester Dükü Humfrey bulunmaktadır. Bunlar arasında Dük Humfrey'in üniversiteye yaptığı para yardımı ile, kütüphaneye bıraktığı zengin yazma koleksiyonu bilhassa zikre değerlidir. İngiltere'nin bu ilk üniversite kütüphanesinin koleksiyonu, 1530-1556 yılları arasında süre gelen politik ve dinî çekişmeler sırasında dağılmış, orijinal kitap rafları ve kütüphane sıraları satılmış ve bu yüzden de üniversite elli yıl gibi uzun bir müddet kütüphanesiz kalmıştır. 1598'de bugünkü kütüphaneye adını veren Sir Thomas Bodley, kütüphane odasını, Dük Humfrey Kütüphanesi tarzında restore ettirmeğe başlamış, kütüphanenin tekrar istifade edilebilecek bir hale getirilmesi için başlanan bu restorasyon çalışmaları iki yıl sürmüştür. Bundan sonra kütüphane, kısmen Sir T. Bodley'in şahsen satın almış olduğu kitaplarla, kısmen de' çeşitli bağışlardan sağlanan paralarla satın alınan kitaplarla' yeniden kurulmuştur (Binark, 1972:266-267).

inceleme fırsatını elde ettiler. Oxford, Leiden, Paris, Escorial ve Roma, Avrupa'daki en büyük İslamî el yazması koleksiyonlarına sahiplerdi. Bunların dışında 1609'da kurulan Milano Biblioteca Ambrosiana'da, Floransa'daki Palazzo Pitti'de de doğu koleksiyonu vardı. Ayrıca birçok küçük kütüphanede de İslamî el yazmaları toplanmıştı. Paris'te Kraliyet Kütüphanesi, Sorbonne Kütüphanesi, Saint Germain des Prés'in Maurist (Benedictine) manastırının kütüphanesi ve Louis le Grand'ın Cizvit okulunun kütüphanesinin yanı sıra Fransız devlet adamları Nicolas Fouquet (1615-1680) ve Jean Baptiste Colbert'in (ö. 1683) özel kütüphaneleri de hatırı sayılır İslamî el yazmasını ihtiva etmekteydi (Bevilacqua, 2018).

El yazmaları arayan Avrupalıların hedeflerinde Fas sultanının koleksiyonu, İstanbul'daki imparatorluk sarayının kütüphanesi ve Kahire'deki El Ezher Camii kütüphanesi gibi büyük kütüphaneler vardı. Bunların dışında manastırlar, pazar yerleri ve sahaflar en değerli kitap tedarikçileriydi (Bevilacqua, 2018).

Doğu Akdeniz'e seyahat eden oryantalistlerin "kitap bulma misyonları" bilgi arayışında seyahatlerinin önemli bir parçasıydı. Esasında XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupalılar, özellikle İtalyanlar antika bulma umuduyla Osmanlı coğrafyasını ziyaret etmeye başlamışlardı. Bilim adamları Arapçayı akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmek veya astronomik gözlemler yapabilmek amacıyla ziyaretlerini gerçekleştirmekteydiler. Tüm bu bilgi birikimi Doğu Akdeniz'e yapılacak seyahatleri daha sistemli bir hale getirmek için kullanıldı. XVII. yüzyılda bölgenin edebî, antik ve botanik zenginliklerine odaklanan gezginler için özel rehberler hazırlanmaya başlandı.⁶ Gezginler, ziyaret ettikleri topraklar hakkında

---

⁶ Avrupalıların Osmanlı coğrafyasında botanik alanında yapmış oldukları çalışmalar Tanzimat Fermanı'nın (1839) ve bunun devamı niteliğindeki Islahat Fermanı'nın (1856) yürürlüğe girmesi ile daha yaygın hâle gelmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz: Muhammed Köse, *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler (1839-1923)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2021 ve Muhammed Köse-Süleyman Lokmacı, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkanlardaki Bitkileri

haritalar çizmek (Bkz. Ek-1 ve Ek-2), botanik örnekler, yazıtlar ve hatta el yazmaları toplamak da dâhil olmak üzere her türlü bilgiyi topladılar. Yani veri toplayıcıları olarak hizmet ettiler. Bilim akademileri, toplanan bilgileri, karşılaştırmaya ve doğrulamaya yardımcı olmak için anketler geliştirdi ve amaçlarına ulaşmak için daha çok gezgini Doğu Akdeniz'e göndermeye başladılar (Bevilacqua, 2018).

XVII. yüzyıl boyunca kitap koleksiyonculuğu giderek daha organize hale geldi. Fransa'da XIV. Louis (1643-1715) döneminde, Doğu araştırmalarının himayesi, onun mutlakiyetçi yönetiminin kültürel politikasının yalnızca bir yönüydü. Colbert ve Jean Paul Bignon'nun⁷ (ö.1743) faaliyetleri neticesinde yurtdışından toplanan el yazmaları tercüme edilmiş ve koleksiyonlar büyük ölçüde genişletilmiştir. Bu adamlar, büyük miktarda yeni bilginin elde edilmesini ve düzenlenmesini denetleyen kültürel girişimciler olarak hareket ettiler. Colbert yönetiminde, Kraliyet Kütüphanesi bir devlet araştırma enstitüsü hâline geldi (Bevilacqua, 2018).

Daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'daki imparatorluk sarayının kütüphanesi de Avrupalı kitap toplayıcılarının hedefi durumundaydı. Bunun dışında şehirdeki sahaflar ve ulema sınıfının terekesinde yer alan eserler de onlar için paha biçilmez birer servet niteliğindedeydi. İstanbul'da yabancılara kitap satışı öylesine

---

İnceleyen İki Araştırmacı: Dr. Edvard Formanek ve Dr. Antonia Baldacci", *Bağbahçe Bilim Dergisi*, 5(3), 2018, 44-58.

⁷ Genellikle Abbé de Bignon olarak adlandırılan Jean-Paul Bignon (1662-1743), Antoine Galland'ın hamisi olarak hareket eden bir Fransız bilgin ve yazardı. Bignon Paris'te doğdu ve Collège d'Harcourt'ta ve Saint-Magloire ilahiyat okulunda eğitim gördü. 1691'de Saint-Magloire ilahiyat okuluna rahip olarak atandı. Ardından 1693'te Saint-Quentin-en-l'Isle'in başrahipliğine ve XIV. Louis'in vaizliğine getirildi. Aynı yıl Académie Francaise üyesi ve 1699'da Académie des Sciences'ın onursal üyesi oldu. 1701'de Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres üyeliği ve bilimsel dergi *Journal des* in editörlüğünü yaptı. 1718'de, o zamanlar Avrupa'nın en büyük kütüphanesi olan Kraliyet Kütüphanesinde kütüphaneci olarak atandı ve modern bilimsel gereksinimlere uyum sağlamak için kütüphaneyi baştan sona yeniden düzenledi (kent.ac.uk, 2016).

kontrolden çıktı ki 1715 veya 1716'da kendisi de kitap koleksiyoncusu olan sadrazam Şehid Ali Paşa⁸, memleketin entelektüel birikiminin kaybolmasını önlemek amacıyla, yabancılara kitap satışlarının yasaklanması hakkında bir hüküm çıkardı. Bu hükümde sahaflar için “aç gözlülükleri sebebiyle sayısız kıymetli kitabı farklı yerlere, belki de Osmanlı ülkesinin dışına bile gönderiyorlar” tespitinde bulunduğu bilinmektedir (Bevilacqua, 2018; Erünsal, 2007:112). Avrupalılar, İstanbul'un ötesinde, İngilizlerin Levant Company'nin⁹ bir fabrikasını işlettiği Kahire ve Halep'in dışında, Ahmedabad, Gucerat ve Coromandel Sahili gibi yerlere bile kitap toplamak amacıyla gitmekteydiler (Bevilacqua, 2018).

XVIII. yüzyılda, özellikle Katolik Paris ve Roma'nın büyük koleksiyonlarında kitap alım faaliyetleri devam etti. Kişisel saltanatı 1723'ten 1774'e kadar süren XV. Louis döneminde gerçekleştirilen misyonlar neticesinde Fransız kraliyet koleksiyonu önemli ölçüde

---

⁸ Tahminen 1682'de İznik gölü kenarında bulunan Sölöz köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda Silâhdar ve Damad unvanlarıyla da anılmaktadır. II. Ahmed döneminin sonlarında saraya girdikten sonra Enderun'da Kiler Odası'nda eğitim görmüş ve bu sırada halife unvanı almıştır. II. Mustafa'nın has kulları arasına girmeyi başaran Şehid Ali Paşa, III. Ahmed'in cülusundan sonra da durumunu korumuş ve sırasıyla rikâbdar, çuhadar ve silâhdar olmuştur. Has Oda'da bulunduğu sırada, odanın nizamında önemli değişiklikler yapmıştır. 1709'da ikinci vezir ve Kıbrıs valisi olarak atandıktan sonra, Şubat 1711'de Kıbrıs valiliği görevinden istifa eden Şehid Ali Paşa, 27 Nisan 1713 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun elli birinci sadrazamı olmuştur. Mora, 1715 tarihinde onun üstün gayretleri neticesinde fethedilmiştir. Serdar-ı ekrem unvanıyla Nemçe Seferi'ne katılmış ve savaş sırasında şehid olmuştur (Özcan, 2010:433; Yekbaş, 2014).

⁹ Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin başlamasının ardından Kraliçe Elizabeth, 11 Eylül 1581 tarihinde Edward Osborne ve Richard Staper'e Türkiye Kumpanyasını kurma izni vermiştir. Türkiye Kumpanyası, ticareti başlatmak ve güvenilir kılmak için William Harborne'un elçi olarak İstanbul'a görevlendirilmesi konusunda gerekli izni Kraliçeden 1582'de alınca, Harborne, İngiltere'nin ilk elçisi olarak İstanbul'da göreve başlamıştır. Türkiye Kumpanyası'nın temsilcileri İstanbul'a yerleştikten sonra İskenderiye, Halep ve Cezayir gibi önemli merkezlerde konsolosluklar açmaya başlamışlardır. Kraliçe Elizabeth'in 7 Ocak 1593'te Türkiye Kumpanyasının beratını yenilemesi ve Venedikle yapılan ticareti yürüten birliği de oa katmasıyla Levant Company (Governor and Company of Merchants of the Levant) ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2003:112).

genişledi. Roma'da Papa XI. Clement, Kipti ve Süryanice el yazmalarını toplamak için Mısır'a birkaç defa gezgin göndererek modern Süryanice araştırmalarının temellerini attı (Bevilacqua, 2018).

1761-1767 yılları arasında Danimarka kraliyet ailesinin himayesinde Yemen'e yapılan ünlü keşif misyonu bile kitap satın alma amacını hedeflemişti. Keşif gezisine katılanlardan sadece birinin sağ olarak geri dönebildiği bu seyahat neticesinde İstanbul'dan ve Kahire'den elde edilen 119 kadar Arapça el yazması eser Kopenhag'a götürüldü. Gruptaki filolog Christian von Haven, ne alacağı konusunda talimat almış, bu kitapların Arapça isimlerini günlüğünün özel bir bölümüne kaydederek, her birini satın almak için ne kadar harcadığını not etmişti. Alınması hedeflenen kitaplar daha çok edebi ve tarihi konuları ihtiva ediyordu. Bu kitaplar arasında Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun isimli eserinin yanı sıra 26 tarih kitabı, 27 şiir koleksiyonu, 13 gramer ve belagat kitabı, 12 antoloji ve 2 edebiyat tarihi kitabı vardı. Bu seyahat sırasında baharatlar, zencefil ve pelin otu gibi nadir birçok botanik örnekleri de toplanmıştı (Bevilacqua, 2018).

Fransa'da, Abbé Bignon, en az selefi Colbert kadar kitap toplama işine önem verdi. 1718'de kraliyet kütüphanecisi olarak aday gösterilmesi, Fransız Kraliyet Kütüphanesi için yeni bir hedef çizdi. Onun amacı Avrupa'nın en iyi kütüphanesini yaratmaktı. 1724'te, Richelieu sokağında, kütüphanenin o zamana kadar işgal ettiği kalabalık odalardan çok daha büyük bir bina olan Hôtel de Nevers'in kalıcı olarak kütüphaneye tahsis edilmesini güvence altına aldı. Çin, Hint, Tatar ve İslam el yazmalarından oluşan kişisel koleksiyonunu kütüphaneye bağışladı ve 1719'dan 1720'ye kadar bir envanterin oluşturulmasını denetledi. İstanbul'daki sahaflardan kitap satın almaları için bir ekibi görevlendirdi. Buna ek olarak, Uzak Doğu hakkında basılı kitaplar ve el yazmaları elde etmek için Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ni seferber etti. Pondicherry ve Kanton'daki Cizvitlere bu yönde emirler verdi (Bevilacqua, 2018).

Diğer yandan Roma’da da Papa XI. Clement’in (ö. 1721) çabaları sonucunda dünya çapında bir doğu koleksiyonu toplandı. Maruni bilgin Abraham Ecchellensis ve İtalyan gezgin Pietro della Valle’nin eserleri gibi birçok el yazması Vatikan Kütüphanesi’ne girdi. Kütüphane 1769’a kadar büyümeye devam etti. 1710’da Vatikan Kütüphanesi’nde çalışmaya başlayan Maronit bir bilgin ve rahip olan küratör Giuseppe Simonio Assemani (1687-1768) doğu koleksiyonunun Roma’da zenginleşmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Assemani 1715-1717 arasında Mısır, Kıbrıs ve Suriye’yi ziyaret etmiş ve yüzlerce yazma eserle Roma’ya geri dönmüştür. Bu eserler üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana’yı¹⁰ hazırlamıştır (Bevilacqua, 2018).

Bütün bu girişimler neticesinde XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupa’sının “Doğu Kütüphaneleri” ortaya çıktı. Avrupa koleksiyonları için elde edilen yazmalar, İslam düşünce hayatının ve kitap kültürünün önceliklerini yansıtıyordu (Bevilacqua, 2018). Sadece Fransız Milli Kütüphanesi’nde, en eskisi XVII. yüzyıla ait olan otuz binden fazla Türkçe kitap ve iki binden fazla Türkçe el yazmasının bulunduğu bilinmektedir. Bu rakamlar Avrupalıların İslam kütüphanelerine nasıl bir iştahla hücum ettiklerini göster-mesi açısından oldukça önemlidir (Yontan, 2019).

Avrupa’nın Kitap Toplayıcıları

Levinus Warner (Warnerus) (1618-1665)

Levinus Warner (Warnerus) 1618’de Almanya’nın Lippe Prenslığı’nde dünyaya geldi. Orta öğrenimini Bremen’deki Paedagogium’da tamamladıktan sonra 1636’da Athenaeum Illustre’a kabul edildi ve burada Ludovicus Crocius’tan eğitim aldı. 19 Mayıs

---

¹⁰ Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana, Avrupa’da oryantalizm üzerine yazılmış ilk ciddi eserler arasında yer almaktadır. Ortadoğu’nun edebiyat tarihi yanında dinî tarihini de ihtiva eden bu eser Süryani âlemini Avrupa’ya tanıttığı gibi Assemani’nin ününü de her tarafa yaymıştır (Şakiroğlu, 1991; 504).

1638'de Leiden Üniversitesi'ne felsefe öğrencisi olarak kabul edilen Warner, burada Jacobus Golius'tan (1596-1667) Ortadoğu dilleri ve Constantijn L'Empereur'dan (1591-1648) İncil İbranicesi dersleri aldı. Bohemyalı asilzade Radslav Kinsky'nin yeğenlerine öğretmenlik yaptı. 1642'de öğrencileriyle Amsterdam'a gitti ve burada İbrani bilgin ve yazar Menasseh ben Israel ile tanıştı. 1642-1644 arası zengin Holandalı tüccar ve bilginlerin dikkatlerini kendi üzerine çekebilmek amacıyla şarkla ilgili dört küçük inceleme yayınladı (Vrolijk, 2013).

İmparator ve Orange Prensi Frederick Henry'nin meclis üyesi David de Wilhem'den gerekli maddî desteği aldıktan sonra, Aralık 1644'te Amsterdam'dan ayrıldı. Gdansk ve Lviv üzerinden kara yoluyla seyahat ederek 1645 sonbaharında İstanbul'a geldi. Burada geçirdiği ilk yıllarda, 1612'de Hollanda'ya verilen kapitülasyonlardan faydalanan ve aslen Güney Holandalı bir kuyumcu olan Nicolaas Ghisbrecht (Ghysbrechtsz)'nin sekreteri olarak görev yaptı. Warner 1654'te Ghisbrecht'in ölümü üzerine onun görevini devraldı ve 1655'te Hollanda Meclisi tarafından ilk ataması yapıldı ve 1665'te İstanbul'da ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Warner'in, David de Wilhem ve Lahey'deki Hollanda Meclisi ile yapmış olduğu yazışmalar Willem Nicolaas Rieu tarafından 1883'te yayınlanmıştır (Vrolijk, 2013).

Warner, İstanbul'daki yirmi yıllık daimî ikametgâhı boyunca içerisinde Karaylara ait 73 İbranice el yazmasıyla birlikte Yunanca yazmalar içeren yaklaşık dokuz yüz el yazmasından koleksiyonu oluşturdu. Warner, bunların birçoğunu antika kitap mezarlarından edinmiştir. Bu konuda aslen Halepli Araplardan, örneğin Muhammed el-Urdi el-Halabi ve Sultan IV. Mehmed'in doktorlarından Halepli Salih Efendi (ibn Sallum)'den yardım gördü. Ayrıca Warner, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve kültürel başkenti olan İstanbul'da oldukça etkindi. Burada gelişen bir kitap ticareti vardı ve orijinali temin edilemeyen kitaplar, müstensihler tarafından kolayca kopya edilebiliyordu. Birçok belgesel kayıt ve kitapların iç kapaklarında bulunan notlar, Warner'in el yazmalarının

çoğunun yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının ve ulemasının kütüphanelerinden temin edildiğini göstermektedir. Bunlar arasında Eyyübî Emirlerinin ve Memluk Sultanlarının özel kütüphanelerinden alınmış bir dizi el yazması eser de bulunmaktadır (Vrolijk, 2013). Warner'ın koleksiyonunda ibn Hazm'ın Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf (Güvercin Gerdanlığı)¹¹, ibn Cinnî'nin Kitâbü'l-Hasâis (el-Hasâis)¹², Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın Kitâb-ı Garibü'l-Hadis¹³ gibi eserleri öne çıkmaktadır (Vrolijk, 2013).

Jean de Thévenot (1633-1667)

Tükçe, Arapça ve Farsça'ya hâkim olan Thévenot, 16 Haziran 1633'te Paris'te dünyaya gelmiştir. Amcası Melchisedech Thèvenot'un tesirinde kalarak şarkiyatçılığa merak salan Jean de Thévenot'un yetişmesinde döneminin önde gelen şarkiyatçı-larından Barthelemy d'Herbolot'un önemli katkıları vardır (Duru ve Duru, 2010:224). Dilbilimi konusundaki yetkinliğinin yanında ayrıca botanik alanında da çalışmalarda bulunmuştur. Kahve çekirdeğini Fransa'da popüler hâle getirmesi onun botanik alanındaki yeteneğini gözler önüne sermesi açısından önemlidir (Sack, 2021; Vingopoulou, 2014).

Seyahatnamelere olan ilgisi sonucu yeni yerleri görmek amacıyla 1652'de Fransa'dan ayrılan Thévenot, önce Avrupa ülkelerinden İngiltere, Hollanda, Almanya ve İtalya'ya gitti. Roma'da bir süre kaldı ve Mayıs 1655'te buradan ayrılarak İstanbul'a vardı. Thévenot 1656

¹¹ Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf (Güvercin Gerdanlığı), aşk ve âşıklar konusunda nazım ve nesir karışımı bir eserdir (Apaydın, 1999: 51).

¹² el-Hasâ'is, esas itibariyle fıkıh ve kelâm ilimleri gibi nahiv ilminin de bir usulü (metodoloji) olması gerektiği düşüncesinden hareketle kaleme alınmış, 162 bölümden oluşan bir eserdir. Bu eserde doğrudan nahiv usulünü ilgilendiren meseleler, daha sonra Kemâleddin el-Enbârî'nin Lüma'u'l-edille'si ile Süyûtî'nin el-İktirah'ında görüldüğü gibi sistematik olmayıp eserin bütünü içerisinde dağınık şekilde ele alınmıştır. Nahiv usulüne dair meseleler yanında dille ilgili genel konuların da yer aldığı görülür (Yavuz, 1999:398; Yavuz, 1997:345-346).

¹³ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm tarafından kaleme alınmış olan bu eser, hadislerde geçen nâdir kelime ve tabirlerin izahına dair önemli bir eserdir (Tüccar, 1994:245; Kandemir, 1996:378-379).

yılı ağustos sonuna kadar İstanbul'da kaldı. Ardından Batı Akdeniz'deki adaları geçerek 1 Ocak 1657'de Mısır'a ulaştı. Mısır'daki seyahati yaklaşık bir yıl sürdü. Ardından Filistin'e geçerek burada önemli hac yerlerini ziyaret ettikten sonra 14 Ağustos 1658 tarihinde tekrar Kahire'ye geri döndü (Sack, 2021; Vingopoulou; 2014).

Thévenot, Ocak 1659'te ülkesine geri döndü. Gezdiği yerlerden topladığı çok zengin bitki örneklerini Paris'e getirdiği de bilinmektedir. Yaklaşık dört yıl boyunca yeni seyahatleri için birtakım hazırlıklarda bulunduktan sonra Kasım 1663'te yeniden yolculuğa çıktı. Önce İskenderiye, Sidon, Şam, Halep, Musul ve Bağdat gibi önemli şehirleri gezdikten sonra 27 Ağustos 1664'te İsfahan'a ulaştı. İsfahan'da beş ay kaldıktan sonra Hindistan'a gidecek bir gemi bulmak umuduyla Bender Abbas şehrine gitti. Hollandalıların tehdidinden çekinen Thévenot, Hindistan'a gitmek için başka bir rota belirlemek amacıyla Şiraz'a döndü. Persepolis harabelerini ziyaret ettikten sonra 6 Kasım 1665'te Basra'ya, ardından 10 Ocak 1666 tarihinde ise Hindistan'ın Surat şehrine ulaştı. Thévenot, Hindistan'da on üç ay kaldı. Hindistan'ı baştan başa dolaştıktan sonra tekrar kara yoluyla Surat'a döndü. Ardından geldiği yolu takip ederek önce Bender Abbas'a ve daha sonra Şiraz'a döndü. Thévenot bir kaza sonucu yaralandığı için 1667 yazını İsfahan'da geçirmek zorunda kaldı. Ardından Tebriz'e gitmek istediye de 28 Kasım 1667'de yolculuğu esnasında öldü (Sack, 2021; Vingopoulou; 2014).

Thévenot seyahatlerini anlattığı bir eser kaleme almıştır ve bu eser Thévenot Seyahatnamesi olarak bilinmektedir. Eseri iki ana bölümden oluşur. İlk bölüm İstanbul ve çevresi, Batı Akdeniz adalarıyla ilgili seyahatleri içerir. Bu bölüm kendi içerisinde üç alt kısma ayrılabilir. Thévenot önce İstanbul'un detaylı bir panoramasını çizdikten sonra Aya Sofya, Sultan Ahmet Camii gibi yapılara ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca bedestenler, hanlar ve halkın ikamet ettiği evleri anlatır. Türklerin gündelik hayatlarından da bahseden

gezgin, örf ve adetler, giyim kuşam, dini adetleri, ibadet biçimleri ve mizaçlarıyla ilgili izlenimlerini de aktarmaktadır (Özkan, 2021: 38).

Thévenot, Hristiyan âleminde Türklerin büyük şeytan, barbar ve inançsız olarak görüldüğünü, ancak Türklerle tanışan Avrupalıların bu görüşte olmadıklarını belirtir. Ona göre Türkler doğanın verdiği emre göre çok iyi hareket eden insanlardır (Sack, 2021). Türklerle ilgili bir diğer tespitinde ise Türklerin ilimle pek uğraşmadığını ve sadece okuma yazma öğrenmekle yetindiklerini ifade eder (Onar, 2014: 15).

Thévenot, 1659'da ülkesine dönerken gezdiği yerlerden topladığı bitki örneklerinin yanında çok sayıda kitabı da beraberinde götürmüştü. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğunda yaptığımız inceleme neticesinde 21 eserin Thévenot'dan temin edildiğini tespit edebildik. Bu eserler arasında Şerâ'itü'l-İslam (Turc 15), İmam Birgevi'nin Vasiyetname isimli eseri (Turc 16), Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman'ı (Turc 40) ve Tenkih-i Tevârih-i Mülük'ü (Turc 102), Mehmed Neşrî'nin Cihannümâ'sı (Turc 54), İmam Muhammed El-Vakidi'nin kaleme aldığı Fütuhü's-Şam adlı eseri (Turc 56), Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'i (Turc 68, Turc 70), Ramazan-zâde Mehmed Çelebi'nin Târîh-i Küçük Nişancı isimli eseri (Turc 95 ve Turc 96), Aşıkpaşa-zâde'nin Tarih-i Aşıkpaşa isimli eseri (Turc 99 ve Turc 101) ve Kâtip Çelebi'nin Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr isimli eseri (Turc 120) bulunmaktadır.

Johan Michael Vansleb (Wansleben) (1635-1679)

Johan Michael Vansleb (Wansleben) 1 Kasım 1635'te Erfurt (Almanya)'da dünyaya gelmiştir. Memleketinde sağlam bir filoloji eğitimi gören Vansleb, daha sonra teoloji ve eski diller hakkında eğitim almak amacıyla Königsberg Üniversitesi'ne¹⁴ devam etti.

---

¹⁴ Albertus Königsberg Üniversitesi, Prusya'nın Königsberg (şimdi Kaliningrad, Rusya) şehrinde 1544'te kurulmuş bir eğitim kurumudur. Immanuel Kant gibi önemli mezunları bulunmaktadır. Königsberg Üniversitesi'yle ilgili detaylı bilgi için:

Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra ünlü oryantalist Hiob Ludolf ile tanıştı. Ludolf'un görevlendirmesi üzerine Londra'ya giden Vansleb, burada kendisini tamamen doğu araştırmalarına adadı. Bir süre Londra'da kalan Vansleb kendisine uygun bir faaliyet alanı aramak için Almanya'ya döndü. Bu sırada Dük Ernst tarafından Etiyopya Kilisesi'nin durumunu yerinde görmesi için görevlendirildi. 15 Haziran 1663'te seyahatine başlayan Vansleb, Ocak 1664'te Mısır'a ulaştı. İskenderiye ve Kahire'de bir süre kaldı. Etiyopya kilisesine harcanmak üzere Dük Ernst'in kendisine emanet ettiği parayı burada bulduğu kitapları almak için harcadı. Vansleb, satın alamayacağı eserlerin ise kopyasını temin ediyordu (Hantzsch, 1896).

Vansleb, Etiyopya Kilisesi'ne ulaşmak için yolculuğuna devam etmek isteyince söz konusu kilise üzerinde üstünlük iddiasında bulunan Kıpti Patriği Matta, onu Avrupa'ya geri dönmesi hususunda ikna etti. Bunun üzerine 16 Şubat 1665'te İskenderiye üzerinden Livorno'ya döndü. Ancak Almanya yerine Roma'ya gitti ve burada Etiyopya üzerine aldığı eğitime devam etti. Vansleb, Fransız devlet adamı Jean Baptiste Colbert tarafından kraliyet kütüphanesi için şark el yazmaları alması amacıyla görevlendirilince 20 Mayıs 1671'de Marsilya'dan Suriye'ye doğru hareket etmiştir. Suriye'ye geldikten sonra birkaç hafta Trablus, Halep, Şam ve Sayda'da kalmış, ardından deniz yoluyla Dimyat'a giderek seyahat için gerekli malzemeleri temin ettikten sonra Kahire'ye gitmiştir (Hantzsch, 1896).

Kahire'de bulunan Kıptilerin kiliselerini ve manastırlarını ziyaret eden Vansleb, onların ayinlerine katılarak gözlemlerde bulundu. Nitrian çölüne giderek Hristiyan mezarlıklarını ve inziva yerlerini inceledi, bulduğu el yazmalarını ve yazıtları topladı. Nübyeli (Nubian) bir köle eşliğinde Thebes harabelerine seyahat etti. Bu

---

"Königsberg Albertus Üniversitesi", *Britannica Ansiklopedisi*, 20 Temmuz 1998. <https://www.britannica.com/topic/Albertus-University-of-Konigsberg>.

yolculuğu sırasında 334 Arapça, Türkçe ve Farsça el yazması eser elde ederek bunları gemilerle Paris'e gönderdi (Hantzsch, 1896). Colbert, Vansleb'e gönderdiği 4 Haziran 1675 tarihli ve "Doğu Görevi" başlıklı mektupta, bulabildiği tüm el yazmalarını satın alacak şekilde araştırma vazifesi olduğunu bil-diriyordu. Vansleb'in asıl ilgi odağını Mısır ve Arap yazmaları oluş-turmaktaydı ve bu konuda sadece nadir eserleri satın alan bir alıcı özelliği taşıyordu. Kendi ifadesiyle bu faaliyeti neticesinde Mısır'ın bütün zenginliklerini elinden almıştır (Vansleb, 1678:188; Tekin, 2017:134).

Vansleb, Mısır'daki idareciler tarafından Fransız casusu olarak görülen biriydi. Ayrıca yerel halk da onu ahlaksız davranışları nedeniyle benimsememişti. Bu nedenle Osmanlı başkenti İstanbul'a giderek Sultan'dan Etiyopya gezisi için izin almak ve bu sayede yolculuğuna engelsiz bir şekilde devam etmek istiyordu. 1674 baharında Raşit (Rosetta)'den yola çıktı. Ancak yolculuk esnasında bir gemi kazası geçirdiği için kötü bir vaziyette İstanbul'a ulaşabildi. 1675 yılının sonlarında Etiyopya gezisi için gerekli hazırlıkları tamamlayan Vansleb, hakkındaki olumsuz haberlerin Bakan Colbert'e ulaşması nedeniyle Fransa'ya geri çağrıldı. Vansleb, 12 Haziran 1679'da henüz 43 yaşındayken öldü (Hantzsch, 1896).

Vansleb, 1671 tarihli gezisinde toplayarak Paris'e gönderdiği eserlerden bazıları bugün Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğunda kayıtlı bulunmaktadır. Bu eserler Lütfü Paşa'nın Asafnâme (Turc 35), Târîh-i Taberî (Turc 51), Fuzul'nin Hadikatü's-Suadâ (Turc 109), Suyutî'nin Simârü'l-Tercüme (Turc 111), Aşıkpaşa-zâde'nin Aşıkpaşa-zâde Târîhi, müellifi bilinmeyen Risale-i İstanbul (Turc 131) ve Selim-nâme (Turc 141) isimli eserlerdir.

André Du Ryer (1580-1660)

André Du Ryer, 1580'de Fransa'nın orta kısmında yer alan Burgundy'de dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında elimizde mevcut olan bilgiler oldukça sınırlıdır. 1616'da Fransa'nın İstanbul eski büyükelçisi olan François Savary de Brèves'in isteği üzerine Türkçe,

Arapça ve Farsça öğrenmek için Mısır'a gitti. Mısır'da beş yıl süreyle ikamet etti ve 1623'de İskenderiye'ye konsolos vekili olarak tayin edildi. 1626'da ise Fransa kralının Türkçe ve Arapça tercümanı olarak görevlendirildi. Bir süre bu görevi yerine getirdikten sonra 1631'de İstanbul'a elçi olarak gönderilen Henri du Gournay'ın kâtibi ve tercümanı olarak İstanbul'a gelen Du Ryer, 1632'de Sultan IV. Murad tarafından özel bir vazifeye görevlendirilerek Fransa'ya gönderildi. Sultan IV. Murad'ın vermiş olduğu bu görevin mahiyeti konusunda bir bilgi mevcut değildir (Adıbelli, 2020:220).

Du Ryer'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız diplomatik temsiline ilişkin görüşleri oldukça önemli olmakla birlikte, Şark Meselelerine Dair Talimat (Instruction des Affaires de l'Orient) başlıklı raporda yer almaktadır. Du Ryer'e göre Fransa kralının elçileri İstanbul'a dört temel amaçla gönderilmektedirler. Bu görevler Osmanlı padişahı ile Fransa kralı arasındaki dostluk ilişkilerinin devamını sağlamak, Osmanlıların askerî desteğinden yararlanmak, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren tüccarların menfaatlerini temin etmek ve Kudüs'te yaşayan Hristiyanların güvenliğini sağlamaktır. Osmanlı ülkesinde yaşayan Yahudilerle ilgili görüşleri ise oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Yahudiler devletin iç işleri hakkında önemli bilgilere kolaylıkla ulaşabildikleri için onlardan istihbarî anlamda yararlanmak gerekmektedir.¹⁵ Ayrıca bazı ayrıcalıklar elde edebilmek için Şeyhülislam ve Babıalî'nin belli başlı vezirlerine şarkta temini zor olan hediyeler vermenin öneminden de bahsetmektedir¹⁶ (Adıbelli, 2020:221).

---

¹⁵ Gerçekten de Du Ryer'in yaşadığı dönemde Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzunun oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle Nurbanu Sultan gibi Yahudi kökenli valide sultanlar sayesinde Yahudiler yönetimde bir güç haline gelmişlerdir. Yahudi sarrafların saray, vükela ve bazı yüksek memurların kişisel masraflarının finansmanında önemli bir rol oynadıkları da malumdur (Aydın, 2001: 623-636)

¹⁶ 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) Osmanlı İmparatorluğu'nda rüşvetin ne derece yaygın olduğunu ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'den (1536-1599) sonra bu göreve talip olan bazı kimselerin rüşvet aldığı şü sözleriyle ifade etmektedir: "*Payitaht kadıları da rüşvet alma yolunu tuttu.*"

17. yüzyılda Osmanlı ülkesine seyahat eden diğer oryantalistler gibi Du Ryer de el yazması eserlere ayrı bir ilgi göstermiş, Mısır ve İstanbul'da ikamet ettiği süre zarfında elli kadar el yazması eser toplamıştır. Topladığı eserler çoğunlukla sözlüklerden oluşan Du Ryer, bu sayede Avrupa'da yayınlanan ilk Türkçe gramer kitaplarından birini hazırlamış (*Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae*) ve Sadi Şirazi'nin Gülistan isimli eserinin bir kısmını Fransızcaya tercüme etmiştir. Du Ryer'in Türkçe gramer kitabı tüccar, diplomat ve misyonerlerin Türklerle irtibat kurmasını sağlamaya dönük hazırlanmış olsa da asıl amaç Türkleri Hristiyanlaştırmaktır (Adıbelli, 2020:221-223).

Du Ryer'in en önemli çalışması ise Kur'an-ı Kerim'in tercümesidir (*L'Alcoran de Mahomet*). Bu tercümeyi yapmasının amaçlarından birisi Fransız tüccarların çıkarlarını korumaktır. Ona göre padişahın emirleri Müslümanların şeriatlarındaki hususlarla, yani Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerle desteklendiğinde diğer devlet yöneticileri bu emirlere karşı gelemeyeceklerdir. Diğer bir amacı ise İslamiyet'le mücadele etmektir (Adıbelli, 2020:226). Du Ryer'in Kur'an tercümesi (*L'Alcoran de Mahomet*) 1649'da Alexander Ross isimli bir İskoç tarafından İngilizceye ve 1698'de Felemenkçeye ve daha sonra ise Almancaya tercüme edilmiştir (Cerrahoğlu, 1978:328).

Paul Lucas (1664-1737)

XVIII. yüzyılda Avrupalı seyyahların madalyonlar, oyma taşlar, paralar aramak ve yazma eserler toplayarak eski çağlar hakkındaki bilgilerin artmasına yardımcı olmak gibi görevleri bulunuyordu. Ayrıca bu seyyahlar sadece tabii ilimler ve coğrafya üzerinde çalışmakla kalmamışlar, ticaret, din ve çeşitli memleketlerin adet ve gelenekleri üzerinde de araştırma yapmışlardır. Bu şekilde

---

Kazaskerler bile bu yolda iş gördüğünden işleri bitti. Ancak o iş, yani rüşvet parası sayma işi sadr-ı fetvada olmadı idi. Mevlâna Hasancan-zâde'nin ölümünden sonra kimi talipler onda da gücünü gösterdi." (Gelibolulu Mustafa Âli, 1978:108).

görevlendirilen seyyahların ilki Paul Lucas'tır (Çiğdemoğlu, 1998: 111).

Paul Lucas, 31 Ağustos 1664'te Fransa'nın Rouen şehrinde dünyaya gelmiştir. Genç yaştan itibaren seyahat etmeye başlayan Lucas'ın 1699-1703 arasında Akdeniz'e sahili olan bütün ülkeleri ve İran'ı, 1705-1708 arasında ise bugünkü Yunanistan coğrafyasını, Batı Akdeniz adalarını ve Anadolu'yu dolaştığı bilinmektedir. Seyahatlerinin asıl amacı antikalara ve eski yazıtlara olan ilgisiydi. Ayrıca Fransa Kralı XIV. Louis tarafından arkeolojik eser keşfiyle görevlendirilmiş olması da bu seyahatlerinin bir diğer nedenidir. Paul Lucas, 1699-1708 arasında Osmanlı ülkesinde yaptığı seyahatleri neticesinde XIV. Louis için 1800 antik sikke, yirmi iki el yazması eser ve elli iki kitabe ile Fransa'ya dönmüştür (Lokmacı, 2019: 24).

Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğunda yaptığımız inceleme neticesinde Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacü't-Tevârîh'i, Terceme-i Tevârîh-i Nil-i Mısır ve Mehasin-i Mısırü'l-Kahire, Velayetnâme-i Sultan Hacı Bektaş-ı Veli, Hadâiku's-Şakâik ve Resimli Osmanlı Tarihi isimli eserlerin Paul Lucas'tan temin edildiğine dair kayıtlara rastlanmıştır

Paul Lucas üçüncü seyahatinde 1714-1717 yılları arasında İstanbul, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı dolaşmıştır. Onun doğuya yaptığı dördüncü seyahatine ise 1724'te başladığı bilinir. Tüccar, botanikçi, antika avcısı olarak tanınan Paul Lucas 73 yaşında çıktığı İspanya seyahati sırasında 12 Mayıs 1737'de ölmüştür (Lokmacı, 2019: 24).

Lucas'ın 1699-1703 tarihli ilk seyahatnamesi akademisyen Baudelot de Nerval tarafından düzenlenerek 1704'te Paris'te ve 1704-1708 arasındaki ikinci seyahati ise ünlü oryantalist ve akademisyen Fourmont (1683-1745) tarafından düzenlenerek 1712'de Paris'te yayınlanmıştır (Grigoriou, 2018). Son seyahatnamesini ise Baudelot de Nerval, Étienne Fourmont ve abbé (başrahıp) Banier kaleme almışlardır. (Vingopoulou, 2014).

Paul Lucas'ın aktardığı bilgiler arasında 6 Haziran 1706'da Yenişehir-i Fener'de (bugünkü Yunanistan'da bulunan Larisa şehri) gerçekleşmiş bir doğa olayı oldukça ilginçtir. Onun anlattığına göre öğleden sonra saat iki sularında, gökyüzünün kuzey tarafında inanılmaz bir hızla hareket eden küçük bir bulut belirmiş, şehre ulaşarak ikiye bölündükten sonra büyük bir gürültüyle yere düşmüştür. Bulut sanılan şeyin aslında 24 ons ağırlığında bir göktaşı olduğunu bildiren Lucas, diğer tüm vatandaşlar gibi kendisinin de onu gözlemlemek için düştüğü yere gittiğini, olayın üzerinden birkaç gün geçmesine rağmen yanmış taşın hala kükürt koktuğunu, göktaşının bir kısmının Sultan'a, bir kısmının da kadiya gönderildiğini kaydetmiştir. Seyahatnamelerinde bu türden nadir konuları işlediği ve çok sayıda resim kullandığı için Paul Lucas'ın seyahatnameleri Avrupalı okurlarda derin etkiler bırakmış, İngilizce ve Almancaya da tercüme edilmiştir (Grigoriou, 2018).

François Pétiş De La Croix (1653-1713)

Bir oryantalist olan François Pétiş de la Croix 1653'te Paris'te dünyaya geldi. Babası Fransız kralının Türk ve Arap dillerinde tercüman kâtibi olarak görev yapmaktaydı. Küçük yaştan itibaren Türkçe ve Arapça gibi doğu dillerini öğrenmeye başlayan François, babasının ölümünden sonra onun görevini devraldı ve kendi de yine önemli bir oryantalist olan oğlu Alexandre Louis Marie'ye bu görevi devretti. Fransız Maliye Bakanı Jean Baptiste Colbert'in 18 Kasım 1669 tarihli bir belgeyle İstanbul ve İzmir'e her üç yılda bir dil öğrenmek üzere gönderilmesini istediği altı gençten birisi olarak 19 Kasım 1670'te Halep'e gitti. "Jeunes de langue¹⁷ (Dil Gençliği)" olarak

---

¹⁷ Jean Baptiste Colbert 18 Kasım 1699 tarihli bir Kral Konseyi kararıyla Doğu Akdeniz bölgesindeki Fransız menfaatlerini güvence altına almak için Jeunes de langue (Dil Gençleri) adında bir okul kurdu. Fransa doğumlu altı gencin İstanbul'a ve İzmir'e gönderilmesi ve buralarda doğu dillerini öğrenmeleri okulun temel amacıydı. Her yıl altı yeni öğrencinin bu okula alınmasına da karar verilmişti. Daha sonra, 7 Haziran 1718 tarihli bir kararname ile İstanbul'da bulunan öğrencilerin sayısı on ikiye çıkarıldı. Öte yandan Fransa, 1700'den itibaren Paris'teki Cizvit

adlandırılan bu gençler, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmek, mütercim ve tercüman olarak çalışmak ve Fransız ticarî ve diplomatik iletişimini geliştirmek için birkaç yıl Doğu Akdeniz bölgesinde kaldılar (kent.ac.uk, 2016).

François, dil üzerine çalışmalar yaparken aynı zamanda Bakan Colbert'in vermiş olduğu görev doğrultusunda altın, gümüş, bronz madalyonlar ve ayrıca Kral XIV. Louis'in kütüphanesi için de el yazması eserler toplamaktaydı. 1674-1676 arasında İsfahan'da kalan François, burada "Şâhname" ve "Mesnevi" dersleri aldı. 1676'da İstanbul'a giderek gelişimi için dil, yazı ve müzik hocaları tuttu, sülüs ve divanî hatlarını da öğrendi (kent.ac.uk, 2016; Erdem, 2007:255).

1681'de Fransa'ya geri dönen François, 1682'de Fransız Deniz Kuvvetlerinde "Şark Dilleri Tercümanı" olarak görevlendirildi ve bu sayede Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus'ta sekreter ve tercüman olarak görev yaptı. 1684'te İstanbul'dan Cezayir'e gönderilen Fransız kuvvetlerine tercümanlık yaptı. Cezayir Dayısı Mezemorta Hüseyin Paşa ile yapılan barış anlaşmasında önemli katkıları oldu. Antlaşma metnini Türkçeye tercüme ederek divan toplantısında okudu.¹⁸ Öte

---

Koleji'nde çoğunluğu Osmanlı Ermenilerinden olan on iki genci hem diplomatik ve ticari ilişkilerde tercümanlık yapmaları ve hem de katolik mezhebini yaymaları için istihdam etmeye başladı. Ancak Ermeni gençlerden istenilen başarı elde edilemeyince okulda yeni bir organizasyon tertip edildi. 20 Temmuz 1721 tarihli bir kararname ile Ermenilerin yerine İstanbul'da kendilerini geliştirmiş olan on iki Fransız genci alındı. Okul, Fransız Devrimi (1789) sırasında kapatıldıysa da 1797'de tekrar açıldı ve öğrenci sayısı on sekize çıkarıldı. İran misyonunun kurulmasından sonra Napolyon, İstanbul'daki gibi Tahran'da da bir dil okulu kurdu. Mütercimlik öğrencilerinin düzenli olarak Paris'e göndermeleri gereken hatıralar, çeviriler ve metinlerin kopyaları sayesinde Fransa'da doğu filolojisi için faydalı belgelerle dolu modern el yazmalarına sahip bir koleksiyon oluşturuldu. (Léon Vaisse; 1844).

¹⁸ Duquesne kumandasındaki Fransız donanması 1683'te Cezayir'e saldırmış ve Cezayir Dayısı Hasan Baba'yı anlaşmaya mecbur bırakmışlardı. Hasan Baba, ortalığı karıştırmamasından çekindiği Mezemorta Hüseyin Ağa'yı Fransız amiral gemisine rehlin olarak gönderdi. Hasan Baba, Fransız amirali Duquesne'nin istediği savaş tazminatını toplayamayınca Mezemorta Hüseyin Ağa, kendisine müsaade edilmesi durumunda savaş tazminatını ödeyeceği hususunda Fransız amirali inandırdı. Daha sonra limana çıkarak savaş taraftarı olan reislerle iş birliği yapan Hüseyin Ağa, Hasan

yandan 1685'te Cezayir elçisi Hacı Cafer Ağa'nın Fransa seyahati sırasında ona eşlik etti, 1685-1687 arasında Tunus, Trablus ve Fas ile Fransızlar arasında yapılan görüşmeleri de yönetti. Fransız kralı XIV. Louis tarafından önce Kraliyet Koleji'nde Türkçe ve Arapça hocasına, 1695'te ise şark dilleri tercüman kâtipliğine tayin edildi. François, 1713'te Paris'te ölünce St. Sulpice Kilisesi'ne gömüldü (Erdem, 2007:255).

Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice, Kiptice ve Süryanice bilen François de la Croix, birçok eserin de müellifidir. Bu eserler arasında; Sultan II. Murad'ın hocası Şeyh-zâde tarafından şehzadeyi eğlendirmek ve bilgilendirmek amacıyla yazılmış ve Türkçe aslından tercüme edildiği bilinen "Kırk Vezir¹⁹ (L'histoire de la sultane de Perse et des vizirs)", Derviş Muhlis tarafından Farsça'ya tercüme edilen Hint hikayelerinin (Hezâr-yek Rûz) Pétis de la Croix tarafından Fransızcaya çevrilen "Binbir Gündüz Hikayeleri²⁰" ve Şerafeddin Ali Yezdi'nin Timur-nâme isimli eserinin Fransızcaya tercümesi (Histoire de Timur-Bec, connu sous le nom de Tamerlan) gösterilebilir. François Pétis de la Croix'nın yayımlanmamış eserleri ise şunlardır: Vâkîf'nin Fütûhu's-Şâm'ını, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tenkîh-i Tevârîh-i Mülûk'ünü, Seydi Ali Reis'in Mir'âtü'l-memâlik'ini, Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-zunûn'unu da Fransızca'ya tercüme etmiştir (Erdem, 2007:256).

Baba'yı öldürerek Cezayir'in idaresini ele geçirdi. Ardından Fransızlara karşı yeniden savaş başlattı. Bunun neticesinde Fransızlar Cezayir limanını terk etmek zorunda kaldılar. Neticede 1684'te İstanbul'dan donanma ile gelen kapıcıbaşı ve Fransız heyeti ile bir barış mukavelesi imzalandı (Bostan, 2004:524).

¹⁹ Bir çerçeve hikâye ile buna bağlı değişik hikâye ve masallardan oluşan kırk vezir hikâyeleri Doğu edebiyatının hikâyecilik geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Şekil ve muhteva özellikleriyle Hint, İran ve Arap kaynaklarında örneklerine rastlanan kırk vezir hikâyelerinin menşei belli olmamakla beraber çatısını çok eski bir hikâyeler mecmuası olan Sindbâdnâme'nin oluşturduğu belirtilmiştir (Kızıltan, 2002:474).

²⁰ Binbir Gündüz Masalları, 20 kadar uzun masaldan oluşur. Araya bazı kısa öykü ve fıkralar da eklenmiştir. Bunlar arasında en çok yaygın olanı, ayrı bir hikâye olarak da bilinen Seyfû'l-Mülûk'tür. (Mustafa Hami Paşa ve Ali Raşit Bey, 2015:9).

Christianus Ravius (1613-1677)

Oryantalist ve ilahiyatçı olan Christianus Ravius, 25 Ocak 1613 tarihinde Berlin'de dünyaya gelmiştir. Babası John Raue, Berlin'deki St. Nicholas kilisesinin yardımcı papazı olarak görev yapmaktaydı. İlköğrenimini Berlin'de tamamladıktan sonra 1630'da Wittenberg'de teoloji ve doğu dilleri öğrenimine başladı. 1636'da ise burada yüksek lisans derecesini aldı.

1637'de Upsala, Kopenhag, Leiden ve Amsterdam'ı ziyaret etti. 1638'de İngiltere'ye geçen Christianus Ravius, Oxford'a yerleşti ve burada el yazması eser arayışı için çıkacağı Doğu Akdeniz seyahatinin masraflarını karşılayacak olan Başpiskopos Ussher ile mektuplaştı. İngiltere'den 1639'da ayrıldı ve Paris'e gitti. Burada Richelieu ile tanıştı, kendisine teklif edilen Fransız diplomatik hizmet görevini reddetti. Osmanlı ülkesine geldiğinde İzmir'de İngiliz konsolosu olarak görev yapmakta olan Edward Stringer'in yanına yerleşti ve hızlı bir şekilde Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenimine başladıktan sonra İngiliz oryantalist Edward Pococke kendisine İngiliz Büyükelçiliği'nde ücretsiz konaklama yeri temin edince İstanbul'a gitti (Hoche, 1888).

İstanbul ve civarındaki şehirlerden üç yüzden fazla el yazması toplayan Christianus Ravius, 1642'de beraberinde bu el yazması eser koleksiyonuyla birlikte Avrupa'ya geri döndü. Londra'da, Utrecht'te, Amsterdam'da dersler verdi. 1648'de Oxford'daki Magdalene Koleji'ne profesör ve kütüphaneci olarak atandı. Ancak Oxford'da Arapça kürsüsü kurulmayınca İsveç Kraliçesi Christina'nın teklifi üzerine 1650'de Upsala'da doğu dilleri kürsüsüne kabul edildi. Ravius'un buradaki ikameti de uzun sürmedi ve Stockholm'e giderek Kral Gustav'ın sarayında kraliyet kütüphanecisi ve tercüman olarak görevlendirildi. 1670'te Kiel'de şark dilleri üzerine çeşitli konferanslar verdi. 21 Haziran 1677'da Frankfurt'ta ölen Ravius, miras olarak büyük bir el yazması koleksiyonu bıraktı (Hoche, 1888).

Edward Pococke (1604-1691)

İngiliz oryantalist ve İncil bilgini olan Edward Pococke, Berkshire'daki Chieveley'den bir din adamının oğluydu. Oxfordshire'daki Lord Williams'ın Thame Okulu'nda ve Oxford Üniversitesi Corpus Christi Koleji'nde eğitim gördü. Oxford Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Corpus Christi Koleji'nde araştırmacı olarak göreve başladı. 1629'da papazlık pâyesi aldı ve kendini şarkiyat çalışmalarına verdi; Semitist Matthias Pasor ile Arabist William Bedwell'in yanında İbrânîce, Ârâmîce, Süryânîce ve Arapça öğrendi. O yıllarda Bodleian Kütüphanesi'nde bulunduğu, Ahd-i Cedîd'in 1555 ve 1627 baskılarında yer almayan Süryânîce versiyonundaki Petrus'un İkinci Mektubu, Yuhanna'nın İkinci ve Üçüncü mektupları ile Yahuda'nın Mektubu kitaplarının Grekçe yazmalarını Süryânîce ve İbrânîce nüshalarıyla karşılaştırarak Latince'ye çevirip orijinal metinleri notlarla birlikte yayımladı. 1630-1636 yılları arasında Halep'te papaz göreviyle bulundu. Burada Arapça çalışmalarına devam etti ve Oxford Üniversitesi rektörü ve Canterbury Başpiskoposu William Laud için yaklaşık dört yüz el yazması eser topladı. Pococke, ülkesine döndükten sonra 1636'da Oxford Üniversitesi'nde ilk kadrolu Arapça profesörü oldu (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, 1637'de İstanbul'a gönderildi ve yaklaşık üç yıl boyunca burada kaldıktan sonra 1641'de tekrar Londra'ya döndü. 1642'de Berkshire Childrey College'ın direktörlüğüne getirilen Pococke, 1648'de (veya 1649) Oxford Üniversitesi'nde İbrânîce profesörlüğüne de getirildi. 10 Eylül 1691'de Oxford'da öldü (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, Oxford Üniversitesi'ndeki uzun kariyeri boyunca önemli metinlerin açıklamalı çevirilerinin yanı sıra İncil'in tefsirini de yaptı. İslam tarihi, felsefesi ve edebiyatı üzerinde ilgi uyandırdı. Onun kahve içmesi bile çevresindekiler tarafından Müslümanlığa sempatisinin bir işareti olarak görülmekteydi. Kendisi İslam'ı sahte bir inanç olarak görse de İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'i yanlış temsil

eden polemikleri ve folkloru itibarsızlaştırmayı amaç edinmişti. O, Hz. Muhammed hakkında saçma hikâyeler uydurarak zaman kaybetmektense Kuran'ı ve tefsirlerini eleştirel bir şekilde incelemenin daha iyi olduğunu düşünüyordu. Araplardan yola çıkarak Müslümanların felsefeye yatkın olmadıkları şeklindeki ön yargıların geçersizliğini kanıtlamaya çalışan Pococke, aynı zamanda İslam kaynaklarının ilk tahkikli metin neşrini ve aslına bağlı tercümelerini de gerçekleştirmiştir (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

Pococke, 1649'da İbnü'l-İbrî'nin Târîhu Muhtasari'd-düvel'inden²¹ alınan Arapların kökeni ve görgü kurallarının kısa bir açıklaması olan Specimen Historiae Arabum (Arap tarihinden bir örnek) yayımladı. Oxford Üniversitesi'nde Arap harfleriyle basılmış ilk iki kitaptan biri olan eser Pococke'un uzun süre Doğu yazmaları üzerinde yaptığı çalışmaların ürünüdür. İbnü'l-İbrî'nin anılan kitabının tamamını daha sonra Historia compendiosa dynastiarum adını verdiği Latince tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Bunun ardından 1655'te İbn Meymûn'un Kitâbü's-Sirâc²² isimli eserini Arapça metnin bazı bölümlerini Latince tercümesiyle birlikte parçalar halinde, ardından da kitap şeklinde yayımlamıştır. Ölü-

²¹ Müellifin Süryânîce umumi tarihinin bizzat kendisi tarafından yapılan Arapça muhtasarıdır. İbnü'l-İbrî bu eseri, hayatının son yıllarında Merâgalı âlim ve Arap asilzadelerinin ricası üzerine kaleme almıştır. Başlıca on devletin tarihinin (Hz. Âdem'den Hz. Mûsâ'ya kadar atalar [patriyark] devleti, İsrâiloğulları'nın hâkimler devleti, İsrâiloğulları'nın hükümdarlar devleti, Keldânîler, İran hükümdarları, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Arap hükümdarları, Moğol hükümdarları) ele alındığı bu kitaba Süryânîce umumi tarihte bulunmayan bazı bilgiler ilâve edilmiştir. Eser, çeşitli âlim ve tabiplerin biyografilerini de ihtiva etmektedir (Özaydın, 2000: 93).

²² Kitâbü's-Sirâc: İbn Meymûn'un, Mişna Tora dışındaki diğer bütün eserleri gibi Arapça olarak kaleme aldığı ve otuz üç yaşında tamamladığı eser, aslı Hz. Mûsâ'ya kadar götürülen ve yahudi şifahî kültüründeki ictihadların (şifahî Tevrat) derlenip yazıya geçirilmesiyle oluşan kutsal şeriat kitabı Mişna'nın geniş hacimli bir tefsiridir. İbn Meymûn'un son derece muğlak bir ifadenin hâkim olduğu Mişna için telif ettiği Kitâbü's-Sirâc yazıldığı günden itibaren özellikle Mağrib, Endülüs ve Güney Fransa'daki Yahudiler arasında büyük ilgi görmüştür (Çağrı, 1999:195).

müne kadar sürdürdüğü yoğun çalışmaları arasında çoğu Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd metinleri olmak üzere çeşitli Müsevîlik ve Hıristiyanlık konularını ele almış, bunların bazılarını Arapça tercümeleriyle birlikte yayımlamıştır (New World Encyclopedia, 2017; Korkut, 2007:305).

François Sevin (1682-1741)

Peder François Sevin, 1711'de öğrenci olarak kabul edildiği Académie des Inscriptions et Belles Lettres'e²³ 1726'da üye oldu. Fransız Dışişleri Bakanı Kont de Maurepas tarafından Peder Michel Fourmont'la birlikte el yazması ve matbu eserlerin yanı sıra, Doğu Akdeniz'de tespit edilecek madalya ve yazıtların aranması ile görevlendirildiler ve 4 Aralık 1728'de İstanbul'a geldiler.

Fourmont, Şubat 1729'da adalar ve Anadolu'ya seyahat etmek için İstanbul'dan ayrılırken, İstanbul'da kalan Sevin, buradaki el yazması eserleri toplamaya başladı. Başrahip Sevin, Kudüs Patriği ile olan bağlantıları sayesinde İstanbul civarındaki manastırları gizlice ziyaret etti ve manastır idarecileri bu konuda ona hiç zorluk çıkarmadılar. Bu ziyaretler neticesinde Aziz Chrysostome'un beş ciltten oluşan, Yahudilere karşı konuşmalarını içeren ve yayınlanmamış eserini elde etti. Bundan başka 10. yüzyıldan kalma, minyatürlerle dolu iki eser daha ele geçirdi ki birisi Aziz Josaphat'a aitti. Prens Adasındaki bir manastırda kendisine iki yüz cilt yazma eser gösterildi, ancak bunlar dağınık haldeydi ve otuz varağı bile bir araya getirmek mümkün değildi (i-stamboul, 2014).

---

²³ Académie des inscriptions et belles-lettres (Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisi), Quai de Conti'nin çatısı altında birleşen, Institut de France'ı oluşturan beş Akademiden ikincisidir; Bunlar, kuruluş tarihlerine göre kendilerine atfedilen sıraya göre: Fransız Akademisi, Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisi, İlimler Akademisi, Güzel Sanatlar Akademisi ve Ahlak Bilimleri Akademisi'dir. Yazıtlar ve Edebi Eserler Akademisinin amaçları arasında dillerin, özellikle doğu dillerinin ve Yunanca ve Latince dillerinin incelenmesi, Eskiçağ tarihi ve Orta Çağ tarihi ile ilgili her türlü anıt, madalya, yazıtların toplanması ve incelenmesi vardır (Leclant, 2002).

Sevin, Doğu Akdeniz seyahati sırasında Kraliyet Kütüphanesi için 125'e yakın Yunanca el yazması ve yaklaşık 400 doğu el yazması (Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice) satın aldı. Bu eserler arasında güne kadar varlığı bilinmeyen İncil tefsirleri, Zebur üzerine yapılmış çalışmalar, Ninovalı İsak'ın, Aziz Macarius'un, Aziz Ephrem'in eserleri, Tarihçi Josephus Flavius'un Yahudi kadim tarihi ve Yahudi Savaşı isimli eseri gibi çok önemli yazma eserler vardı. Fourmont'un İstanbul'a dönüşünü beklemeden Sevin, 24 Nisan 1730'da Fransa'ya dönmek için yola çıktı. 1737'de Kraliyet Kütüphanesi'nde yazma eserler koleksiyonunun sorumlusu olarak görevlendirilen Sevin, 1741'de öldü (i-stamboul, 2014).

Antonie Galland (1646-1715)

Antonie Galland, 6 Nisan 1646'da Fransa'nın Picardie bölgesinde bulunan Rollot kasabasında dünyaya geldi. Noyon Koleji'nde Grekçe, Latince ve İbranice dersleri aldıktan sonra 1661'de Paris'e giderek Plessis Koleji ve Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim hayatına devam etti (Akpınar, 1996:337).

Galland, dil becerileri sayesinde Jansenistlerin Efkaristiya ihtilafındaki durumlarını destekleyen kanıtlar elde etmek için doğu Hristiyan kaynaklarını ayrıntılı olarak inceleyen ve Yunan ortodoks temsilcileriyle ilgilenen biriydi. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi olarak atanan Charles Marie François Ollier de Nointel tarafından özel kâtipliğe seçildi. Fransız Büyükelçisi ile Ağustos 1670 ile 1675 başlarında Anadolu, Suriye ve Batı Akdeniz adalarındaki Fransız ticaret kolonilerini gezdi. 1675'te Fransa'ya döndükten sonraki iki yılını Paris'te geçirdi ve burada nümizmatist Jean Foy-Vaillant (1632-1706) ile tanıştı. Vaillant, başka bir koleksiyoncu olan başrahip Giraud ile Galland'ı kraliyet koleksiyonlarını zenginleştirecek madeni paraları toplamak üzere İzmir'e gönderdi ve onların bu gezilerini finanse etti (Bauden, 2019:533).

Galland, Ekim 1677'de Fransa'dan ayrılarak Sicilya'ya gitti. Burada bir ay miktarda kaldıktan sonra yolculuğuna devam ederek 8 Mart 1678'de İzmir'e ulaştı. Burada yaklaşık dört ay kaldıktan sonra

tekrar Fransa'ya döndü. Sicilya ve İzmir'de bulunduğu süre boyunca, anılmaya değer tüm olayları günlüğüne kaydeden Galland, 1678'de Fransa'ya döndüğünde bu günlükleri düzenleyerek "Smyrne Ancienne et Moderne" (Antik ve Modern İzmir) adını verdiği bir eser haline getirdi. Eser, 137 yapraktan oluşan tek bir nüsha halinde günümüze ulaşmıştır. Eserin ilk bölümünde Sicilya'dan İzmir'e yaptığı geziyi, ardından İzmir'in antik ve modern zamanlarını anlatan Galland, ikinci bölümde ise Avrupalılardan başlayarak şehirde yaşayan Türkler, Araplar, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler hakkında bilgiler vermiştir. Yine bu bölümde Türk gelenekleri ile Fransız geleneklerini karşılaştırdıktan sonra, ticaret ve yerel yönetimler hakkında yaptığı açıklama ile eserini tamam-lamıştır. Eserin ikinci bölümünde Türkler ve İslamiyet hakkında pek çok aşağılayıcı yorum bulunmaktadır (Bauden, 2019:533).

Galland 1678'de Fransa'ya döndükten kısa bir süre sonra, 1679'da Compagnie du Levant ticaret şirketi aracılığıyla dönemin Fransız Maliye Bakanı Colbert'in kütüphanesi için madeni paralar ve el yazmaları toplamak üzere Batı Akdeniz adalarına gönderildi. Ancak söz konusu şirket feshedilince işsiz kalan Galland, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi tarafından elçilikte kalmaya davet edildi (Bauden, 2019:535). Galland bu sırada Fransız Kralı'nın antikacı olarak tayin edildi ve kraliyet koleksiyonlarını Osmanlı ülkesinden elde edeceği madeni paralar, el yazmaları ve eski eserlerle zenginleştirmekle görevlendirildi. Bu amaçla tekrar İzmir ve İskenderiye'ye ziyarette bulundu. 1688'de İzmir'de yaşanan depremde enkaz altında kalan Galland kurtulduysa da tüm eşyalarını kaybetti (Bauden, 2019:535).

Galland ömrünün sonuna kadar onu finanse eden patronlarına karşı iyi niyetle bağlıydı. 1688-1708 yılları arasında farklı kişiler için kütüphaneci ve antikacı olarak çalıştı. Yaşamının son yedi yılı boyunca Collège Royal'da ve Académie Royal'da dersler verdi. 17 Şubat 1715'te Sainte-Geneviève Manastırı yakınındaki bir han odasında öldü. Bin bir gece masalları ile büyük ün kazanan Galland; Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca'dan çok sayıda tercüme yaptığı

gibi nümizmatik ve epigrafi alanlarında çeşitli eserler de hazırlamıştır (Bauden, 2019:529).

Galland, hamisi rahip Jean-Paul Bignon (1662-1743) tarafından Kur'an-ı Kerim'i Fransızcaya tercüme etmesi yönünde teşvik edildi. Daha önce André du Ryer tarafından yapılan çeviri 1647'de yayınlanmıştı. Resmî görevlendirmeyi 20 Haziran 1709'da alan Galland, Ludovico Marracci'nin tercümesiyle çeşitli el yazmalarını harmanlamaya başladı. 25 Ağustos'ta, Türkçe ve Farsça yazılmış satır arası tercümeleri içeren el yazmalarını kullanmak suretiyle tüm metni tercüme etmeye başladı. Kur'an-ı Kerim tercümesini yedi ayda tamamlayan (Mart 1710) Galland, bu çalışmasına ayrıca tarih ve dil bilgisi notları ile Hazret-i Muhammed'in biyografisiyle, Gazali'nin Kudsiyye'sini ve Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal isimli eserini ekledi. Onun amacı sadece Kur'an-ı Kerim'in tercümesini yapmak değil, genel olarak İslam'a ilgi duyan okuyucuyu aydınlatmaktı (Bauden, 2019:539).

Galland'ın Kur'an-ı Kerim'e ilişkin değerlendirmesi, o dönemde Avrupa'da hâkim olan görüşlerden farklı değildi. 19 Temmuz 1709'da Collège Royal'daki açılış konuşmasında Kur'an-ı Kerim'le mücadele etmek isteyenler için Arapça öğrenmenin önemini ve ilahiyatçıların bu konuda sadece İncil'e güvenemeyeceklerini, Müslüman yazarlar tarafından yazılmış eserlere de başvurulmasının önemini vurguladı (Bauden, 2019:540).

Sonuç

Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Avrupa'da büyük bir ekonomik ve kültürel çöküş yaşanmıştır. Tarihî kaynaklarda bu dönem karanlık orta çağ olarak adlandırılır. Avrupa, İtalyan Rönesans'ı ile içerisinde bulunduğu bu durumdan kurtularak, özellikle düşünsel anlamda büyük mesafeler kat etmiş, coğrafi keşifler neticesinde, ele geçirilen altın ve gümüş gibi maddî zenginlikler sayesinde ekonomik refaha erişmiştir. Rönesansla tesis edilen düşünsel özgürlüğün ekonomik refahla desteklenmesiyle Yeniçağ Avrupası'nda bilim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bilimsel gelişmenin öncüllerinden biri hiç şüphesiz kitap ve kütüphanedir. Bu nedenle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Paris, Viyana, Madrid ve Oxford gibi önemli merkezlerde büyük kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Jean-Baptiste Colbert ve Abbé Bignon gibi Avrupalı devlet adamları İslam kütüphanelerinin sahip oldukları zenginliklerin farkında olduklarından, himayelerine aldıkları oryantalistleri bu kütüphanelerdeki orijinal el yazması eserleri toplamak için görevlendirdiler. Bu görevle harekete geçen oryantalistlerin ilk hedefleri saray ve manastır kütüphaneleri olmuştur. Bunun dışında özellikle sahaflardan da çok önemli eserler temin etmişlerdir.

Kitap toplayıcısı olan oryantalistler aynı zaman da İslam dinini tahrif etme çabasında da bulunmuşlardır. André Du Ryer ve Antonie Galland'ın Kur'an-ı Kerim tercümeleleri esasında İslamiyetle mücadele amacıyla yapılmış çalışmalardır. Bunun dışında Fransız tüccarların haklarının korunması, Kur'an ayetlerinin istismar edilmesi ve bu sayede Fransız çıkarlarına muhalefet eden Osmanlı devlet adamlarının susturulması da tercümelerin diğer nedenleri arasında gösterilebilir. Onların faaliyetleri bugün bile ülkemizin yaşadığı bazı sıkıntıların da etkeni durumundadır. Pétis de La Croix, François (1622-1695)'in çizmiş olduğu Türkiye haritasında (bkz. Ek-2 ve Ek-3) Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin ise Kürdistan olarak adlandırılmış olması, Avrupa devletlerinin bölge politikalarının temelini daha 17. yüzyılda attıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Avrupalıların bu faaliyetleri karşısında, bir istisna dışında herhangi bir müdahale ile karşılaşmaları söylenemez. Kendisi de bir kitap dostu olan Osmanlı sadrazamı Şehid Ali Paşa (ö.1716) oryantalistlerin kitap toplama faaliyetlerine karşı bir emir yayınlarak yabancılara kitap satışını yasaklamıştır. Bunun dışında Osmanlı idaresinden bu konuyla ilgili herhangi bir tepki gösterildiği hususunda malumat bulunmamaktadır. Avrupalıların kitap toplama faaliyetleri, Osmanlı medrese sisteminin 1584'ten itibaren çöküşü ile birlikte taassubun ilmiye üzerinde hâkimiyet kurduğu bir döneme

rast gelmiştir. Thévenot'un Türklerin ilimle pek uğraşmadığını ve sadece okuma yazma öğrenmekle yetin-diklerini söylemesi de ülkedeki eğitim sisteminin içerisinde bu-lunduğu garabeti ortaya koyması açısından önemlidir. Bunun dışında 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlının iç sorunlarla boğuştuğu bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Genç Osman'ın idamı (1621), Celali İsyanları, Edirne Vakası (1703) gibi ülkeyi derinden sarsan olayların yol açtığı kargaşa ortamının ve devşirme kökenli valide sultanların ve saray kadınlarının dış dünyayla bağlantısını sağlayan Yahudi kira kadınların da oryantalistlerin ülkedeki faaliyetlerini ve bölge üzerindeki amaçlarını icra etmelerinde kolaylaştırıcı bir rol oynadıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Adibelli, R. (2020). İlk Fransızca Kur'an Tercümesi: André Du Ryer ve L'Alcoran de Mahomet Adlı Eseri. *Bilimname*, XLIII (2020/3): 213-245.
- Apaydın, H. Y. (1999). "İbn Hazm". *İslam Ansiklopedisi*, C. 20. İstanbul: TDV, 39-52.
- Aras, O. (2021). El Escorial Library, Madrid, İspanya. <http://www.oktayar.com/el-escorial-library/tr/56364>, (erişim: 12.09.2021).
- Arıkan, Z. (2003). Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir. *Osmanlı Araştırmaları*, 22: 109-139.
- Avusturya Milli Kütüphanesi. (2021). *Z Dergisi*, 5, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/avusturya-milli-kutuphanesi-556> (erişim: 12.09.2021).
- Aydın, M. (2001). Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar. *Belleten*, LXV (243): 623-636.
- Bauden, F. (2019). "Antonie Galland". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, (Ed.) David Thomas and John Chesworth, 13: 529-547.
- Bevilacqua, A. (2018). Acquiring Books for the Greatest Libraries in the World (Adventures in the 18th-Century Book Trade). <https://lithub.com/acquiring-books-for-the-greatest-libraries-in-the-world/> (erişim: 07.09.2021).

- Binark, İ. (1972). Zengin Şark Yazma Koleksiyonlarına Sahip Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(4): 266-272.
- Boral, U. (2021). El Escorial Kraliyet Kütüphanesi. *Z Dergisi*, 5: 286-289.
- Bostan, İ. (2004). Mezemorta Hüseyin Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29: 524-526.
- Britannica Ansiklopedisi*. Königsberg Albertus Üniversitesi. 20 Temmuz 1998, <https://www.britannica.com/topic/Albertus-University-of-Konigsberg> (erişim:31.08.2021).
- Cerrahoğlu, İ. (1978). Batıda Kur'an Tetkikleri. *Vakıflar Dergisi*, 11: 323-342.
- Çağrı, M. (1999). "İbn Meymûn". *İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul: TDV, 194-197.
- Çiğdemöğlu, S. (2017). Ortaçağ, XVI, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Fransız Doğu Seyyahlarına Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1-2): 103-120.
- Duru N.F ve Duru R. (2010). La Croix Paitis'in 1665'te Latin Harfleriyle Yazdığı Türkçe Bir Gazel. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11): 223-229.
- Encounters With The Orient (2016). Jean-Paul Bignon. University of Kent, <https://www.kent.ac.uk/ewto/projects/anthology/croix.html> (erişim: 05.09.2021).
- Encounters With The Orient. (2016). François Pétis de la Croix. University of Kent, <https://www.kent.ac.uk/ewto/projects/anthology/croix.html> (erişim: 05.09.2021).
- Erdem, Y. (2007). Pétis de la Croix, François, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: TDV, 255-256.
- Erünsal, İ. E. (2007). Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafılar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, 29: 99-146.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (1978). *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis)*, (Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Grigoriou, A. Ch. (2018). Paul Lucas (1664-1737). <https://www.eleftheria.gr/201338-paul-lucas-1664-1737.html>, (erişim: 01.09.2021).
- Hantzsch, V. (1896). Wansleben, Johann Michael. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124386474.html#adbcontent> (erişim: 31.08.2021).

- Hoche, R. (1888). Raue, Christian. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz75710.html> (erişim: 05.09.2021).
- i-İstanbul (Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan Kütüphaneleri). (2014). Sevin, François (1729). <https://i-stamboul.irht.cnrs.fr/fr/bibliotheque/recit-de-voyage/sevin-francois-1729> (erişim: 07.09.2021).
- Kandemir, M. Y. (1996). "Garîbü'l-Hadis". *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: TDV, 378-379.
- Kızıltan, M. (2002). Kırk Vezir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 474-475.
- Korkut, Ş. (2007). Pococke, Edward. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34: 305.
- Köse, M. (2021). *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler (1839-1923)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Köse, M. ve Lokmacı, S. (2018). Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkanlardaki Bitkileri İnceleyen İki Araştırmacı: Dr. Edvard Formanek ve Dr. Antonia Baldacci. *Bağbahçe Bilim Dergisi*, 5/3: 44-58.
- Leclant, J. (2002). L'Académie des inscriptions et belles-lettres. https://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/l_academie_des_inscriptions_et_belles_lettres.asp (erişim: 08.09.2021).
- Lokmacı, S. (2019). Fransız Milli Kütüphanesi'nde Bulunan On Sekizinci Yüzyıla Ait Bir El Yazması: Resimli Osmanlı Tarihi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1: 22-44.
- Mustafa Hami Paşa, Ali Raşit Bey. (2015). *1001 Gündüz Masalları*, (Hazırlayan: Hasan Karayığit), İstanbul: ADEN Yayınları.
- New World Encyclopedia*. Edward Pococke. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Edward_Pococke (erişim: 04.09.2021).
- Onar, S. (2014). Dünyayı Gezme Uğruna Yollarda Yaşamını Yitiren Bir Gezgin Jean de Thévenot-1. *Kuşadası Yerel Tarih*, 14-15.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21: 92-94.
- Özkan, A. (2021). Jean de Thévenot Seyahatnamesi'nde Türklerin Gündelik Yaşamı Üzerine. *Prof. Dr. Gönül Yılmaz'a Armağan*, (Editör: M. Emin Özcan), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:429, 31-46.
- Sack, H. (2021). Jean de Thévenot–One of the very first Tourists. <http://scih.org/jean-de-thevenot/> (erişim: 31.08.2021).
- Şakiroğlu, M. H. (1991). Assemani, Giuseppe Simonio. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 504-505.

- Tekin, E. G. (2017). *Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüccar, Z. (1994). "Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm". *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV, 244-246.
- Vaisse, L. (1844). *Essai sur l'histoire de la philologie orientale en France*, Paris, Firmin Didot. <https://turquie-culture.fr/pages/histoire/rerelations-franco-turques/jeunes-de-langue-interpretes-au-levant.html> (erişim: 05.09.2021).
- Vansleb, J. M. (1678). *The Present State of Egypt; or, A New Relation of A Late Voyage Into That Kingdom Performed In the Years 1672 and 1673*. London: John Starkey.
- Vingopoulou İ. (2014). Paul Lucas. <http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=140&creator=1039854&tag=8966> (erişim: 01.09.2021).
- Vingopoulou, İ. (2014). Jean de Thévenot. <https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=398&creator=926432&tag=12408> (erişim: 31.08.2021).
- Viyana'da 400 Türkçe El Yazması var. *Türkiye Gazetesi*, 31 Ekim 2007, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a352312.aspx> (erişim: 12.09.2021).
- Vroljik, A. (2013). Collection Levinus Warner. <http://hdl.handle.net/1887.1/item:1887390> (erişim: 14.09.2021).
- Yavuz, M. (1997). "el-Hasâis". *İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: TDV, 275-276.
- Yavuz, M. (1999). "İbn Cinnî". *İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: TDV, 397-400.
- Yontan, S. (2011). Fransa Milli Kütüphanesi ve Türkçe Bölümü. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2): 271-276.
- Yontan, S. (2019). Spectacular Turkish Manuscripts in France. *TR Dergisi (Culture Art Literature)*, <http://trdergisi.com/en/spectacular-turkish-manuscripts-in-france/> (erişim: 11.09.2021).

MİSYONERLİK VE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ

İbrahim Caner TÜRK

Doç. Dr.; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Tarih Bölümü
icanerturk@erzincan.edu.tr

Özet

İlk olarak 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına ayak basan misyonerler, Osmanlı Devleti'nin tanımış olduğu serbestiyetten faydalanarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren sayıları hızla çoğalan okullarını açmışlardır. Ülkeyi bir ağ gibi kuşatan ve büyük zararlar veren bu eğitim kurumlarının sayıları zaman zaman devlet okullarını da geçerek, en ücra köşelere kadar yayılmıştır.

Bu çalışmada misyoner okullarının Türk toplumunun milli birliğinin ve bütünlüğünün bozulmasında, siyasî, kültürel ve ekonomik alanda yıpranmasında önemli etkileri olduğu, yeni devletlerin kurulması ve Osmanlı İmparatorluğunun çökmesine neden olan başlıca unsurlardan biri olduğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Osmanlı Devleti, Eğitim, Misyoner Okullar.

Abstract

Missionaries, who first set foot in the Ottoman geography in the 16th century, took advantage of the freedom granted by the Ottoman Empire and opened their schools, the number of which increased rapidly since the middle of the 19th century. The number of these educational institutions, which surround the country like a net and cause great damage, has spread to the most remote corners, sometimes surpassing the public schools.

In this study, it is shown that missionary schools have important effects on the deterioration of the national unity and integrity of the Turkish society, its political, cultural and economic wear, and it is one of the main factors that caused the establishment of new states and the collapse of the Ottoman Empire

Keywords: *Missionary Acts, Ottoman Empire, Education, Missionary Schools*

Giriş

Hıristiyanlığı yaymak iddiasını taşıyan misyonerlik faaliyetleri tarihte hiçbir zaman yalnızca dini amaçlı çalışmalar olmamıştır. Misyonerlik, zamanına, yerine ve şartlara göre faaliyet alanlarını, hedeflerini ve de yöntemlerini değiştirebilmiştir.

Hedeflerine ulaşabilmek için gittikleri toplumları kendi dillerinden, dinlerinden ve kültürlerinden koparmanın yollarını deneyen misyonerler takip ettikleri yöntemlerle kültürsüzleştirdikleri toplumlar üstünde etkili olmaya çalışmıştır. Bu şekilde kültür emperyalizminin öncülüğünü yapan misyonerler ortaya çıkan boşluktan yararlanarak kendi dil, din ve kültürlerini yerleştirmek için çaba harcamıştır. Bunun için daha çok eğitim ve öğretim kurumlarını kullanmışlardır. Nitekim ilk olarak 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına ayak basan misyonerler 19. yüzyılın ortalarından itibaren sayıları hızla çoğalan okullarını açmışlardır. Ülkeyi bir ağ gibi kuşatan ve büyük zararlar veren bu eğitim kurumlarının sayıları zaman zaman devlet okullarını da geçerek, en ücra köşelere kadar yayılmıştır.

İlgili literatürde özelde misyonerlik ve misyoner okullarına dair çalışmalar bulunmaktadır (Misyoner okulları konusunda Şamil Mutlu'nun Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları araştırması Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklarına dayalı önemli veriler ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede Halit Ertuğrul, Şinasi Gündüz, Osman Cilacı, İlknur Polat Haydaroğlu, Hidayet Vahapoğlu ve Sezen Kılıç'ın misyonerlik ve misyoner okulların ilişkin çalışmalarını da zikretmek gerekir). Bu çalışma farklı olarak misyonerliğin Osmanlı eğitim sistemindeki yerini göstermeye matuftur.

Misyon-Misyoner Kavramı, Misyonerlik

Misyon ve misyoner kelimeleri, Latince kökenli *mitterre* (göndermek) fiilinden türemiştir. Misyoner sözcüğü *misso* kelimesinden alınmış ve diğer dillere uyarlanarak *missionary-missionaire-missionör* şeklinde Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi dillerde de kullanılmış ve

Türkçemize de o dillerden geçmiştir (Şişman 2006: 6, M. Aydın 1996: 7, Gündüz 2005: 11).

Misyon sözlükte yetki, vekâlet, hususi görev anlamlarına gelmektedir. Misyoner kelimesi ise görevli kimse, papaz veya görevli rahip anlamları taşımaktadır (Gündüz 1995: 193) Ancak misyon ve misyoner sözcükleri bugün hususi anlamıyla Hıristiyanların, Hıristiyan olmayan toplumlarda, insanları kendi din ve mezheplerine kazandırmak amacıyla açılan kurumlara ve buralardaki özel olarak eğitilmiş kişilere denmektedir. Misyonerlerin yaptıkları çalışmalar da, Türkçe’de “misyonerlik” kelimesiyle ifade edilmektedir. Gönderildikleri ülkeler ise “misyon ülkeleri” olarak adlandırılmıştır. Misyonerler, görev yapmak amacıyla gönderildikleri toplumların özelliklerini iyice tetkik edip, edindiği bilgileri hem bağlı bulunduğu devlete hem de dini merkezlere bildirmekle de görevlidir (R. Kılıç, 2006: 328, Keha 2014: 74, M. Aydın 1996: 7, Gündüz 2005: 12).

Misyoner kelimesi ilk kez İman Propagandası Kongregasyonu’nun (*Propaganda Fide-Congregation for the Propagation of the Faith*) 1622’de tesis edilişi dolayısıyla ve başlangıçta rahipler ve papazlar için kullanılmıştır. Çünkü XVII. Asırda misyonerlik faaliyetini çoğunlukla onlar yürütmekte idi. Zamanla bu terimin alanı, öğretmenler, hemşireler, doktorlar, ziraatçılar vb. kapsayacak kadar genişlemiştir (Harman 2004: 28).

Başlangıçta dini amaçlar ve kişisel gayretler şeklinde başlayan misyonerlik faaliyetleri, zaman geçtikçe oldukça güçlenmiş ve misyonerler özellikle bağlı buldukları ülkelerin siyasi, kültürel, sosyal, , ticarî ve ekonomik çıkarları doğrultusunda emperyalizmin ilerlemesine katkı sağlayan bir teşkilatlanmanın üyeleri halini almışlardır. Her ne kadar da özünde dini barındırıp, misyonerler de genellikle din adamlarından oluşsa da, bu durum zamanla değişmiş ve özellikle son asırlarda ruhban olmayan şahısların da misyoner olarak vazife yaptıkları gözlenmiştir (Keha 2014: 75).

Misyonerlik teşkilatı amacına ulaşabilmek gayesiyle dünyanın çeşitli ülkelerinde enstitüler kurmuştur. Bunlardan Almanya,

Fransa, Belçika ve Hollanda'dakiler ilk akla gelen ülkelerdir. Misyonerler tarihin her döneminde gayelerine ulaşabilmek için bütün yolları mübah gören bir zihniyetle (Makyavelist) hareket etmişlerdir. Böylece de Afrika ve Asya ülkelerini uzun yıllar boyunca sömüren, istismar eden emperyalist ülkelere yardım ederek, onlara uygun zemin hazırlamışlardır (Cilacı 1997: 10).

Misyonerlerin öncelikle el attıkları faaliyet alanları yabancı dil kursları, okullar, hastaneler, dispanserler, yayınevleri ve yetimhaneler, geniş maksatlı yardım teşkilatlarıdır. En çok faaliyet gösterdikleri alanlar bunlar olmakla beraber, faaliyet gösterecekleri topluluk ve ülkelerin özelliklerine göre taktik değiştirebilecek olan esnek bir yapıya da sahiptirler (Vahapoğlu 1997: 32, Keha 2014: 75).

Misyonerliğin Tarihi Gelişimi

Dünyanın pekçok devletinde faaliyetlerini geniş kapsamlı olarak devam ettiren misyoner teşkilatının kuruluşu, günümüzden çok öncelere kadar gitmektedir. İlk misyonerlerin Havariler olduğunu ifade etmek mümkündür. Aziz Paulos, Makedonya, Yunanistan ve Küçük Asya'da birçok kilise kurmuş ve bu kiliseleri teşkilatlandırmıştır (Cilacı 1997: 7).

VI. yüzyılda Aziz Agustinus, vaazlar vermek suretiyle Anglosakson'lara Hıristiyanlığı yaymak için önce misyonerlik yolunu seçmiştir. Yine bir misyoner olan Bonifacius, Hıristiyanlığı yaymak için uzun zaman Ren kıyılarında dolaşmıştır. Misyonerlerin bu yoğun faaliyetleri geç de olsa meyvelerini vermiş, IX. asırda Germanlar, X. asırda da Danimarka Hıristiyan olmuştur. Aziz Francesko, giriştiği faaliyette o kadar ileri gitmiştir ki Müslümanlar arasında bile İncil'i yaymaya çalışmıştır (Cilacı 1997: 7).

Reform neticesi, Martin Luther (1483-1546)'in öncülüğünde ortaya çıkan ve Katolik mezhebine (Papalık) tepkinin sembolü olan Protestanlık, daha ilk günden itibaren misyon meselesi üzerinde durmuş, kendine taraftar kazanmaya çalışmıştır. Misyonerlik düşünce ve idealini öncelikle benimseyenler ise Fransiskanlar ve Dominikenler olmuştur. XIII. yüzyılda Aziz Francois d'Assie'nin

(1181-1226) ve Aziz Dominique de Guzman'ın (1170-1221) kurmuş oldukları Fransisken ve Dominiken tarikatları, kısa süre içinde Papalıkça onaylanmış ve XIII. Asırın en hararetli misyoner grupları haline gelmiştir (M Aydın 2004: 99). Ortaçağda önceleri Dominikenler, Fransiskenler ve XVI. Asırdan itibaren Cizvitler gibi tarikatlar Hıristiyanlık misyonerliğinde öncü rol oynamıştır (Gündüz 2005: 17, M Aydın 1996: 98-99).

Bugün Hıristiyanlık dünyasının kalbi sayılan Papalık, 1662 senesinde Vatikan'da Misyon Bakanlığı'nı kurmuştur. Daha sonraki yıllarda Avrupa'nın pek çok ülkesinde, özellikle Almanya, Belçika ve Fransa'da misyon çalışmalarını yürütmek amacıyla enstitüler açılmıştır. Çin, Afrika, Asya, Japonya vb. ülkelere misyonerlik faaliyetleri ancak XIX. Yüzyıldan itibaren girmeye başlamıştır. Anglikan kilisesi de çeşitli tarihlerde Amerikan, Avusturalya ve Çin'e misyonerler göndermiştir. 1830 yılından sonra XVI. Gregorius'un gayretiyle, duraklama gösteren misyonerlik faali-yetleri canlanmış ve bazı ülkelere yeni misyonerler gönderilmiştir (Cilacı 1997: 8).

Kilise tarihi boyunca yapılan özellikle de XIII. asırda Dominikenlerin ve Fransiskenlerin faaliyetleriyle yoğunlaşan Misyonerlik çalışmalarına rağmen kutsal kitap İncil'i yayma işi otonom bir statü kazanmamıştır. 1493 yılından itibaren durum değişmiş ve Misyonerlik, otonom ve özel bir görev olarak Papa Alexandre VI tarafından koyu Katolik krallara verilmiştir. Papalığın uygulamaya koyduğu Hıristiyanlaştırma projesi dışında ilk Misyonerlik teşkilatı 1646 yılında İngiltere'de kurulmuştur. (Harman, s. 29) Bu arada İslam ülkelerinde İncil'i tanıtma ve yayma fikri başlangıçta Asisli St. Farancesco'dan gelmiş, sonraları bu fikir kiliseden ayrı olarak bazı dernek ve kuruluşlarca desteklenmiş ve gelişmiştir. Papalığın geniş yetki ve desteğiyle Paris'te Dış Misyonerler Papaz Okulu açılmış, okulun bütün harcamaları Papalık Propaganda Dairesince karşılanmıştır (Cilacı 1997: 9).

Misyonerler gayelerine ulaşabilmek amacıyla dünyanın çeşitli ülkelerinde pek çok dernek kurmuşlardır. Bunlar içinde yer alan bazı dernekler şunlardır:

- Osmanlı-Arap Misyonerlik Derneği (Beyrut, 1826)
- Asya Ülkeleri Misyonerlik Derneği (Beyrut, 1831)
- Müslümanları Hıristiyanlığa Davet Derneği (Beyrut, 1849) (Cilacı 1997: 15).

Bilhassa XIX. Asırdan itibaren müstemlekeci devletler, Şarkiyat İslamiyat sahasındaki ilimlere büyük önem vermişler, millî ve dinî gayeler dışında misyonerlik faaliyetlerinin bir takım başka emeller taşımasına zemin hazırlamışlardır.

Misyonerlerin Hedefleri

Misyonerlikte amaç, mesajın insanlara iletilip ulaştırılmasından çok, insanların vaftiz edilmesi, diğer bir deyişle Hıristiyanlaştırılmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için de her yöntem mübahdır. Hıristiyan misyonerliğinde ki bu anlayış, onu dini öğreti ve inançların sıradan ilanı ve tebliğinden ayırır. Tabiatıyla evrensel karakter taşıyan ve bütün insanlar için bir kurtuluş vasıtası olma iddiası taşıyan her inanç sistemi, öteki insanlara ulaşip onları uyarmayı ve doğru olduğunu varsaydığı/düşündüğü kendi öğretilerini onlara iletmeyi bir görev sayar (Gündüz 2004: 356).

Misyonerlerin Çalışma Metodları

ABCFM'ye (*The American Board of Comissioners for Foreign Missions*) göre misyonerler, İncil'in hizmetkârlığına adanmış şahıslardır. Onlar İsa'ya karşı olan bireysel sorumluluğunun yönetiminde yola çıkmışlardır. Misyonerliğin gönüllülük esasına dayanması sebebiyle hastane, kilise, okul vb. gibi hizmet alanları bu kutsal görevde onlara yardımcı olmuştur (Erdem 2004: 280-281).

Misyonerlerin yaptıkları ilk iş, onları dinleyecek insanlar bularak onları yetiştirmektir. Bu insanlar şifahi olarak ve basılı malzemelerle yoğun bir etkileşim alanına çekilirler. Bu aşamada, kitap basımı, dağıtımı ve çeviri gibi işler çok önemlidir. İlk temaslarla oluşturulan kuvvetli bir nüve ve buradaki ailelerin çocukları için ilk eğitim çalışmaları başlatılır. Bu sırada bir kilise kurulumu ve onun çevresinde bir cemaat oluşturulur. Bu cemaatin en azından İncil'i Şerifi

okuyacak kadar eğitilmesi zorunludur. Kiliselere vaiz/papaz ve okullara öğretmen yetiştirilmesi gerekliliği, eğitim sisteminin geliştirilmesine, daha ileri seviyede okullar açılmasına neden olur. Yatılı/gündüzlü liseler ve İlahiyat okulları (*theological seminary*) bu gayeye hizmet etmektedir (Erdem 2004: 282).

Misyonerlerin Eğitim Misyonu ve Kullandığı Araç Olarak Okullar

Yeni ahitte misyonerliğe dayanak olarak kullanılan başlıca ifade Matta incilinde yer alan şu sözdür: “Şimdi gidip bütün milletleri/halkları talebelerim edinin: Onları baba, oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz edin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar sizinle birlikteyim” (Gündüz 2005: 36, Harman 2004: 34).

Hıristiyanlar Kitabı Mukaddes’in diğer çeşitli kitaplarında da misyonerlik için referanslar çıkarılır. Onlara göre, Markus ve Matta İncillerinde yer alan, İsa’nın göğe yükselmeden önce öğrencilerine yaptığı konuşmasındaki ifadelerinde, Hıristiyanlara yönelik 7 temel emir bulunmaktadır. İsa’nın diliyle ifade edilen bu emirler şunlardır: “Al, git, tanıklık yap, ilan et, talebeler edin, onları vaftiz et ve eğit” (Gündüz 2005: 36).

Misyonerlerin gayelerine ulaşmak için en fazla kullandıkları araçlar arasında okullar ön sırada gelmektedir. Misyonerlere göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hıristiyanlaştırmak esas amaçtır. Henry H. Jessup isimli misyoner bu konuyu şu sözleriyle açıklamaktadır: “Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu da gaye olmayıp vasıtaadır. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı birçok yerlere İncil, okul vasıtasıyla sokulabilmiştir” (Keha 2014: 82).

Yabancı hükümet ve misyonlara bağlı okullar misyoner teşkilatlarının ve emperyalist düşüncenin ürünü olarak Protestan, Katolik ve Ortadoks cemaatlere bağlı okullardı. Osmanlı Devleti’nde devam eden bütün eğitim-öğretim faaliyetleri misyonerlerin elinde

evrilip çevrilmekteydi. Okulları bu misyonerler idare etmekte, öğretmenleri bu misyonerler atamakta ve bütün imkânları bunlar istedikleri gibi kullanmaktaydılar. Okuldaki tüm öğretmenler Katolik, Protestan veya Gregoryan papazlardan oluşmaktaydı (Keha 2014: 88-89).

Misyonerler tarafından açılan eğitim kurumları sıklıkla yerel eğitim sistemiyle karşılıklı ilişki içinde oldu ve bu okullarda genel eğitimin yanında din eğitimi de verildi. Ayrıca bu okullara Hıristiyan çocukların yanında öncelikle elit aile çocukları olmak üzere Hıristiyan olmayan ailelerin çocukları da öğrenci olarak kabul edildi. Donanım ve teçhizatı, eğitim kadrosu ve verdiği eğitimle yerel okullardan belirgin bir şekilde ayrılan bu misyoner okulları, bölgede her zaman büyük bir saygınlık kazandı; bu sayede misyonerler, “Üçünü neden bu insanlardan karşılamayalım” şeklinde bu hususun önemini vurgulamışlardır (Erdem 2004: 283). Böylece misyonerler hem halk üzerindeki hem de okullardaki etkilerini sürdürdüler. Ayrıca da ilerde o ülkede yönetimden ticarete kadar hemen her alanda etkili konumlara gelecek olan öğrenciler aracılığıyla ileriye dönük önemli kazanımlar elde ettiler (Gündüz 2005: 58-59).

Bu okulların amaçlarından biri de, en kısa zamanda misyonerlerin yerini alacak olan yerli yardımcılarını yetiştirmek olmuştur. Zira misyonerler “İklimi tanıdıkları bir iklim, dili kendi ana dilleri, adet, alışkanlık ve davranışları aşına oldukları adet ve davranışlar, vaiz ve papaz ihtiyacının dörtte üçünü neden bu insanlardan karşılamayalım” şeklindeki düşünceleriyle bu konunun önemini vurgulamışlardır (Erdem 2004: 283).

Ortadoğu genelinde açılan binlerce eğitim kurumunda yörede bulunan azınlık halklar Katolik ya da Protestan bir eğitimden geçirilmiş ve böylece bölge Hıristiyanlarının misyonerlerce temsil edilen Katolik ya da Protestan kiliseye bağlanmaları sağlanmıştır. Misyoner örgütlerce açılmış olan bu eğitim kurumlarının Hıristiyan din eğitimi verme yanında bir diğer işlevi de genellikle Osmanlı Devleti idaresindeki ülkelerde yaşayan gayrimüslim halk arasında

İngiliz, Amerikan ve benzeri Batı uluslarının siyasal amaçlarına paralel olarak etnik-ayırıcı bir anlayışın oluşarak gelişmesini sağlamak olmuştur. Örneğin bu çerçevede Anadolu'nun bir ucundan diğerine açılan misyoner teşkilatları desteğindeki yüzlerce kolejde Ortadoks Rumlar, Süryaniler ve Ermeniler gibi gruplar örgütlenilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar özellikle Rum, Ermeni ve Bulgar milliyetçiliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu arada misyonerlerin Arap milliyetçiliğinin gelişmesine de büyük katkıları olmuştur. XX. yüzyıl başlarında yalnızca Amerikan misyoner teşkilatlarına bağlı olarak Anadolu'da faaliyet göstermekte olan okul sayısı dört yüzü aşmış durumdadır. 1914 yılında ise sadece Osmanlı Devleti'nin kuzey bölgelerinde ki misyoner okullarında yaklaşık 25.000 civarında öğrencinin eğitim görmekte olduğu bilinmektedir (Gündüz 2005: 70).

Misyonerlerin Osmanlı Ülkesine İlgili Sebepleri

Misyonerlikle ilgili eserlerde Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen "Bible Land" olarak isimlendirilir. Yani Hıristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerlerin gözünde Anadolu, İncil ülkesi olarak görülmüştür. Zira İncil'de geçmekte olan birçok yer ismi Anadolu'dadır (Şişman 2006: 5, Keha 2014: 77). Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerden önemli bir kısmı da kutsal yerlerden oluşmaktadır (Ertuğrul 2002: 59).

Ayrıca farklı etnik köken ve dini inanca sahip unsurların beraberce yaşadığı geniş arazilere sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, misyonerlik faaliyetleri için çok uygun bir zemine sahipti. Zira azınlıklara tanınmış olan geniş haklar ve yabancılara verilmiş kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini yürütmelerini kolaylaştıran faktörlerdi. Dünyanın önemli bir yerinde konumlanmasından dolayı Osmanlı toprakları en çok göz dikilen yerler arasındaydı. Osmanlı'nın siyasî, tarihî, ekonomik ve kültürel zenginliklerinden yararlanmak amacıyla bu toprakları ele geçirmek isteyen Batılı devletler misyonerlik faaliyetlerine büyük destekler sağlayarak onlardan bu yönde yararlanmaya çalıştılar, 19. yüzyıl ile 20. Yüzyıl

başları misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştığı en parlak dönemleridir. Bunun sebebi kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi ve misyonerlerin de bu durumdan yararlanmalarındır (Keha 2014: 77).

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin amaçları; Hıristiyan olmayanlara Hıristiyanlığı telkin ederek İncil'i bilmeyenlere öğretmek; Roma ve Doğu kiliselerini birleştirmek; Latin kilisesine bağlı olanların dinî hizmetlerinde bulunmak; Osmanlı topraklarında papaz ve rahip yetiştirmek; Osmanlı tebaasında bulunan tüm Hıristiyanların dinlerini unutmalarını önlemek; Müslüman ve Türk çocuklarını dinî açıdan etkileyerek kendi inançlarından koparmak olarak sıralanabilir (Keha 2014: 78).

Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulların Genel Seyri

Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulların Genel Seyri konusu, Tanzimat'a Kadar, Tanzimat Dönemi (1839-1876), 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Yabancı Okullar, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908), II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923) gibi alt başlıklar halinde analiz edilecektir.

Tanzimat'a Kadar

Saint Benoit Fransız Okulu Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş ilk yabancı okul olarak kabul edilir. Galata'da bulunan Latinler, Fransız elçisi kanalıyla Papadan çocuklarının eğitimi için ricada bulunmuşlar ve bu rica üzerine Papa Cizvit rahiplerinden oluşan bir grubu ilk kez İstanbul'a göndermiştir. 8 Kasım 1583 tarihinde İstanbul'a gelip Saint Benoit manastırına yerleşen bu rahipler geldikten hemen sonra okul açmışlardır. Okula Latinlerle birlikte Rumlar ve Yahudiler de çocuklarını göndermiştir. Okulda Matematik, eski Yunanca, Latince, serbest sanatlar ve Fransızca okutulmuştur. Burası dar amaçla yetinmeyerek Katolik mezhebinde olmayan öğrencilere de bu mezhebi öğretmeyi amaçlamış olan bir misyoner okuludur. Misyoner tarafından açılan bu okul, misyonerlerin Osmanlı'daki çalışmalarının ilk ciddi ürünüdür (R. Kılıç 2006: 335, S. Kılıç 2005: 57).

Bunu takip eden süreçte 7 Temmuz 1626'da İstanbul'a gelen üç kişiden oluşan bir Kapucan misyoner heyeti, 19 Temmuz 1626 tarihinde Galata'daki St. Georges Kilisesi'ne ve kilisenin yanındaki eve yerleşip, halka Hıristiyanlığın esaslarını öğretmeye, zindandaki esirlere, hastalara ve limandaki Fransız gemicilere yardım etmeye, bunun yanında da Katolikliği yaymaya başladılar. Kilisenin yanında bir de okul açtılar (R. Kılıç 2006: 335).

1637'de Fransız Kralı XIII. Louis, Kapucin misyonerlerinin doğuda yürüttükleri faaliyetlerinden o kadar memnun kaldı ki, Fransız elçilik binasının yanında bulunan evi onlara bağışladı. 1673 tarihinde Fransız konsolosluklarına ve elçiliğine "Dil oğlanları" adında tercüman yetiştirebilmek için; "St. Louis Kapucin Papazları Koleji" adında farklı bir bina dahi yaptırıldı. Bu kolejde öğrencilere İtalyanca, Fransızca ve Latince'nin yanında Ermenice, Rumca ve Türkçe de öğretiliyordu (R. Kılıç 2006: 335).

Osmanlı topraklarında bu ve bunun gibi yabancı okullar yabancı elçilerin müracaatı üzerine Padişahların bir lütfu olarak fevkalade imtiyaz ve yetkilerle açılmışlardır. Fakat bu okulların açılmalarını cazip hale getirmiş olan ve bir lütuf olarak padişahlar tarafından verilen imtiyazlar zamanla bir hak olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına çıkmış, daha sonra bu okullar Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde yeni şubeler açarak hızla sayılarını artırmışlardır (S. Kılıç 2005: 59).

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okullar Katolik Kilisesi'ne bağlı idi. Protestan okulları ise ancak 19. Yüzyıldan itibaren açılmaya başlamıştır. 18. yüzyıla kadar açılan yabancı Katolik okulların asıl amaçları şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı limanlarında çok sayıda bulunan yabancıların yeniden üretimini sağlamak, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gittikçe kurumsal hale gelen ilişkiler gereği Osmanlıca bilir bir kadro sağlamak, batı Hıristiyan cemiyetlerinin doğu Hıristiyan cemiyetleri içinde yayılmasını sağlamak ve Avrupa sermayesi için aracılık yapacak gurupları yetiştirmektir. 1839 yılına gelindiğinde Fransız

okullarının sayısı 21 tanesi erkek ve 19'u kız olmak üzere 40'a ulaşmıştır. Bu okullarda okuyan 5871 öğrencinin 4011'i yerli Hıristiyan 1860'ı yabancı öğrencidir (S. Kılıç 2005: 59).

Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlıklara ilk kez yeni hak ve imtiyazlar vermiştir. Bu fermanın sonrasındaki tesis edilen yabancı okullar birkaç öğrenciyle öğrenime başlamışlar, ancak daha sonra da misyonerler bulabildikleri evlerde de ders vermeye başladıkları için yabancı okulların sayılarını tespit etmek imkân-sızlaşmıştır (S. Kılıç 2005: 61-62).

Tanzimat Fermanı'nı da yetersiz bulan yerli Hıristiyanlar, daha çok hak ve hürriyet için yabancı emperyalist ülkelere müracaat ederek 28 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilan ettirmiştir. Bu ferman sayesinde kültür, eğitim ve öğretim hakları tanındığı için hem kendi başlarına hem de batılı emperyalist ülkeler sayesinde çok hızlı bir şekilde okullaşma sürecine girmişlerdir (Vahapoğlu 1997: 68; S. Kılıç 2005: 62)

Tanzimat Fermanında maarifle alakalı hiçbir kayıt olmamasına karşılık, Islahat Fermanı'nda maarife de yer ayrılmış ve bu husus şöyle belirtilmiştir:

"... Saltanâtı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin nizamâtı mevzularında gerek since(yaşça) ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti(kararlaştırılmış olan şartları) ifâ eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz(fark gözetilmeden) Devlet-i Aliyemin mekâtib-i askeriyye ve mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat ve maârif ve hiref(sanat) ve sanayie dâir milletçe mektepler yapmağa mezun olup fakat bu makule mekâtib-i umûmiyyenin usûl-ı tedrisi ve muallimlerin intibahı (seçilmesi), âzası taraf-ı şâhânemden mansup (tayin edilmiş) muhtelit (karma) bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması..." (Karal 1995: 261).

Bu hükümlerin kabul edilmesinden sonra, Osmanlı Devleti eğitim, kültür ve siyasi açıdan hızlı bir şekilde parçalanmaya başlamıştır. Islahat Fermanı'nın kendilerine tanıdığı eğitim, öğretim ve kültür

haklarından faydalanan gayrimüslim cemaatler, Avrupalıların da yardım etmeleriyle, geniş çapta eğitim faaliyetlerine başlayarak memleketin her yerinde okullar açmaya koyulmuşlardır (Kodaman 1999: 15).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Yabancı Okullar

Marif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde maarifin yapılandırılması açısından en önemli nizamnamelerden bir tanesidir. Vilayetlerde ve başkentte genel eğitimi düzene sokmayı amaçlayan kapsamlı ilk hukukî metindir (Çağır-Türk 2017: 62-75). Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullara yönelik ilk düzenleme olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Madde 1: Memalik-i Devleti Aliyye'de bulunan mekatib esasen iki kısma münkasımdır. Birinci mekatib-i umumiye'dir ki nezaret emri idaresi devlete aittir. İkincisi mekatib-i hususiye'dir ki yalnız nezareti devlete ve tesis ve idaresi efrad veyahut cemaate aittir.”

“Madde 129: Mekatib-i hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhasdan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır. Memalik-i şahnde bu nevi mekteplerin tesisine evvela muallimlerinin yedinde Maarif Nezareti canibinden veyahut mahalli maarif idaresinden şahadetname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir ders okutturulmamak için talimat olunacak derslerin cetveli ve kitapları Maarif Nezaretinden veyahut mahalli maarif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından Dersaadette Maarif Nezareti canibinden ruhsat-ı resmiye verilir. Bu üç şart kamilen mevcut olmadıkça Mekatib-i Hususiye küşadına ve devamına ruhsat verilmez ve hilafında hareket vukuu tarihinde men ve sed olunur. Mekatib-i hususiye küşad edenlerin tayin edecekleri hocaların yedlerinde şahadetname bulunduğu halde anı maarif idaresine tasdik ettirmeleri lazım gelecektir.” (Düstur 2: 204; Mahmud Cevad, 1338: 493).

1869 Nizamnamesi'yle yabancılarca açılan okulla, özel okul statüsü içinde değerlendirilmiş ve okullarla ilgili hukuki boşluklar hukukî bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Okullarda görev yapacak öğretmenlere diploma şartı, okulların açılmasının belli bir prosedüre oturtulması, okullarda ülke bütünlüğü aleyhine çalışmalarda bulunulmaması, kitapların denetimi ve zararlı olan tarih ve coğrafya kitaplarına izin verilmemesi, zararlı yayınların okullara sokulmaması, okulların ruhsatlarının mutlaka irade-i seniyye ile alınmış olması şartı, bu okullarda Türkçe eğitim verilmesi, okulların ders programlarının maarif müdürlerince kontrol edilmesi şartı, hatta yapılacak olan tadilat ve tamirlerin maarif müdürünün iznine bırakılması gibi, birçok konuya değinilmiştir. Ancak bu nizamname de, yabancı okulları herhangi bir hukuki zemine oturtamamıştır. Nizamnameyi her şeyden önce geçersiz kılan madde ise, okul açılması için müracaatta bulunulmuş ve altı ay içinde cevap alınamamış ise, otomatik olarak okul açılmasına izin veriliyor olmasıdır. Diğer yandan ise yabancı okulların açılmasını konsoloslukların üstlenmesi de bu kanunların uygulanmasını güçleştiriyordu. 1869'da çıkan nizamname ile ülkede açılan okul sayısında büyük bir artış görülmüştür. Bu artışın nedeni, bu nizamnameyle ilgisinden daha çok, ülkenin 1870'den itibaren iyice zayıflamasıdır ve bunu fırsat bilen yabancıların ruhsatlı veya ruhsatsız birçok yeni okul açmalarıdır (Vahapoğlu 1997: 117-126, S. Kılıç 2005: s. 66).

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908)

Sultan II. Abdülhamid dönemi Kanun-i Esasi'nin ilanıyla başlamıştır. Kanun-i Esaside maarife, yabancı okullara da yer ayrılmış ve bu konu şu şekilde belirtilmiştir:

“Madde 15: Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur.

Madde 16: Bircümle mektepler devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai Osmaniyenin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milleli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir.” (Akyüz 2007: 224).

23 Aralık 1876 tarihinde çıkartılan Kanun-i Esasi'nin zikredilen maddeleri ile yabancı okullarla birlikte her türlü okul denetim altına alınmak istenmiştir. Osmanlı bu kanunla, Müslüman olmayan halkları da Osmanlı kimliği içinde tutmak istiyordu. Yabancı okulları denetim altında tutmak için Maarif Nezaretinde bulunan Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime Müfettişliği, Münif Paşa tarafından 1886 yılında kurulmuştur. Bu müfettişlik yabancı okulların Osmanlı Devleti'ne zarar vermesini ve programlar dışında faaliyetlerde bulunmalarını önlemek, bir takım dini telkinlerde bulunmalarını yasaklamak, ruhsatsız yabancı ve Gayrimüslim okulların açılmasını engellemek, yeni açılacak okulların formaliteleri yerine getirmek şartıyla ruhsat verilmesini sağlamak, evvelce açılan okulları resmi bir ruhsata bağlamak ya da kapatmak, bu okulların öğrencilerine genel sınavlar yapmak, İstanbul dışında bulunan okulların vilayetlerde bulunan maarif müdürlerince kontrolünü sağlamak amacını taşımıştır fakat zamanla müfettişlik görevini pek yapamamış ve yabancı ve Gayrimüslim okulları çığ gibi artmıştır (Vahapoğlu 1997: 69-70; S. Kılıç 2005: 67-68).

1886 yılında çıkarılan irade-i seniyye ile yabancı okulların açılmasının padişahın iznine bağlı olması ve yabancı okulların kanun ve nizamnamelere uyması gerektiği vurgulanmasına rağmen, yabancı okullar bu nizamnameye de uymamışlardır. 1886'da yabancı okullar ilk kez Rumeli Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ne atanan Şinayder Efendi tarafından denetlenmiş, ancak bu teftiş de yabancı ülkelerin yoğun bir şekilde tepkisine neden olmuştur (Vahapoğlu 1997: 163-165; S. Kılıç 2005: 68).

İlknur Polat Haydaroğlu, 1904 yılında, sadece Amerikan misyonerlerinin Osmanlı toprakları üzerinde 465 okulu bulunduğunu, Amerikalıların devlet okulu olarak 400 okullarının olduğunu, Katoliklerin, rahiplerin 306, rahibelerin 354 okulu bulunduğunu ifade etmektedir. Bunların belli başı belgelerden çıkan rakamlar olduğunu, tam bir sayım yapmak mümkün olmadığını, okul sayısının neredeyse iki bine yaklaştığını ifade etmektedir (Haydaroğlu 1996: 72).

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923)

1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra Maarif Nezareti, yabancı ve Gayrimüslim okulların denetimine daha da önem vermiştir. Emrullah Efendi tarafından hazırlanan bu okulların denetimini daha sıklaştırmaya yönelik 1909 tarihli Maarif-i Umumiye Kanunu, henüz çıkmadan yabancı elçiliklerin ve patrikhanenin baskısı ile engellenmiştir. Bazı yabancı ve Gayrimüslim okullarına maarif müfettişlerini sokmama gibi olaylar Osmanlı Devleti'nde çok sıkça rastlanan olaylardı (S. Kılıç: 2005: 70).

Hıristiyan okullarına en son giren öğrenciler Müslümanlardır ve bunu ilk başlatan Müşir Fuat Paşa olmuştur. Paşanın oğullarını Fransız okuluna vermesindeki etken, o dönemde yabancı okulların Osmanlı okullarından çok daha iyi eğitim vermesidir. 20 Nisan 1914'te Saint Joseph Koleji'nde yapılmış olan bir çalışmada, bu okula giden çocukların sosyal yapısı şu şekildedir:

Tablo: Saint Joseph Koleji öğrenci velilerinin meslekleri (20 Nisan 1914)
(S. Kılıç 2005: 70)

Meslekler	Sayısı	Meslekler	Sayısı
Prensler	8	Sivil Memurlar	80
Mareşal ve Generaller	22	Bankacı ve Komisyoncu	80
Yüksek Şahsiyetler	90	Tıp Doktorları	90
Banka Müdürleri	30	Avukatlar	20
Mühendisler	20	İrad Sahipleri	30

Katoliklerin Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitime Dair Çalışmaları

Katolik Misyonerler, İstanbul'a geldikleri zaman, İstanbul'da bulunan Katolik toplumu oldukça zayıftı. Gelen misyonerler, Katolik tacirlere ve Katolik diplomasisine din adamı olarak hizmet vermek istemiyorlardı. Misyonerlerin asıl hedefleri, Osmanlı Devleti'ndeki Ortadoks ve doğu Hıristiyanları arasında misyonerlik yaparak Katolikliği güçlendirmektir (M. Aydın 1996: 103).

Osmanlı sınırları içerisindeki Katolik misyoner faaliyetleri, Ermeniler ve Süryaniler üzerindeki çalışmalarla başlatılmıştır. Kendi içlerinde uyum arzeden bir Hıristiyan azınlık olan Gregoryan Ermeniler arasında, Dominiken tarikatına mensup olan Katolik misyonerler, faaliyetini sürdürmüşler ancak başlarda dil problemi nedeniyle arzuladıkları başarıya ulaşamamışlardır. Bu problemi çözmek amacıyla XIV. Yüzyılda Latince öğretimi yapacak okulların açılması için karar alınmıştır. Bu okullar sonraki yıllarda Doğu'da açılacak misyoner okullarının anası olmuştur (Erdem 2004: 272).

Okul açma işi, Kanuni döneminde Fransızlara tanınan Kapitülasyonlar ile daha da geliştirilmek suretiyle meşru hale getirilmiştir. Doğu Akdeniz ticaretinde İtalya ve Fransızların genel rolleri ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu iki tüccar gurubuna tanınmış olan imtiyazlar, misyonerlerin işini daha da kolaylaştırarak onlara büyük bir rahatlık sağlamıştır. Cizvitlerin Mezopotamya'ya girişleri 1540'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Katolik misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucunda, Süryani Kadim Kilisesi'ne mensup bazı Hıristiyanlar, 1551 yılında Katolikleşerek, Antakya Patrikliğinden ayrılmış ve "Keldani" adını alarak Katolik Kilisesi ile birleşmiştir (Erdem 2004: 272)

Osmanlı Devleti'nin Fransızlara gösterdiği hoşgörüden yararlanan Katolik Kilisesi'ne mensup olan Cizvit rahipleri ve Vatikan'dan gelmiş bulunan misyonerler, çabuk ve kolayca elde ettikleri bu başarılarından da aldıkları cesaretle Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmıştır. Siyasî gelişmelere paralel şekilde, misyonerlerin Osmanlı Devleti sınırları içindeki varlıkları kabul edilmiştir (Erdem 2004: 272-273).

Doğu ve Osmanlı coğrafyasında Katolik faaliyet yürüten Fransisken ve Dominikien tarikatlarına daha sonraki dönemlerde Kapuçinler, Lazaristler, Aompsionistler de katılarak devam etmiştir. Katolik Hıristiyanlığı yayan bu guruplar, okullarda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle Katolik Misyonerlerin açtıkları okullarda, yaptıkları misyonerlik sonucu da birçok Hıristiyan çocuğu

Katolikliği benimsemiştir. İstanbul'da bu doğrultuda açılan Katolik okullarını özellikle Fransa ve İtalya ciddi şekilde maddî ve manevî yönden desteklemiştir. Fransızların açtığı okul sayısı 1583 yılından başlayarak 1910 yılına kadar devam etmiş ve sayısı otuz beşe yaklaşmıştır. Bu okullarda öğretim ve eğitim Fransızca olarak yapılmıştır. İtalyanların açtıkları okul sayısı on beşe varmaktadır. Bu okullarda da öğretim dili İtalyanca'dır. Avusturya'nın açtığı Katolik okulları da vardı ve bu okullarda öğretim dili Almancaydı (M.Aydın 1996: 120).

Protestanların Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitime Dair Çalışmaları

Anadolu'ya gelen ilk Protestan misyonerleri 1804 yılında kurulmuş olan British and Foreign Bible Society'e mensup kişilerdir. Bunlar çalışmalarına ilk önce İzmir bölgesinden başlamış, misyoner faaliyetleri bakımından Asya'nın anahtarı kabul edilen Anadolu'nun iç kısımlarına doğru ilerlemeye çalışmışlardır (Erdem 2004: 275).

Amerikan misyonerleri çalışmalarının başında Müslümanları hedef almışlardır. Nitekim Amerikalı misyonerlerden olan Tillman C. Trowbridge; "Türklerin gerek insan olarak gerekse tüm toplumsal kurumları ilkeldir. Bunun bir nedeni ırksal diğer nedeni de dinidir. Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur" demiştir. Ancak 1830 ile 1831 yılları arasında, Doğu Anadolu'da yapmış olduğu çalışmalardan sonra yazdığı iki ciltten oluşan kitabında Eli Smith, Müslüman Türklerin Protestanlaştırılmasının mümkün olamayacağı gerçeği ile karşılaşarak yeni hedefler belirlemiştir. O, "Hıristiyanlar arasında çalışmak suretiyle düşman topraklarının ta kalbine kolayca girme imkânı buluruz" diyerek faaliyetleri Hıristiyan azınlıklar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Aynı şekilde Trowbridge de Osmanlı Devleti'nde bulunan Hıristiyan halkların Protestanlaştırılması (Evangelizasyonu) ve özgürleşmesiyle hedeflerine ulaşabileceklerini belirlemiştir. Böylece misyonerler, artık tüm enerjilerini Hıristiyan azınlıklara, özellikle de

Ermenilerin kültürel, dinî ve sağlık konularına hasretmişlerdir (Erdem 2004: 276).

19. yüzyılda Protestan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu Topraklarına, özellikle de Anadolu'ya akın etmelerinden önce, İstanbul'da az sayıda Protestan vardı. Çoğunluğu ticaretle uğraşan ve elçiliklerin himayesinde yaşayan Protestan topluluğun üyeleri Anadolu'ya sonraki zamanlarda gelecek olan misyonerlere birçok konuda yardımcı olmuş ve misyonerler ile doğu kiliseleri arasında köprü görevi üstlenmişlerdir (Malkoç 2004: 163).

1820 yılından başlayarak Anadolu'da örgütlenmiş ve Kongregasyonist bir çizgiye sahip olan The American Board of Comissioners for Foreign Missions (ABCFM) bu topraklarda en etkili misyonerliği yapacaktı. Bu misyonerler ilk önce Müslüman olmayan topluluklarla ilgilenmişlerdi. Asuriler, Yahudiler, Ortadoks Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar misyonerlerin temasa geçtiği topluluklar olmuşlardı. Aynı zamanda yerli kiliselerle başarılı ilişkiler içindeydiler ve "İncil'in Hıristiyanlığını" vurguluyorlardı (Malkoç 2004: 165).

Protestan misyonerlerin yoğun bir şekilde Osmanlı topraklarına gelişleri Amerika ile Osmanlı Devleti arasında 1830'da imzalanan Ticaret Anlaşması'ndan sonradır. Bu anlaşma, Amerikan misyonerlerinin kabul görmesi ve kısa bir süre içinde ve kısa bir sürede içinde var olan en etkili misyoner gurup haline gelmeleri sonucunu doğurmuştur (F. Aydın 2004: 261).

Amerikalı bir Protestan Misyoner olan H.G.O. Dwight'ın 1830'da Anadolu'ya yaptığı bir araştırma gezisi, bu toprakların Protestanlaştırmaya elverişli olduğunun tespit edilmesi sonucunu ortaya çıkardı ve çalışmaları artırdı. İstanbul'da hemen bir misyon istasyonu kuruldu. İstasyonu kuran William Godell, Ermeni patriğine başvurmak suretiyle okul açmak için yardımını talep etti. Bundan olumlu sonuç alamayınca Reformist görüşte olan Peştemalcıyan'ın okuluna başvurdu. Kısa bir süre sonra da bu okuldan yetişmiş olan Şahakyan adında bir Ermeni arkadaşı ile beraber Amerikalı misyonerlerin okulunda öğretmenliğe başladılar. Bu gelişmelerle

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sunda oluşturacakları Protestan cemaatinin temelleri atılmış oluyordu (Malkoç 2004: 166).

1 Temmuz 1846 yılında İstanbul'da ilk Protestan Kilisesi açılmıştır. Bu yeni dönemde misyonerler rahat bir çalışma ortamına erişmiş ve yürüttükleri faaliyetler sonrasında 1850 tarihinde Osmanlı sınırları içerisindeki Protestanlar "Millet" statüsüne kavuşmuşlardır (Erdem 2004:278).

Protestan örgütleri dünyayı kendi aralarında paylaşmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu Amerika'nın payına düşmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalar da 1870 yılına gelinceye kadar tek başına ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) tarafından yürütülmüş, daha sonra da BFMPC (Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church) bu faaliyetlere katılmıştır. BOARD'ın amacı, "Dinsizler arasında Hıristiyanlığı yaymaktır" (Erdem 2004: 276).

Başlangıçtan 1895'e kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, daha sonraki yıllarda gittikçe artan bir oranla, 427 tanesi Anadolu toprakları üzerinde olmak üzere toplamda 540 BOARD mensubu Amerikalı misyoner faaliyet göstermiştir. ABCFM'in 1897 yıllık genel raporunda, Türkiye'deki çalışmaların daha önce hiç olmadığı kadar tatminkâr sonuçlar verdiğine işaret edilmiş ve "Türkiye'deki korkunç ateş ve kanın içinden haykıran şehit ruhu, daha önce hiç olmadığı kadar hasat işçilerini çağırmaktadır" denilerek ek destek sağlanması talep edilmiştir (Erdem 2004: 280).

İlk başlarda İncil'i öğretmek için yayan Protestanlar 1860'lardan sonra eğitim kurumlarına önem vermişler ve birçok bölgede okullar açmışlardır. 1914 yılında bugünkü Türkiye sınırları içinde Amerikan Board'ın 426 okulu vardı (Malkoç 2004: 169, 171).

Protestan Okulları

Protestan okulları hakkında ki en geniş bilgi, Abdülhamid'in isteği üzerine dönemin Maarif Nazırı Ahmet Rüştu Paşa tarafından hazırlanan bir raporda bulunmaktadır. 1894 yılında hazırlanan bu

rapora göre, 392 Protestan okulunun Ermeni ve Amerikan-İngiliz okullarından oluştuğu görülmektedir. Okulların bulunduğu önemli yerler; Ankara, Aydın, Bursa, Erzurum, Adana, Trabzon, Van, Diyarbakır, Musul, Beyrut, Halep, Konya, Elâzığ ve İstanbul'dur. Bu okullar Anadolu'nun en ücra köşelerine, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır. Okulların hemen hepsinin kuruluş aşamasında merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board Misyoner örgütü öncülük ederek oldukça çok para yardımıyla bulunmuştur (Ertuğrul 2002: 123).

Raporu hazırlayan Ahmed Zühdü Paşa, Protestan okullarının siyasi amaçlarına ilişkin olarak; "Bunlardan birincisi; Protestanlığı neşir ve tamimine, ikincisi; ezhan-ı umumiyede ve hususiyete teb'a-ı saltanatı seniyyenin efkârına bir hissiyat-ı siyasiye tevhidinde ve üçüncüsü; memalik-i mahrusede Fransa'nın kendilerin malum ve mahsus olan ve mekatip vasıtasıyla istihsal edilen tefevvuk nüfuzuna galebeye alet ittihad olunmaktadır. Mekatib-i mezkurenin tesis ve küşadından maksatları suret-i zahirede âlem-i medeniyete neşir ve ilan ettikleri gibi maahaza etvar-ı ulum maarifin kıt'a-i cesime-i şartiyede ve hususiyete memaliki-i mahrusede neşir ve tamimiyle cemiyet-i beşeriyenin zulüm ve cehalet ve nadaniden kurtarılması fikri-i insaniyetperveranesiyle hiçbir vakit müstenid olmayıp, belki kavaid-i siyasiye ve politikanın kısm-ı mühimmi icabınca bu misüllü mekatibin pek çok fedakarlıklar ihtiyariyle tesis ve küşadı ve ve talebe-i masume-i teb'anın zihinlerini kendi mezhep ve meşreplerine imal ve tahvili, ve etfalin çoğundan ücret-i tedrisiye alınmayıp güya hayırhane bir cemile olmak üzere meccanen talimleri ve hatta etfalin muhtaç-ı iane olan bazı velilerine ikramiyeler itasıyla onların fikirlerinin dahi istedikleri tarafa celp ve tadili gibi desais ve tesvilat icra etmekte olduklarına..." dair açıklamalarda bulunmuştur (Ertuğrul 2002: 125).

Maarif Nazırı Zühdü Paşa, Protestan okullarının amaçları konusunda yaptığı açıklamaya bir de örnek vermektedir; "Amerikalı Protestan Dr. Maytın'ın Suriye ahalisinden Nusayri taifesinden bir

takım kızları itma ve iğfal ve Mersin'deki kendi mektebine ithal ile orada mukaddemat-ı tahsili irae ettikten sonra Amerika'ya aşırmasından maksadı Amerika'da olan mekatib-i aliyyede Protestan mezhep ve meşrebinin meşhude ve fiiliyatını tamamiyle ikmal ettirip, yine onları Adana ve ol-havaliye iade ile teb'adan hemcins ve milletleri olan diğer kızlara telkinat-ı muzırıra ilka ve tedrisidir" (Ertuğrul 2002: 125).

Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın 1898 yılında padişaha yazdığı bir layihada da, bu okulların zararlı faaliyetler içinde oldukları, tebaa arasındaki huzuru ve manevi birliği yok etmeye yönelik hizmetler verildiği, gayrimüslim tebaa çocuklarının eğitim yolu ile Osmanlı aleyhine fikirlerle zehirlendiği, okulların asıl amacının memleketin ve hükümetin çıkarlarına aykırı olduğu, belirtilmektedir.

Şakir Paşa, Protestan okullarının zararlı faali-yetlerini önemlerine göre de ele almaktadır. Erzurum Ermeni Sansaryan Okulu ile Merzifon ve Halep'teki Amerikan Kolejlerini birinci derecede zararlı kurumlar olarak ifade ederken, ikinci derecede zararlı olanların ise, Mardin ve Antakya Katolik ve Harput Protestan okulları olduğunu beyan etmektedir (Ertuğrul 2002: 125-126) Nitekim Osmanlı Devleti bünyesinde Amerikan müesseselerine dair ayrıntılı bir defterde (BDA, Yıldız Evrakı, Resmi no: 122/28) Erzurum'dan Kudüs'e kadar vilayet vilayet okulların siyasetle ilişkileri bakımından değerlendirilmesinde, "Vaktiyle ruhsat verilmiş, ruhsatlı da mahzurlu, ruhsatsız ve mahzurlu, mahzurlu, ecnebi misyonerlerin bu müesseseleri kendi fikirlerinin yayılmasına sebebiyet verdiği mahzurludur, bu mahalde bulunan müesseseler mahzurlu olup Ermenilerin yaptığı karışıklıklarda bu merkezlerin rol oynadıkları ve müdahale edilmesi hakkında 23 Mart 1309 (4 Nisan 1893) tarihinde telgrafla müracaatda bulunulduğu, İslam mahallesinde ve cami yanında olduğu için mahzurlu olduğu" gibi değerlendirilmelerde bulunulmaktadır (Sırma 2017: 54-63).

Azınlık ve Yabancı Okullarında Okuyan Türk Öğrencilerine Yönelik Yönlendirme Çalışmaları

Azınlık ve yabancı okullarında okuyan Türk öğrencilerine yönelik yönlendirme çalışmaları konusunda araştırmalar yapan Ahmet Egeli'nin şu tespitleri, konuyu özetlemesi bakımından dikkate değerdir:

1. Din ve millet duygusunun hedef alınması: Türk öğrencileri, dinî duygu, vatan, millet ve bayrak sevgisinden uzaklaştırıp onu yabancı bir kültüre hazır bir hale getirebilmek için özel çabalar sarf edilmiştir.
2. Batı medeniyetinin üstünlüğünün telkini: Batı medeniyet; modern, çağdaş, bilimsel ve medeni değerlerle donatılmış ve aydın bir insanın seçmek zorunda olduğu yaşam biçimi olarak lanse edilmiştir. İslam medeniyeti ise, menfi bir propaganda ile sürekli kötülenerek, gözden düşürülmeye çalışılmıştır.
3. Türkiye'nin ancak Batı medeniyeti değerleriyle kalkınabileceğinin telkini: Türk öğrencilere devamlı bir surette, Türk toplumunu, dünya milletleri arasına sokacak ve geri kalmışlıktan kurtaracak gücün, Batı medeniyetinin değerleri olduğu anlatılmıştır.
4. Türk toplumunda önemli bir rol alıp, okulda öğretilen değerlerin yansıtılmasının telkini: Okulda yapılan yönlendirme çalışmasıyla kazandırılmış olan değerleri, Türk toplumuna anlatmak ve yansıtılabilmek için önemli bir rol üstlenilmesi gereği üzerinde ısrarla durulmuştur (Ertuğrul 2002: 263)

Osmanlı Devleti Tarafından Misyoner Okullarına Karşı Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti, misyonerlerin zararlı faaliyetlerinden korunmak amacıyla çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Fakat bu tedbirler devletin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal problemler dolayısıyla her zaman çözüm üretmekte yeterli olamamıştır.

Misyonerlere karşı mücadelenin en yoğun olduğu zamanlardan birisi II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Bazı okul mülklerinden vergi alınmaya başlanmış, bazı okullar da kapatılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile; yabancı Okulların ruhsat alabilmesi için devlete karşı zararlı ders okutmamaları, ders programlarının tasdik edilmesi şartı getirilmiştir. 1886 yılında Maarif Nezareti bünyesinde bunlarla alakalı bir birim kurulmuş, gereken şartları tamamlayarak izin almayan bazı okullar 1888 yılında kapatılmıştır. İttihat ve Terakki döneminde, 1914-1915 yıllarında yabancı okulların denetlenmesine ilişkin ciddi tedbirler getirilmiş, I. Dünya Savaşı döneminde Misyoner okulları dahil hemen hemen bütün yabancı okullar zaten kapandığı için bu tedbirleri uygulayabilmek mümkün olmamıştır (Erdem 2004: 280).

Misyoner papazların faaliyetleri ve alınabilecek tedbirlere dair 11 Cemaziyelahir 1316-15 Teşrin-i evvel 1314(27 Ekim 1898) tarihli bir belge şu şekildedir:

“Encümen-i Mahsus

Bazı ecnebi papazları ve misyonerleri taraflarından Memaliki şahane dâhilinde mekâtib-i hususiyye küşadı hakkında vukubulmakta olan müsted'iyatın maarif nizamnamesi ahkâmınca i'tâ kılınmakta olan müsaadât, takdîyâtı lazimeyi haiz olmadığından ve bu gibi mekteplerin ekser ahâliyi Katolik ve Protestan mezheplerine çevirmek ve eskâr-ı nâ'ı idlâl ve teşvişe yol bulmak için açılarak bundan bir takım müdâhâlât ve sahâbet-i ecnebiyye dahi vukubulmakta olduğundan ve vehameti ihlâl-ı asayişe sebebiyeti müsellemler olan bu hale karşı iktiza eden tedabir-i mükemmelenin teemmül ve mütalaası telakki olunan irade-i seniyye-i Cenab-ı Hilâfetpenâhi iktizay-ı âlisinden bulunmağla icâb-ı keyfiyyet meyâne-e çakeranemizde mülâhaza olundu. Vakı'a mekatib-i hususiyye küşadı hakkında zikrolunan nizamnamenin havi olduğu ahkâm beyân-u ferman buyurulan mehaziri deffe kifayet ve delâlet edecek surette olmadığı gibi buna dair sebk eden bazı mukarrarat ve tebliğat dahi müstenid bulunduğuna mebnî maksad-ı mebhusun istihsaline çare-i müessir olmak üzere hatırlara gelen tedabirin eşlem ve ercahı müceddiden kilise tesisi ve küşadı için Devletçe müesses ve mer'i olan kavaid-i esasiye hükmünün ecanib taraflarından açılmak istenilen mekatib-i

hususiyye müsted'iyatının dahi mevki-i tatbike vaz'ıyla mesela bir mahalde küşadı taleb olunacak ecnebi mektebinin açılmasına ruhsat-ı resmiyye i'tası, o mekteb hangi mezhep namına olur ise olsun o mezhepten nüfus-u gayrimüslime mevcut olmasına ve nüfusun etfali dahi lâ ekall yüz neferden ibaret bulunmasına mevkuf tutulduğu halde o makûle müsted'iyat bi'ttab' merkez-i is'afa mâkrun olamayacağı gibi şayed bilâ ruhsat bir ecnebi mektebi açılır ise hem nizam-ı mahsus hükmünce ve hem şu kaide iktizasınca kapattırılmak tabii bulunduğundan nizamname-i mezkûrun buna müteallik ahkâmını ve bir de ecanibin neşr-i maarif maksadını seyrederek tesis-i mükatebe teşebbüslerine karşı ala'l-umûm kurâ ve kasabât mekatibi ibtidaiyesinin ikmâl noksaniyle derecat-ı tahsilinin iktiza ettireceği mekatibi umumiyeye ve ruhsat-ı resmiyye ile açılmış olan mekatib-i hususiyye tedrisatının dahi ifsâd-ı ahlâkı mucib şeylerden azade bulunması tedabirini bi'l-mutala'a mukarraratını beyan ve Maarif nizamnamesinin ta'dilatını havi layihayı tanzim etmek üzere icab eden zevattan mürekkeb seri'an bir komisyon teşkili ma'ruzdur" (Sırma 2017: 102-103).

Misyoner okullara karşı alınacak tedbirlere dair 11 Cemaziyelâhir 1316 (27 Ekim 1898) tarihli diğer bir belge ise şu şekildedir:

"Muhtıra

Bazı ecnebi papasları ve misyonerler tarafından Memalik-i Şahane dâhilinde mekatibi hususiyeye küşadı hakkında vukubulmakta olan müstedyata Maarif Nizamnamesi ahkâmına ita kılınmakta olan müsadatı takyidat lazimeyi caiz olmadığından ve bu gibi mekteplerin ekser ahaliyi Katolik ve Protestan mezheplerine çevirmek ve efkar-ı nası ihlal ve teşvişe yol bulmak için açılarak bundan bir takım müdahalat ve sahabet-i ecnebiyye dahi vukubulmakta olduğundan vehameti ve ihlal ediş sebebin müsellemler olan bu hale karşı iktiza eden tedabiri mükemmelenin temül ve mütalaası telakki olunan irade-i seniyye-i hazreti hilafetpenahi iktizayı alisinden bulunmağla icabı keyfiyet siyane-i çakiranemizde mülâhaza olundu. Vakia mekatib-i hususiyeye küşadı hakkında zikrolunan nizamnamenin havi olduğu ahkam beyan ve ferman buyrulmuş mehziri vakia kifayet ve delalet edecek surette olduğu gibi buna dair sebke eden bazı mikdarat ve tebliğat dahi bir esası kaviyye müstenid bulunduğundan maksadı mebhusun istihsaline care-i müessire olmak üzere hatırlara gelen tedabirin müceddiden

külliyen tesisi ve küşadı için devletçe müessis ve meri olan kavaidi emriyeye hükümetin icabet taraflarından açılmak istenilen mekatibi hususiye müstedyatında dahi mevkii tatbiki vazıyla mesela bir mahalde küşadı taleb olunacak ecnebi mektebinin açılmasına ruhsatı resmîye i'tası o mekteb kangî mezhep namına olursa olsun o mezhepten nüfusu gayrimüslime mevcut olmasına ve o nüfusun etfali dahi laakal yüz neferden ibaret bulunmasına mevkut tutulduğu halde o makule müstedyat bittabi merkez isafa makrun olamayacağı gibi şayed bila-ruhsat bir ecnebi mektebi açılır ise hem nizam mahsusu hükmünce ve hem şu kaide iktizasınca kapattırılmak tabi bulunduğundan nizamname-i mezkurun buna müteallik ahkamını ve bir de ecanibin neşr maarif maksadını siper ederek tesisi teşebbüslerine karşı ale'l-umum kura ve kasabat mekatibi ibtidaiyesinin ikmal noksanıyla derecatı tahsiliye iktiza ettireceği, açılmış olan mekatibi hususiye tedrisatının dahi ifsadi ahlaki mucib olduğu..." (BOA. Y.PRK.PT. 18/75)

İngiliz misyonerlerin Nasturileri Osmanlı aleyhine eğittiklerine dair 9 Zilhicce 1311(13 Haziran 1894) tarihli diğer bir belge de şu şekildedir:

"Yıldız Saray Hümayunu

Van Vilayeti'ne Şifre

İngiliz misyonerlerden olup Nasturi milleti reisi ruhanisi Merşumun'un ikametgahı olan Kocanis nam karyede seneyi vefireden beri ihtiyar ikametle zahirde mensup olduğu cemiyeti ruhbaniyenin mezhebini ta'mim ve hakkikatde Nasturilere müfsidat ve melanet talim etmekte bulunan Mösyö Reberlavon nam şahsı tarafından birisi İran'ın Rumiye şehrinde mukim yine İngiltere misyonerlerinden Kuarem nam şahsa ve diğeri İngiltere'de bulunan kaffe-i ruhanin ekberi ve kralları tetvice memur en büyük papasları bulunan Londra'da mukim Başpiskopos Kendiriberi nam şahsa olarak yazılmış olup mahallerine isale memur iki nefer Nasturi yedinde iken saye-i muvaffakiyetvayei cenabı tacdaride bu kere Başkale'de derdest ettirilen 14 Mayıs 1894 tarihleriyle müverrih iki kıta mektup tercüme ettirildikte bunlar hükümet-i saltanat-ı seniyye aleyhinde bir takım ihbarat-ı muzırrayı ve icrayı müfsetet için bir takım tedabiri ve ahvali siyasiye ile İngilizlerin Nasturilere celb merhameti havi gayet muzır meal şeyler olduğu görülmüş ise de ba'de ona göre muamele

olunmak üzere bu iki kıta mektubun aynen takdimcisi yoksa sureti mütercimelerinin mealen şifre ile arzımı matlub ali idiğünün lütfen emrû iradesi müsterhimdir. 20 Mayıs 310 (1 Haziran 1894). Van Valisi Ferik Bahri.” (BOA. Y.PRK.UM. 30/10)

Yapılan yıkıcı faaliyetler nedeniyle zaman zaman misyoner okullarına ve eğitici kadrosuna karşı merkezi ya da yerel yöneticilerce de çeşitli önlemler alınmaktaydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki yüzlerce belge bunu göstermektedir: Amerikan misyoner okullarındaki Ermeni talebe üzerinde bırakılan kötü tesirlere karşı gerekli tedbirlerin alınması (BOA. DH.TMIK. M..5/38), Anadolu ulemasının azalmasından dolayı misyoner faaliyetlerinin cahil halk arasında çoğalması üzerine eğitim yoluyla tedbir alınması (BOA. Y.PRK. MŞ.. 7/23), Ruhsatı resmiye olmaksızın küşad olunacak misyoner mekteplerinin men'ine ve ecanib tarafından tesis olunan gayrimüslim mekteplerine Müslüman çocukların devam etmelerine meydan verilmemesi (BOA. Y.EE..KP.. 8/798), Basra Vilayeti'nde Amerikan ve İngiliz misyonerlerin açmış oldukları kütüphane ve dershanelerin kaldırılması ve zararlı kitap ve neşriyata izin verilmemesi isteği (BOA. DH.MKT. 16/28), Haçin Kasabası'nda Amerikan misyonerlerin bölge Ermenileri için açmış olduğu mekteplerin siyasi amaçlarda kullanıldığı (BOA. Y.PRK.UM. 24/104), Makedonya'da Müslüman çocukların İtalyan mekteplerine ve Katolik misyonerlerin tesis ettiği mekteplerde okutulmalarının yasaklanması (BOA. Y.PRK.TKM 27/19), Protestan misyonerlerin asıl maksatlarının mezhebe münhasır olmayıp Ermeni çocuklarını eğiterek tefrikaya münhasır oldukları (Y.PRK.UM. 29/58), İngiliz misyonerlerin Nasturileri Osmanlı aleyhinde eğittikleri (Y.PRK.UM. 30/10), Amerikalı misyonerlerin Harput'ta bir mektep açarak Ermeni çocuklarını ifsat ettikleri. Osmanlı aleyhine ifsadatta bulunan mektebin kapanması için Harput Ermeni ahalisinin şikâyetle bulunduğu (BOA. YPRK.BŞK. 34/28), Ecnebi mekteplerin maarif tarafından denetlenmesi gerektiği (BOA. DH.TMK. M..35/21), Memalik-i Şahane'deki misyoner mekteplerinin tezayüdü ve kötü faaliyetlerine karşı gereken tedbir ve mekatib-i şahanenin tezyidi

(Y.A.RES 101/39), Adana Vilayeti dahilinde Amerika misyonerlerinin izinsiz açtıkları mekteplere tayin edilen muallimler hakkında gerekli tahkikatın yapılması (MF.MKT. 99/21), Tarsus'ta ruhsatsız olarak açılıp daha sonra kapatılan misyonerlere ait iki mektebin kanunlar dairesinde kapatıldığından yeniden açılışına izin verilemeyeceği (BOA. DH.TMIK. M..105/36), Musul'da Müslüman talebelerin misyonerlerin açtığı okullara gitmemeleri için inas rüşdiyesi ile idadi açılması (BOA. 200/32), Antakya Kazası'na bağlı karyelerde bulunan Nusayrielerin misyonerlerin olumsuz faaliyetlerinden etkilenmemesi maksadıyla yeni ibtidai mektepler açılması (MF.İBT. 320/32), New York Tribune Gazetesi'nde, Bulgaristan'ın serbestisinin Robert Kolej'le sağlandığı ve Üsküdar'da Amerikan misyonerlerine ait inas mektebinin de böyle hizmetlerde bulunabileceği şeklinde yayınlar yapıldığı (BOA. Y.PRK.DH. 10/58)...

Okulların Genel Fiziki Görünümü

Ankara'da kısa bir süre görev yapan Protestan Misyoner Sanford Richardson, BOARD mensuplarının gözüyle Ankara'daki toplumsal yaşamla birlikte Papa taraftarlarına ait Teoloji okuluna dair detaylı bilgiler vermektedir. Buna göre: Katoliklerin Ankara'da kiliselerinin yanı sıra bir tane de teoloji okulları vardır. Okul, iki farklı muhteşem ve konforlu binada eğitim vermektedir. Binaların ilki kent merkezindedir ve kışın faaliyet göstermektedir. Diğeri ise yazlıktır ve sayfiye bölgesinde bulunmaktadır. Misyoner, kent merkezindeki okulu ziyaret etmiştir. Rahip ve öğretmenler büyük bir nezaket örneği sergileyerek ona okulun farklı bölümlerini gezdirmişlerdir. Çalışma ve ezber için tahsis edilen odalar, yemekhane ve yataklar son derece güzel dizayn edilmiştir. Kütüphanede çok sayıda Latince, İtalyanca, Fransızca ve Ermenice kitabın yanı sıra hayli etkileyici resimler, arz küreleri ve haritalar bulunmaktadır. Yatakhane kısmı dışındaki bölümler on iki öğrenciye göre dekore edilmiştir. Okula on iki ila on beş yaş arasındaki çocuklar kabul edilmektedir. Bu çocuklar rahip olarak dışarıya gönderilene kadar bu kurumda kalmaktadır (Önal 2019: 199).

Netice ve Değerlendirme

Misyonerlik ve Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yeri başlıklı bu çalışmanın sonuçları ve değerlendirilmesi maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde faaliyet gösteren Katolik ve Protestan misyoner gurupları, Hıristiyanlığı yayabilmek gayesiyle yoğun bir faaliyet içerisinde olmuşlardır.
2. Bu misyonerlerin din dışında siyasi, askeri, ekonomik ve nitelik eğitim amaçları doğrultusunda çalıştıkları görülmektedir.
3. Osmanlı Devleti'nin tanıdığı ibadet serbestiyeti üzerine de Protestan ve Katolik mezhebine mensup misyonerler kendi eğitim ve öğretimini yapmak üzere okullar açmaya başlamışlardır.
4. Misyoner okulları, bir amaç birliği çerçevesinde hareket ederek, Hıristiyanlık inancını yaymak, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını kontrol etmek, Osmanlı Devleti'ni bölerek, okullardan mezun olan öğrencilerden "seçkinler grubu" oluşturmak, siyasî liderler yetiştirmek ve Türk devlet politikalarını etkilemek gibi amaçlar için faaliyetler göstermişlerdir (Ertuğrul 2002: 318)
5. Misyoner okulları, genel olarak Batı eğitim kurumlarının temel felsefelerini örnek alan bir program takip ettikleri için, öğrencilerin yetişmelerinde esas olan prensipleri de Batı toplumunun değer yargıları ve dünya görüşleri oluşturmuştur. Bu nedenle, bu öğrenciler, Türk toplumunun gelenek ve değerlerine yabancı bir eğitim ortamında yetişmişlerdir (Ertuğrul 2002: 320)
6. Misyoner okulları, daha çok İstanbul ve İzmir civarı ile, Balkanlar, Güney ve Doğu Anadolu, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs civarında açılmışlardır. Misyoner okullarının açıldığı yerler, Bulgar, Yunan, Ermeni, Sırp ve Arap isyanlarına sahne olan bölgelerdir (Ertuğrul 2002: 320) Nitekim misyoner

faaliyetlerinden önce uyum içinde yaşayan ve devlet ile hiçbir sorunu olmayan bu azınlıklar, sonra devlete düşman hale gelmişlerdir.

7. Sonuç olarak Misyoner okullarının Türk toplumunun milli birliğinin ve bütünlüğünün bozulmasında, siyasi, kültürel ve ekonomik alanda yıpranmasında önemli etkileri olmuş, yeni devletlerin kurulması ve Osmanlı İmparatorluğunun çökmesine neden olan başlıca unsurlardan biri olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. Y.PRK.PT.18/75.(11 Cemaziyelâhir 1316/27 Ekim 1898).
 BOA. Y.PRK.UM. 30/10.(9 Zilhicce 1311/13 Haziran 1894).
 BOA. DH.TMIK.M. 5/38.(15 Zilhicce 1313/28 Mayıs 1896).
 BOA. Y.PRK.MŞ. 7/23.(13 Rebiyülevvel 1317/22 Temmuz 1899).
 BOA. Y.EE..KP.. 8/978.(28 Şaban 1316/11 Ocak 1899).
 BOA. DH.MKT. 16/28. (26 Zilhicce 1310/11 Temmuz 1893).
 BOA. Y.PRK.UM. 24/104.(12 Zilkade 1309/8 Haziran 1892).
 BOA. Y.PRK.TKM. 27/19.(10 Şaban 1310/27 Şubat 1893).
 BOA. Y. PRK.UM. 29/58.(25 Ramazan 1311/1 Nisan 1894).
 BOA. Y. PRK.UM. 30/10.(9 Zilhicce 1311/13 Haziran 1894).
 BOA. Y. PRK.BŞK. 34/28.(3 Cemaziyelâhir 1311/12 Aralık 1893).
 BOA. DH.TMK. M.. 35/21.(25 Muharrem 1315/26 Haziran 1897).
 BOA. Y.A.RES. 101/39.(19 Safer 1317/29 Haziran 1899).
 BOA. MF.MKT. 99/21.(11 Şevval 1305/21 Haziran 1888).
 BOA. DH.TMIK.M.. 105/36.(3 Rebiyyülevvel 1319/20 Haziran 1901).
 BOA. MF.MKT. 200/32.(6 Şevval 1311/12 Nisan 1894).
 BOA. MF.İBT. 320/32.(2 Cemaziyelevvel 1329/1 Mayıs 1911).
 BOA. Y.PRK.DH. 10/58.(29 Zilhicce 1311/21 Mayıs 1898).

Yayınlar

- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2007*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, F. (2004). "Mormonlar İsa Mesih'in Son Gün Azizleri'nin Kilisesi". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Aydın, M. (1996). "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: TDV Yayınları.
- Cilacı, O. (1997). *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Çağır, M. ve Türk. İ. C. (2017). "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi(ASEAD)*, 4(11): 62-75.
- Düstur, Tertib I, C.2, s.204.
- Erdem, M. (2004). "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ertuğrul, H. (2002). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2005). "Misyonerlik", *TDVİA*, Cilt. 30, Ankara: ss. 193-195.
- Güzdüz, Ş. (2004). "Misyonerlik Çalışmaları", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gündüz, Ş. (2004) "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Harman, Ö. F. (2004). "Genel Olarak Misyonerlik", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Haydaroğlu, İ.P.(1996). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: TDV yayınları.
- Keha, M. (2014). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl. 18, Sayı. 58, , ss. 73-96.
- Kılıç, R. (2006) "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi*, (19): 327-342.
- Kılıç, S. (2005). *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud Cevad (1338). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Malkoç, M. N. (2004). "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Önal, M. (2019). *Türkiye'de Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Ankara İstanos ve Muratça İstasyonları (1862-1885)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sırma, İ. S. (2017). *Sömürü Ajanı Amerikan Misyonerleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şişman, A. (2006). *XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Vahapoğlu, M. H. (1997). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul: MEB Yayınları.

İKİNCİ İNGİLİZ-AFGAN SAVAŞI'NA (1878-1880) KATILAN ORYANTALİST PHIL ROBINSON'UN AFGANİSTAN DEĞERLENDİRMESİ

Abdullah Sami TEKİN

Dr. Hava Kuvvetleri Komutanlığı
asamitekin@gmail.com

Özet

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan'a yerleşmeye başlayan İngilizler, Doğu Hindistan Ticaret Şirketi marifetiyle bölgeyi sömürgeleri haline getirmişler ve zamanla askeri güçlerini de genişleterek bölgenin hâkimi olmuşlardır. Bölgenin artan önemi ve Rusların sıcak denizlere inmek üzere Ceyhun kıyılarına ulaşmaları Hindistan'ın kuzey sınırını oluşturan Afganistan'ı jeopolitik olarak daha da önemli hale getirmiştir. İngilizler olası Rus işgaline karşı Afganistan'ı etki alanına almak istemiş ve bölgeye Mountstuart Elphinstone, Charles Masson ve Alexander Burnes gibi Doğu Hindistan Ticaret Şirketi mensubu oryantalistlerini göndererek bu ülke hakkında tafsilatlı bilgiler toplamışlardır. Oryantalistlerin topladığı bu bilgiler sayesinde 1839 yılında Afganistan'ı kolaylıkla işgal eden İngilizler, Afgan halkının üç yıllık direnişi sonucunda bu ülkeden mağlup bir şekilde çekilmişlerdir. Ancak İngilizler bu mağlubiyete rağmen istihbarat faaliyetlerine devam etmiş ve 1878 yılında ikinci kez Afganistan'ı işgal etmekten çekinmemişlerdir. Bu işgal öncesi ve sırasında İngiliz oryantalistler bölgede görev yapmış ve çok önemli istihbarat bilgilerini merkeze aktarmışlardır. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda Afganistan'da gözlemlerde bulunan ve savaş muhabiri olarak işgale katılan oryantalistlerden birisi de Phil Robinson'dur. Bu çalışmada Robinson'un Afganistan'ın coğrafyası, etnik yapısı, yönetim şekli, ordusu ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgili topladığı bilgiler ve İngiliz hükümetine sunduğu rapor konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Phil Robinson, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı, Afganistan, Hindistan.

Abstract

From the beginning of 17th Century, The British, who started to settle in India, turned the region into their colony with the help of the British East India Company and over time, they expanded their military power and became the ruler of the region. The increasing importance of the region and the Russians reaching the shores of Ceyhun to descend to the warm seas has made Afghanistan, which forms the northern border of India, even more important geopolitically. The British wanted to take Afghanistan into their sphere of influence against a possible Russian invasion, and by sending East India Trade Company orientalists such as Mountstuart Elphinstone, Charles Masson and Alexander Burnes to the region, they gathered detailed information about this country. Thanks to this information gathered by the orientalists, the British easily occupied Afghanistan in 1839, and as a result of the three-year resistance of the Afghan people, they withdrew from this country in a defeated way. However, despite of this defeat, the British continued their intelligence activities and did not hesitate to invade Afghanistan for the second time in 1878. Before and during this invasion, British orientalists served in the region and transferred very important intelligence information to the centre. Phil Robinson is one of the orientalists who made observations in Afghanistan during the Second Anglo-Afghan War and participated in the occupation as a war correspondent. In this study, the information gathered by Robinson about Afghanistan's geography, ethnic structure, form of government, army and socio-economic situation and the report he presented to the British government have been discussed.

Keywords: Orientalism, Phil Robinson, Second British-Afghan War, Afghanistan, India.

Giriş

Derin bir tarihe sahip olan Afganistan, Orta Asya'nın kalbinde yer alan konumuyla doğudan batıya, güneyden kuzeye hem askerlerini geçirmek isteyen komutanlar hem de mal ve ürünlerini taşımak isteyen tüccarlar için tarih boyunca cazibe merkezi olmuştur. Bu haliyle bugünkü Afganistan coğrafyası Persler, Greko-Baktrialılar, Kuşanlar, Akhunlar, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular,

Timurlular, Safevîler ve Babürlüler gibi pek çok devlete ev sahipliği yapmıştır. İlk kez 1747 yılında Ahmed Şah Dürranî tarafından bölgede bulunan aşiretlerin bir araya getirilmesiyle devlet haline gelen Afganistan, Akhunların bakiyeleri olan ve bugün Peştun aşiretlerinden sayılan Abdalîlerin yönetiminde sınırlarını kuzeyde Ceyhun nehrinden güneyde Hind okyanusuna, doğuda İndus (Sind) nehrinden batıda Horasan'a kadar uzatmıştır (Yazıcı, 2012: 273).

XV. yüzyıl sonlarından itibaren Hindistan'a ulaşmak ve bu zengin ülkenin kaynaklarına el koymak için birbirleriyle yarışan başta İspanyol ve Portekizliler olmak üzere Avrupalılar arasında bir yarış başlamıştı. (Cöhce, 2008: 71). XVII. yüzyılda Fransa, Hollanda ve İngiltere'nin de katılmasıyla ivme kazanan sömürgecilik yarışında Hindistan'a ulaşan Avrupalı devletler içerisinde İngilizler rakiplerini bertaraf ederek bu ülkenin en önemli ticarî aktörü haline gelmişti (Tekin, 2019a:20). Kalküta, Madras ve Bombay limanlarını ele geçiren İngilizler, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East Indian Company)'nin ticarî menfaatlerini korumak üzere 1773'te Hindistan Kanunu'nu çıkarmış ve bu ülkeye atadığı genel vali ile yarı bağımsız bir yönetim kurmuştu. Ticarî faaliyetlerin yanı sıra siyasi faaliyetler içerisine de giren Hindistan İngiliz yönetimi, 155.000 askerden oluşan Bengal, Madras ve Bombay ordusuyla Avrupa'nın en büyük ordusunu Hindistan'da teşkil etmişti (Johnson, 2014:6).

Fransa'nın 1799 yılında Mısır üzerinden Hindistan'a inerek burada İngiltere'ye darbe indirmek istemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak Napolyon, bu defa İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a inmek üzere yeni bir proje geliştirmişti. Bu amaçla İran'la temasa geçen Fransa, General Gardane'yi görüşmeler yapmak üzere Tahran'a göndermiş ve Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşılabilecek bir sefer rotası belirlenmişti. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden İngiltere, bu tarihten itibaren Hindistan'ın tahkim sınırlarını İran ve Afganistan'dan başlatma kararı almıştı. Hindistan genel valisi Lord Wellesley tarafından İran sarayına gönderilen Doğu Hindistan Şirketi görevlisi John Malcolm, 4 Ocak 1801 tarihinde Fransa'nın bölgeden uzak tutulması ve Afganistan

üzerinden Hindistan'a yönelebilecek tehditlere karşı bir ittifak antlaşması yapmayı başarmıştı (Cotton, 1836: 59-61).

İngilizler, Afganistan ve İran'la ittifak zemini aradığı bir dönemde Fransa'nın Hindistan'a inmek için ısrarlı tutumunu gören Rus Çarı I. Pavel, Napolyon Bonapart'a Hindistan'ı beraber işgal etme konusunda gizli teklifte bulunmuştu. Harekât planına göre Tuna nehri üzerinden Karadeniz'e inecek olan Fransız ordusu, Don ve Volga nehirlerinden Hazar Denizi'ne Rus gemileriyle taşınacak, buradan Herat ve Kandahar üzerinden Hindistan'a inilecekti. Ancak I. Pavel'in 23 Mart 1801 tarihinde saray darbesiyle öldürülmesi üzerine bu proje de akim kalmıştı. Hindistan'a kuzey yönünden gelecek tehditlere karşı Afganistan'ın jeopolitik önemini Fransa, İran ve Rusya genelinde gelişen olaylar karşısında iyi kavramış olan İngilizler, Afganistan'ın Hindistan'ın kuzeyi için iyi bir istihkâm mevzisi olacağını anlamışlardı. Bu bağlamda Ruslar ile Pamir Sınır Anlaşması imzalanmış ve Afganistan coğrafyası tampon bölge olarak belirlenmişti. "Büyük Oyun" (Great Game) kapsamında Afganistan'ın bir tampon devlet olarak kurulması ve İran'ın Rus baskısına dayanacak şekilde güçlendirilmesi, Orta ve Güney Asya ile ilgili İngiliz dış politikasının temel taşı olmuştu (Tekin, 2019a:11).

Fransızlar, Avrupa'daki koalisyon savaşları sırasında kuzeyden Hindistan'a inme projesini bir kez daha gündeme taşımış ve I. Alexander ile 7 Temmuz 1807 tarihinde Tilsit Anlaşması'nı imzalamışlardı (Yazıcı, 2001:107). Bu anlaşmadan haberdar olan İngilizler derhal harekete geçerek İran ile 12 Mart 1809 tarihinde yeni bir ittifak antlaşması imzaladılar (Archbold, 1958:487). Fransız-Rus ittifakına karşı İran'la yapılan anlaşmayla yetinmeyen İngiltere, aynı zamanda önemli bir oryantalist olan Mountstuart Elphinstone başkanlığındaki bir heyeti Peşaver'e göndererek Afgan Şahı Şucaü'l-mülk ile 17 Haziran 1809 tarihinde bir ittifak anlaşması imzaladı. Afganistan'ın İngilizlerle ilk diplomatik görüşmelerini içeren bu anlaşmayla İngiltere, Afganistan'ı Rusya ile arasında bir tampon devlet haline getirmişti. İngilizler bu anlaşmalarla yetinmeyip ileride olabilecek bir işgal düşüncesiyle bölgeye Doğu Hindistan Şirketi'nde

görevli memurlarını Afganistan'a göndermiş ve bölgenin tarihi, ekonomisi, coğrafyası, demografik yapısı, iklimi, yönetim şekilleri, folkloru, inanç durumu ve bölge insanının karakteri gibi oldukça önemli konularda gözlemlerde bulunmuşlardı. Gönderilen memurlar ittifak tesisi amacıyla çalışmış olsalar da ilerleyen yıllarda Hindistan'a kuzeyden gelecek tehditlere karşı bir savunma alanı oluşturmak amacıyla bölgenin işgaline yönelik altyapıyı hazırlayacak istihbarat raporları hazırlamışlardı (Tekin, 2019b:14).

Fransız-Rus ittifakının bozulmasına karşın Rusya Hindistan üzerinden sıcak denizlere inme emelinden vazgeçmemiş, İran'la 1813'te Gülistan ve 1828'de Türkmençay anlaşmalarını imzalamış, Kafkasya'nın önemli bir kısmıyla Revan, Nahçıvan ve Talış Hanlıklarını işgal etmişti. (Fletcher, 1966: 75, Yeşilot, 2008: 36 vd.). Rusya'nın Kafkaslardaki bu başarısı bir kez daha İngilizleri Afganistan cihetinde yeni tedbirler almaya itti. Esasen 1800'lü yılların başından itibaren Hindistan'ı kuzeyden gelecek tehditlere karşı koruma amaçlı olarak Afganistan'ı tampon bölge olarak belirlemesinin yanında İndus nehri üzerinden Hindistan'da üretilen malları Afganistan'a sevk etmek ve buradan Türkistan'a pazar açmak hedeflerini ekleyen İngilizler, Rusya'nın Buhara üzerinden Afganistan'a yaptığı ticaret sevkiyatını da engellemek istemişti. Ancak 1837 yılında İran'ın Rusya'nın verdiği destekle Herat'ı kuşatması üzerinde dengeler tekrar değişince Afgan Şahı Dost Muhammed Han İngilizlerden yardım isteğinde bulunmuştu. Bu talep üzerine İngilizler, oryantalist Alexander Burnes'i Afganistan'a göndererek hem ittifak yolları aramış hem de bölge hakkında bilgi toplanmasını istemişti (Macmunn, 1929:105 vd.).

Dost Muhammed Han'ın İngilizlerle ittifak anlaşması yapmak için Sihlerin işgal ettiği Peşaver'den çekilmelerini şart koşması, İngiliz hükümetini Afgan tahtında değişiklik yapmak üzere harekete geçirmişti. Bu sırada Dost Muhammed Han'ın Rus elçisiyle görüşmesini de bahane ederek Peşaver'de ikamet eden devrik hükümdar Şuca'ül-mülk'ü iktidara getirmek üzere Afganistan'ı 1839 tarihinde işgal ettiler (Tekin, 2019b: 266). Ancak üç yıl süren İngiliz

işgali döneminde İngiliz askerlerinin olumsuz davranışları ve aşiret isyanlarından dolayı karışık bir dönem geçiren Afganistan'da 2 Kasım 1841 tarihinde büyük bir direniş başladı. Bu isyanda Alexander Burnes ve beraberindekiler öldürülürken, 6 Ocak 1842'de Afganistan'dan çekilmeye başlayan İngiliz ordusu, Hindistan geçitlerinde tamamen imha edildi (Yazıcı, 2002: 76; Eyre, 1879: 81).

İngilizlerin Afganistan'da mağlup edilmeleri, Rusların tedricen Balkanlarda ve Türkistan'da ilerlemeleriyle aynı döneme denk gelmişti. Kırım savaşından sonra Rusya'nın Paris Konferansı'nda batıdaki ilerleyişi durdurulmuş, ancak doğudaki ilerleyişi hakkında herhangi bir kısıtlama getirilmemişti. Ruslar, 1858 yılından itibaren bütün ilgilerini Türkistan cihetine vermiş ve 1863-1875 yılları arasındaki kısa süre içerisinde Türkistan hanlıklarını işgal etmişlerdi. Rusyaların Ceyhun nehrine dayanmaları ve Afganistan'ın komşusu olması İngilizleri tekrar telaşa sürüklemiş ve yeni tedbirleri gündeme getirmişti.

Rusların Türkistan hanlıklarını işgalden sonra Osmanlı Devleti ile giriştiği 93 harbini (1877-1878) kazanarak İstanbul kapılarına dayanması, Avrupalı devletleri harekete geçirmiş ve Berlin Kongresi'nde Ruslar bir kez daha batıdaki ilerleyişinden men edilmişti. Batıda durdurulan Rusya, dikkatini tekrar Türkistan ve Afganistan'a çevirmiş ve 22 Temmuz 1878 tarihinde Şir Ali Han ile diplomatik görüşmeler yapmak üzere bir heyeti Afganistan'a göndermişti. Bunun üzerine İngilizlerin Hindistan genel valisi Lord Lytton, Afgan Emiri Şir Ali Han nezdine bir heyet göndermek istemiş, ancak Kuetta'nın İngilizler tarafından işgali sebebiyle bu teklifi reddedilmişti (Campbell, 1879: 20 vd.). Lord Lytton 1878 yılının Eylül ayında Afganistan ile diplomatik bir ilişki kurabilmek amacıyla ikinci bir diplomatik heyeti Kâbil'e göndermek üzere yola çıkardı. Ancak bu heyet Hayber Geçidi'nde Şir Ali Han'ın askerleri tarafından geri çevrildi (Kakar, 2006:26). İkinci heyet teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İngilizler, Şir Ali Han'ı tahttan indirmek ve kendilerine dost bir hükümdarı iktidara taşımak üzere harekete geçtiler. 1878 yılının Kasım ayında 40.000 askerden oluşan

kuvvetlerle harekete geçen İngilizler, Bolan üzerinden Kandahar'ı, Hayber üzerinden Ali Mescid'i, Kuram üzerinden de Kâbil'i işgal ettiler. Kâbil'in işgali sonrası Şir Ali Han kalp krizi geçirerek hayatını kaybederken yerine oğlu Yakup Han tahta çıktı (Forbes, 1892:178 vd.). Yakup Han Afganistan'ı işgal altından kurtarmak adına İngilizlerle 26 Mayıs 1879 yılında Gandamak Anlaşması'nı imzaladı. Yakup Han Gandamak Anlaşması ile İngilizlerin hamiliği karşısında uluslararası ilişkilerde doğrudan etkili olacak bir İngiliz temsilcinin Kâbil'de bulunmasını, Bolan, Kuram ve Hayber geçitlerinin İngilizler tarafından kontrol edilmesi şartlarını kabul etti. Böylece Afganistan dış ilişkilerinde İngilizlere bağlanmış oldu. (Tekin, 2020c: 331).

Anlaşma imzalandıktan sonraki süreçte İngilizlerin Afganistan'da uyguladıkları politikalar nedeniyle halk arasında huzursuzluklar baş göstermeye başladı. Temsilci olarak atanan Sir Louis Cavagnari, 3 Eylül 1879 tarihinde bir suikasta uğradı ve öldürüldü (Barnes, 2009: 62). Kâbil'de meydana gelen ayaklanma sonrası İngilizler bir kez daha Afganistan geçitlerini aşarak Kâbil'e girdiler. Durumu kontrol altına alan İngilizler Yakup Han'ı tutuklayarak Hindistan'a sürgüne gönderdiler. Yakup Han'ın sürgüne gönderilmesi üzerine Türkistan'da bulunan Abdurrahman Han kendini Afganistan Şahı ilan etti (Wahab, Youngerman, 2007: 91). İkinci İngiliz-Afgan savaşı döneminde İngiliz hükümetinde Liberal Parti'nin iktidara gelmesi ve Eyüp Han'ın Herat'ta İngiliz birliklerine büyük kayıplar verdirmesi üzerine Afganistan'dan çekilme kararı verildi. İngilizler, Kâbil'e gelen Abdurrahman Han ile anlaşma yoluna gittiler. Bu anlaşmada İngilizlerin çaresizliğini sezemeyen Abdurrahman Han, Gandamak benzeri bir anlaşmaya imza attı ve İngiliz askerleri Afganistan'dan güvenle çekildiler. Yapılan anlaşmayla İngiliz-Afgan dostluk dönemi başladı ancak Afganistan tekrar İngilizlerin kontrolüne girmiş oldu (Adamec, 1997: 10).

Oryantalist Phil Robinson'un Afganistan Gözlemleri

İngilizler Birinci İngiliz-Afgan Savaşı öncesinde Afganistan'ı etki alanlarında tutabilmek amacıyla bölgeye asker ve sivil oryantalistler

göndermiş bölge ile alakalı coğrafi, sosyo-ekonomik, demografik ve askeri tüm bilgileri toplamışlardı. Elde ettikleri bu bilgileri hem birinci hem de ikinci İngiliz işgalleri esnasında kullanmışlardı. Bu bilgiler harekât planlarını uygulamada son derece etkili olmuştu (Tekin, 2010a). İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda sefere savaş muhabirleri de iştirak etmişti. Savaş gözlemlerini İngiliz kamuoyuyla paylaşan muhabirlerden birisi de Phil Robinson'dur (Robinson, 1878:1).

Gerçek adı Philip Stewart Robinson olan Phil Robinson, 13 Ekim 1847 yılında Hindistan'da dünyaya gelmiştir. Babası Hindistan ordusunda din görevlisi olarak görev yapmıştır. Eğitimi İngiltere'de bulunan Marlborough College'da tamamlayan Phil Robinson, doğa bilimci, oryantalist ve yazardır. 1866-1868 yılları arasında Cardiff Üniversitesi'nde kütüphane personeli olarak çalışmış ve 1868 yılında Hindistan'a gitmek üzere görevinden ayrılmıştır. Hindistan'da bulunan Allahabad College'da mantık ve metafizik alanında profesör unvanını almış ve 1877 yılında tekrar İngiltere'ye dönerek Daily Telegram gazetesinin başyazarı olmuştur. 1878 yılında İngiltere'nin ikinci Afganistan seferine katılarak savaş muhabirliği yapan Robinson, 9 Aralık 1902 tarihinde vefat etmiştir (Owen, 1912: 223).

İkinci İngiliz Afgan savaşına savaş muhabiri olarak katılan Robinson, Afganistan'ı oryantalist bakış açısıyla incelemiş, Emir Şir Ali Han ile taht adayları Yakup Han, Abdullah Can ve Abdurrahman Han hakkında tafsilatlı bilgiler toplamıştır. Ayrıca Afganistan'ın etnik yapısını, coğrafi yapısını, önemli ulaşım rotalarını derinlemesine tetkik etmiş ve tetkiklerini "*Cabul the Amer his Country and his People*" adlı eseriyle rapor ederek 1878 yılında neşretmiştir. Bu eserinde Afganistan hakkında tafsilatlı bilgiler veren Robinson, ülkenin coğrafi özellikleri hakkında verdiği bilgilerde özellikle geçitler ve dağlar hakkında bilgiler vermekte ve bu dağların olası işgal durumundaki stratejik önemlerini vurgulamaktadır. Bu dağlardan Afganistan ve Hindistan sınırı arasında bulunan Süleyman dağlarına değinen Robinson, bu dağ silsilelerinde bulunan geçitlerin

aşılmasının oldukça zor olduğunu belirtmektedir. Robinson, Hindi-kuş dağlarının ülkeyi bir baştan bir başa geçtiğini ülkenin merkezinden doğu ve batı yönünde uzandığını, dağ silsilesinin rakım olarak 18.000 fit yükseklikte olduğunu belirtmektedir. Robinson *"Hindikuş Dağları ülkenin doğu sınırında tüm Asya için bir sınır taşı görevi görmekte ve her istilacıya Hindistan'a giden yolu göstermektedir."* sözüyle Hindi-kuş dağlarının önemine dikkat çekmektedir. Hindi-kuş dağlarına paralel konumda olan Sefid Kûh (Sufaid Coh) ve Siyah Kûh (Siah Coh) dağları hakkında bilgilendirme yapan Robinson, bu dağların rakımlarının yüksek olmadığını, her iki dağ arasında kalan platoda kadim Afgan halklarından Hazaraların yaşadığını belirtmektedir. Sefid Kûh dağlarının stratejik konuma sahip olduğunu Afganistan'a Thal ve Kurum nehirleri yoluyla bir işgal girişimi olduğunda Sefid Kûh dağlarının etkili bir bariyer olarak görev yapacağını ileri süren Phil Robinson bu dağların stratejik konumuna dikkat çekmektedir (Robinson, 1878:2).

Phil Robinson, Afganistan coğrafyasında bulunan önemli akarsuları ve su kaynakları hakkında da tafsilatlı bilgiler vermektedir. Gözlem ve değerlendirmelerinde Gazne yöresinin Afganistan'ın her iki bölümü için su deposu niteliği taşıdığını, bu bölgeden geçen akarsuların kuzey yönünde Kâbil nehrine doğru aktığını ve nihayetinde İndus nehrine döküldüğünü belirtmektedir. Robinson, Gazne'nin güneyinde bulunan akarsuların güney ve batı yönünde aktığını ve Tarnak ve Argandab nehirleriyle birleşerek Sistan gölüne döküldüklerini söylemektedir. Yine Afganistan'ın batısında bulunan ve Herat ile Kandahar'ı sulayan Helmand nehrinin de oldukça büyük bir nehir olduğunu vurgulamaktadır. Yaz aylarında Helmand nehri hariç tüm nehirlerin kurduğunu söyleyen Robinson, Kâbil bölgesindeki nehirlerle ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, Kaşgar, Logar ve Swat gibi Kâbil nehrine bağlanan kolların Horasan'daki nehirlerinden daha fazla yüzey alanına sahip olduğunu dile getirmektedir. Logar ve Kaşgar nehirlerinin çoğu mevsimde sığ ve yürüyerek geçilebilir derinlikte olduğunu Swat ve Kâbil nehirlerinin ise sadece nehir başlangıç noktalarında kolaylıkla

geçilebilir durumda olduğunu belirtmektedir (Robinson, 1878: 24-25). Olası işgal durumunda su kaynaklarının önemine dikkat çeken Robinson'un ulaşım, lojistik destek ve içme suyu kaynakları olan akarsular hakkında vermiş olduğu bilgiler dikkat çekicidir.

Phil Robinson Afganistan'ın derin bir tarih ve arkeoloji geçmişine sahip olduğunu dile getirmekte, Afganistan topraklarının tanıklık ettiği tarihi geçmişe binaen bol miktarda antik kalıntı ve eseri barındırdığını belirtmektedir. Robinson, Gazne vilayetinin batısından Tarnak ve Helmand vadilerine ve Sistan havzasının aşağısına kadar tüm ülkenin eski şehir kalıntıları, yıkık su kanalları ve terk edilmiş ekim alanlarıyla dolu olduğunu söylemektedir. Ayrıca *"Yıkık şehir kalıntıları XIII ve XV. yüzyıllarda Cengiz Han ve Timur yönetimi altında gerçekleşen Tatar yıkımının üzüntü verici anılarını hatırlatmaktadır."* sözleriyle ülkenin Türk hâkimiye-tindeyken zarar gördüğü izlenimini yaratmaktadır (Robinson, 1878:5).

Robinson, yeraltı, yerüstü ve tarımsal ürün kaynaklarına yönelik olarak verdiği bilgilerde ise Afganistan'ın mineral ve madenler açısından zengin olduğunu bildirmekte, demir, gümüş, altın ve kurşun bu zengin maden kaynakları arasında bulunmaktadır. Ona göre Tuz, sülfür, antimon ve barut yapımında hammadde olarak kullanılan güherçile bol miktarda Afganistan topraklarında mevcuttur. Robinson, tarımsal ürün çeşitliliğinde de zengin olan Afganistan'da, Hindistan'da yetişen tüm zahire ürünlerine ilaveten Asya'ya özgü yüzlerce çeşit salatalık ve karpuz türünün yetiştirildiğini belirtmekle beraber bu ürünlerin yanında tütün, pamuk, boya kökleri, Hint yağı üretiminin de yapıldığını ilave etmektedir (Robinson, 1878:6). Özellikle Afganistan'ın yeraltı kaynaklarının zenginliğine dikkat çeken Robinson, dönem itibariyle önem taşıyan demir, gümüş ve altın ile tuz, barut imalinde kullanılan güherçile gibi nadir madenlerin bol miktarda bulunmasının jeopolitik olarak bölgenin önemini arttırdığını düşünmektedir.

Robinson, Afganistan'ın iklim şartları hakkında yapmış olduğu değerlendirmede bölgenin 29 ve 35 derece enlemde bulunduğunu

ve Hindi-kuş dağlarının yüksek rakımı nedeniyle karlı kesimi ve diğer kesimi arasında sıcaklık farkının bulunduğunu belirtmektedir. Kâbil'de Hindi-kuş dağlarına yakın yerlerde havanın serin, ova kesimlerinde ise sıcak olduğunu söyleyen Robinson, iklim şartlarını Londra ile kıyaslamaktadır. Kâbil'de üç ay kış, üç ay bahar, üç ay yaz ve üç ay sonbahar yaşandığını belirten Phil Robinson, kış mevsiminin genellikle aralık ayının başlarında başladığını, şehrin genellikle karla kaplandığını ve bu dönemde ticarî hayatın durma noktasına geldiğini belirtmektedir. Celalabad'ın dayanılmaz sıcak, Kandahar yöresinde ise yaz mevsiminde aşırı sıcaklıkların görüldüğünü ilave etmektedir. Afganistan bölgesinin yaz mevsiminde genelde aşırı sıcaklara haiz olduğunu dile getiren Robinson, yaz mevsiminde İngiliz askerlerinin aşırı sıcaklardan etkilenebileceğini düşünmektedir (Robinson, 1878: 7).

Phil Robinson, Afganistan'da ülke ekonomisinde önemli yer tutan imalat sektörüne yönelik yapmış olduğu değerlendirmede imalat sektörünün çok düşük düzeyde olduğunu, bulunan az sayıda imalatçının ise sadece günlük hayata cevap verebilecek gereçler ürettiğini belirtmektedir. Verdiği bu bilgilerde Afganistan imalat ve sanayi sektörünün geri kalmışlığına dikkat çekmektedir. Afganistan'da çok miktarda at, deve ve koyun bulunduğunu, yetiştirilen bu hayvanlardan atların büyük bölümünün Hindistan'a ihraç edildiğini aktaran Robinson, bu yönüyle Afganistan'ın bir ihraç merkezi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, çoğunlukla hayvancılık sektöründe gelişmişlik gösteren Afganistan tipik Orta Asya ülkesi konumunda olup ekonomisi hayvancılık sektörüne bağlıdır (Robinson, 1878: 8).

Robinson, Afganistan'ın etnik köken ve aidiyetlerine yönelik yapmış olduğu değerlendirmedeyse Afgan halkının Tacikler, Tatar kökenli Hazaralar, Özbekler, çeşitli kabilelerden oluşan Türkmenler, Kızılbaşlar, Moğollar, Hintliler ve Keşmirlilerden oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca halkın hiçbir şekilde monarşik yönetime bağlılık göstermediklerini, kabile reisinin karakterine göre bir araya geldiklerini müşahade etmektedir. Ülke genelinde bir vatanseverlik

duygusunun bulunmadığını, dolayısıyla halk nazarında ülke bütünlüğünün olmadığını, bölgesel değerlerin öne çıktığını ilave etmektedir. Robinson'un yaptığı değerlendirmelere göre Afgan halkında ulus bilinci oluşmamış, hatta ulus duyguları halk genelinde tezahür etmemiştir. Robinson'a göre çoklu etnik kökenden gelen kabilelerden oluşan Afgan halkının ülke bütünlüğü açısından kırılğan bir yapıya sahip olduğu, bir araya gelemedikleri ve birbirlerine karşı tehdit unsuru olduğu gözlenmektedir (Robinson, 1878: 9).

Afganistan'ın nüfus sayısına yönelik yapmış olduğu değerlendirmede herhangi bir nüfus sayımı yapılmadığından sayının tam olarak bilinmediğini söyleyen Robinson, bazı otoritelerin nüfusu 9 milyon olarak tahmin etse de aslında nüfus sayılarının yaklaşık olarak 4 milyon civarında olduğunu düşünmektedir. Konuştukları dil konusunda saptamalarda bulunan Robinson ilginç bir detay vermektedir. İbranice, Sanskritçe, Asya dilleri ve Farsça dillerinden kelimelerin geçtiği Peştu dilinin ülkede yaygın kullanıldığını ve Arap alfabesinin kullanıldığını söylemektedir. Phil Robinson gayet iddialı bir görüş ile konuşmalarındaki İbranice kelimelerden, gelenek ve göreneklerdeki İbrani kökenli ritüellerden Afganların İbrani kökenli olduklarını tahmin etmektedir (Robinson, 1878: 10). Buna mukabil Robinson, Afganların karakterleri ve yaşam şekillerine yönelik yaptığı değerlendirmelerde onların yönetim şekilleriyle gelenek ve göreneklerinin diğer Müslüman uluslara benzediğini belirtmektedir. Özellikle Afganların yaygın olarak kullandıkları dil olan Peştu dilini derin bir şekilde tetkik eden Robinson'un kullanılan dildeki İbranice kelimeleri tespit etmesi ve Afgan folklorundaki İbrani kökenli ritüelleri saptaması dikkat çekicidir. Robinson Afganların İbrani kökenli olmasını atalarının Filistin ve Mısır bölgesinden Herat bölgesine göç eden kabilelere bağlamaktadır (Robinson, 1878: 11).

Dinlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bununla gurur duyduklarını söyleyen Robinson, Afganların karakter açısından kindar ve bağınaz insanlar olarak nitelemektedir. Diğer açıdan Afganların konukseverliğine dikkat çeken Robinson, Afganların

oldukça konuksever hatta çatıları altında bulunan konuklarına kardeşleri gibi davrandıklarını dile getirmektedir. Afgan kadınları konusunda yaptığı değerlendirmede Afgan kadınlarının açık tenli ve güzel olduklarını belirten Robinson, Afgan kadınlarının canlı renkli kıyafetler tercih ettiklerini gözlemlemiştir. Ona göre, Afgan erkekleri saç ve ayaklarına kına yakıp gözlerine sürme çekmekte, kadınlar ise genelde yüzlerine çivit boyasıyla nokta şeklinde dövme yapmaktadır (Robinson, 1878: 15 vd.).

Oryantalist Robinson, Afganların yönetim şekli ve kurallarına yönelik olarak yaptığı gözlemlerde Afganların İslâm ve Kur'an hukukuna dayalı şeriatla yönetildiklerini belirtmektedir. Kadı, kanunların yorumcusu ve bazı durumlarda ise uygulayıcısıdır. Şah ülkeyi eyalet valilerinin yardımıyla yönetmektedir. Bu yöneticiler aynı zamanda vergi konusundan da sorumludurlar. Topladıkları vergiyi öncelikle emirlerindeki ordu ve diğer giderler için harcarlar ve artan kısmını ise merkezî yönetime aktarmaktadırlar. Eyalet valileri genelde Kâbil'den uzakta bulunmakta olup kendi halkını baskı altına almak ve Şah'a meydan okuyup kendi otoritesini güçlendirmektedirler. Daha önce belirttiğimiz gibi bu yönetim şekliyle halkta monarşik yönetime karşı bağlılık mevcut olmamakta ve dolayısıyla ulus bilinci oluşmamaktadır. Robinson merkezi yönetimde Şah'a yardımcı olan başbakan konumunda olan Vezir, başbakan yardımcısı konumunda olan Mir Münşi ve yargıç konumunda olan Kadı'nın bulunduğunu ilave etmektedir (Robinson, 1878: 21-22).

Robinson, Afganistan ordusu hakkında da önemli bilgiler paylaşmaktadır. Ona göre Afgan ordusu, düzenli birlikler ve mücahit kuvvetlerinden oluşmaktadır. Robinson düzenli ordunun 17 ila 18 alaydan oluşan tek tip kıyafetli ve eğitilmiş askeri birlikler olduğunu, bu birliklere ilaveten 3-4 alaydan oluşan ağır silahlı süvari birliğinin bulunduğunu aktarmaktadır. Afgan ordusunun silah envanteri ve bu silahların faaliyet durumlarıyla ilgili yaptığı gözlemlerde topçu birliklerinde kendilerinin imal ettiği 100 kadar bronz top bulunduğunu, bu toplara ilave olarak demirden imal edilmiş

silahların da mevcut olduğunu, bu silahların pek çoğunun eski ve paslanmış olduğunu belirtmektedir. Robinson bu silahların eski olmalarından dolayı “*düşman kadar tehlikeli*” olduğunu ironik bir dille ifade etmektedir. Afgan ordusunun doğrudan Şah’a bağlı olduğunu ve eyaletlerde bulunan alayların ise Şah’ın soyundan gelen serdarların komutası altında olduğunu değerlendirmektedir. Afgan silahlı güçleri arasında önemli bir yere sahip olan mücahit kuvvetleri hakkında detaylı bilgiler aktaran Robinson, Mücahit kuvvetlerinin ülkenin sayıca en büyük kuvvetini oluşturduğunu, sayılarının tam olarak bilinmese de yabancı işgal kuvvetlerince işgal durumunda yaşları 16 ila 60 arasında değişen tüm erkek nüfusun bu kuvvete dâhil olduğunu aktarmaktadır. Mücahit kuvvetlerin silahları “Jazail (Cezayir)” adını verdikleri uzun namlulu Afgan tüfeği, kılıç, “chara” adını verdikleri Afgan kaması ve kalkandan oluşmaktadır. Mücahitlerin görevi Şah’a bağlılıklarını göstermek, gerektiğinde Şah’ı ve ülkeyi yabancı işgalcilerden korumaktadır. Mücahitler kendi silahlarını kendileri tedarik etmekte ve aktif hizmet haricinde bir maaş almamaktadırlar. Düzenli ordu askerlerinin maaş ödemeleri peşin olarak yapılmaktadır. Ödemelerin yapılmadığı durumda kira karşılığı tarım arazisi tahsisi yapılmaktadır. Robinson, Afgan ordusuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede Afgan ordusunun silahlı fakat çoğunlukla disiplinsiz bir ordu olduğunu, kendi ilgilerine göre bölündüklerini, sadakatlerini her zaman Şah’a göstermediklerini, çoğu zaman ait oldukları kabilenin reisine itaat ettiklerini belirtmektedir (Robinson, 1878: 23 vd.).

Phil Robinson Afganistan’ın önemli şehirleri hakkında da tafsilatlı bilgiler aktarmıştır. Bu şehirlerden Kandahar hakkında vermiş olduğu bilgilerde şehrin stratejik önemine dikkat çekmektedir. Robinson’un yapmış olduğu değerlendirmede Kandahar’ın coğrafi konumu sebebiyle stratejik öneme haizdir. Robinson’a göre Kandahar, Kâbil ve Herat arasında bulunmasından dolayı iki şehir arasında iletişimi sağlayan bir hat konumundadır. Şehir aynı zamanda Güney Afganistan’ın başkentidir. Kandahar’ın Büyük İskender tarafından kurulmuş olan antik bir şehir üzerinde

kurulduğunu belirten Robinson, 1747 yılında Ahmed Şah tarafından kurulan devletin başkenti seçildiğini ve 1774 yılına kadar başkent olarak kaldığını ilave etmektedir. Şehrin oldukça geniş ve kalabalık olduğunu belirten Robinson Kandahar'ın nüfusunun büyük çoğunluğunun Afganlardan oluştuğunu, şehrin yaklaşık olarak 150.000 nüfuslu olduğunu söylemektedir. Robinson şehrin fiziki özelliklerini ise şöyle tarif etmektedir: "Şehir dikdörtgen şeklinde, planlı ve düzenli bir şehirdir. Şehirde dört adet genişliği 50 yarda genişliğinde ana cadde bulunmakta ve bu ana caddeler merkezde birleşmektedir. Şehre dört kapıdan girilmektedir. Bu kapılardan en önemlileri Herat ve Kandahar kapısıdır. Şehrin dış kesimlerinde pek çok bağ ve bahçe bulunmaktadır. Bu bahçelerde şeftali, nar ve incir gibi çeşitli meyveler yetiş-tirilmektedir. Şehirde dikkate değer büyüklükte bir askeri garnizon bulunmaktadır. Şehir Helmand nehrinden alınan sularla şehir içerisinde bulunan büyük ve küçük kanallar ile iyi bir şekilde sulanmaktadır." (Robinson, 1878: 55-56).

Phil Robinson, Herat şehri hakkında vermiş olduğu bilgilerde şehrin oldukça önemli doğal avantajlara sahip olduğunu belirtmektedir. Herat'ı, İran ve Hindistan arasında bulunan bir sınır şehri olarak tasvir etmekte ve Herat'ın çevre vilayetlere bağlantı yollarının olduğunu söylemektedir. Hazara tepeleriyle Kabil'e, Meymene yoluyla Belh ve Buhara'ya, Merv yoluyla Hive'ye, ayrıca Meşhed, Yezd, İsfahan, Sistan ve Kandahar'a bağlanan Herat'ın ılıman bir iklime sahip olduğunu belirten Robinson, şehrin Asya'daki en verimli ve yoğun nüfuslu bir vadinin ortasında bulunduğunu ifade etmektedir. Robinson kadim bir geçmişe sahip olan ve Orta Asya'nın buğday ambarı olarak nitelediği Herat'ın ılıman iklimiyle verimli topraklara sahip vadilerine dikkat çekmekte şehrin Afganistan tarımsal üretiminde etkin rol aldığını aktarmaktadır (Robinson, 1878: 57).

Robinson Afganistan tarihinde önemli yer tutan ve taht savaşlarında Şir Ali Han'a karşı mücadele etmiş oğlu Yakup Han ve ağabeyi Efsal Han'ın oğlu Abdurrahman hakkında da tafsilatlı bilgiler vermiştir. 1849 yılında dünyaya gelen Yakup Han'ın bölgede derviş

kılığındaki bir Avrupalı ajanı ortaya çıkarmasıyla itibarının halk nazarında arttığını söylemektedir. Yakup Han henüz on beş yaşındayken Herat valiliği esnasında göstermiş olduğu dirayet sebebiyle halkın güvenini kazanmıştır. Yakup Han on sekiz yaşına geldiğinde babası Şir Ali Han'ın veliyet olarak küçük kardeşi Abdullah Can'ı tercih etmesi sebebiyle isyan etmiş ve mağlup edilerek hapsedilmiştir (Robinson, 1878: 32-34).

Phil Robinson, Şir Ali Han'ın yeğeni olan ve ileride Afganistan tahtına çıkacak Abdurrahman Han'ın bütün gençliğini Şir Ali Han'a sert muhalefetle geçirdiğini belirtmektedir. Robinson'un verdiği bilgilere göre; Abdurrahman Han, 1865'te Afgan Türkistanı'nı ele geçirdikten sonra Kâbil'e doğru harekâta girişerek Şevkabad savaşında Emir Şir Ali Han'ı mağlup ederek hapiste olan babası Efsal Han'ı serbest bıraktırmış ve Kâbil tahtına babasını oturtmuştur. Efsal Han'ın vefat etmesi üzerine amcası Azim Han tahta çıkmış ve Afganistan emiri olmuştur. Abdurrahman amcasının tahta çıkmasından sonra Türkistan'a çekilmiş, 1870 yılında Semerkand'da Rus General Kauffman tarafından ağırlandırılmıştır. Bu tarihten itibaren sürekli olarak Ruslardan Afganistan tahtını ele geçirmek üzere yardım istemiştir (Robinson, 1878: 35-36).

Robinson, Afganistan coğrafyasında stratejik öneme sahip savaş kazandıran ya da kaybettiren dağ geçitleri hakkında yapmış olduğu değerlendirmede Hayber, Kohat, Brahoe ve Bolan geçitleri hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Peşaver ve Kâbil arasında bulunan en önemli stratejik öneme haiz dünyanın en ünlü geçitlerinden Hayber geçidine yönelik olarak yaptığı değerlendirmede geçidin olası bir işgal durumunda askeri birliklerin Hayber'i kullanarak gireceğinin kesin olarak düşünülebileceğini belirtmektedir. Robinson, Hayber yolunun tüm silah, erzak ve diğer lojistik destek unsurlarının tedarikinde etkin rol alacağını, ayrıca güzergâh üzerinde bol miktarda su kaynağının bulunduğunu dile getirmektedir. Geçit girişinin Peşaver'e 20 mil uzaklıkta bulunduğunu belirten Robinson, geçit güzergâhının ortasında Ranjit Singh tarafından inşa edilmiş olan Jamrud Kalesi'nin yer aldığını

dolayısıyla uygun bir istirahat merkezi olduğunu vurgulamaktadır. Robinson, Kohat geçidinin ise bağımsız bir geçit olduğunu Birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nda İngiliz kuvvetlerine karşı yaptıkları mücadeleyle tanınan ve yaşadıkları yer itibarıyla stratejik bir bölgede yaşayan Afridi kabilesi tarafından kontrol edildiğini aktarmaktadır. Kohat geçidinin coğrafi konumu ve güvenliği hakkında yapmış olduğu değerlendirmede bu geçidin yaklaşık olarak 9 mil uzunluğunda ve kuzey-güney yönünde uzandığını, geçidin kuzey yönünde Peşaver vadisine açıldığını belirtmektedir. Geçidin güvenlik açısından ise güney yamacının İngiliz kuvvetleri tarafından tutulduğunu, yamaç üzerinde bulunan tepede 3 adet gözetleme kulesi bulunduğunu ve bu kulelerde görevli askeri polis kuvvetlerinin görevinin ise geçidi açık tutmak olduğunu aktarmaktadır. Geçidin bulunduğu ovada Afridi kabilesine ait köyler bulunduğunu belirten Robinson, Afridi kabilesi mensupları hakkında yapmış olduğu değerlendirmede onların yol kesiciliğiyle geçinmekte olduklarını ve kendi aralarında veya komşularıyla iyi geçinemediklerini aktarmaktadır (Robinson, 1878: 59 vd.).

1878-1880 yılları arasında gerçekleşen İkinci İngiliz Afgan Savaşına İngiltere'de yayımlanan The Daily Telegraph gazetesinin özel muhabiri olarak katılan Phil Robinson harekâtı savaş muhabiri olarak İngiliz birlikleriyle beraber hareket ederek yakından takip etmiştir. Robinson harekât süresince harekâta komuta eden İngiliz işgal kuvvetleri komutanları General Burrow, General Roberts ve General Phayre'nin manevraları ve bu manevralara karşı mücadele eden Afgan birliklerinin komutanı Eyüp Han'ın harekâtlarını The Daily Telegraph gazetesine rapor etmiştir. Robinson'un ikinci İngiliz Afgan savaşı harekât raporları İngiliz kamuoyunda oldukça dikkat çekmiştir.

Phil Robinson İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın yoğunlaştığı kilit öneme haiz Kandahar bölgesinde bulunan General Burrow tarafından harekât planı uygulanan Köşk-i Nakhud Cephesi hakkında yapmış olduğu değerlendirmede cepheye Afgan kuvveti olarak Herat bölgesinden Şir Ali Han'ın oğlu Serdar Eyüp Han'ın

geldiğini belirtmektedir. Eyüp Han'ın askeri gücü hakkında tafsilatlı bilgi aktaran Robinson, Eyüp Han'ın ordusunda 4.000 piyade, 1.000 süvari askeri, süvari birliğine ait 30 adet ağır silah ve bir günlük yürüyüşle ana kuvvete katılabilecek ilave 3.000 atlık bir kuvvetin bulunduğunu rapor etmektedir. Askeri kuvvete ait küçük ve büyük çapta tüm çeşit top silahın bulunduğunu belirten Robinson bu topların çoğunun Afganlar tarafından üretildiğini, silah envanterinin arasında Avrupa menşeli silahların da bulunduğunu aktarmaktadır. Eyüp Han'ın askerlerine moral açısından cesaret verebilmek adına İngiliz işgali süresince zenginleşen Kandahar'ı yağmalama sözü vermiş olduğunu ileten Robinson mutlak zafere inanan evli askerlerin ailelerini de Kandahar'a savaş meydanına savaş seyretmek üzere getirdiğini belirtmektedir. Köşk-i Nakhud cephesinde karşı karşıya gelen İngiliz ve Afgan kuvvetlerinin mücadelesinde General Burrow komutasındaki İngiliz kuvvetleri ağır darbe almış ve geri çekilmişlerdir (Robinson, 1880:1).

Sonuç

Afganistan, İngilizler için XIX. yüzyılın başlarından itibaren en büyük sömürgesi olan Hindistan'ı koruma ve savunma konusunda stratejik öneme haiz bir bölge haline gelmiştir. İngilizler, kuzeyden Hindistan'a inmek isteyen Rusya'ya karşı tampon bölge oluşturmak için Afganistan'ı faaliyet alanı olarak belirlemişler ve 1807 yılında imzalanan Tilsit anlaşmasıyla Afganistan üzerinden kuzeye Hindistan'a inme planları yapan Fransa ve Rusya'nın girişimleri İngilizleri telaşlandırmıştır. Bu gelişmelere yönelik olarak Afganistan'ı etkisi altına almaya çalışan İngilizler, Birinci İngiliz-Afgan Savaşı öncesinde bölgeye oryantalist memurlarını göndermiş ve istihbarat toplama faaliyetleri başlatmıştır. Bu amaçla bölgeye giden Mountstuart Elphinstone, Charles Masson, Alexander Burnes, John Wood, Percival Barton Lord ve Robert Leech gibi memurlar bölgenin coğrafı, sosyo-ekonomik, idarî-askerî yapıları, demografileri ve önemli geçitleri hakkında gözlemler yapmışlar ve bunları istihbarat raporları olarak İngiliz hükümetine sunmuşlardır. Bu

istihbarat raporları Birinci İngiliz-Afgan savaşında etkin olarak kullanılmıştır.

Bölgede faaliyetlerini sürdüren İngilizler İkinci İngiliz-Afgan Savaşında da bölgede çalışan İngilizlerin gözlemlerinden de yararlanmış ve onların sunduğu raporları kullanmıştır. Afganistan'a giden oryantalistlerden birisi de Phil Robinson'dur. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'na "The Dailly Telegram" adlı İngiliz gazetesinin muhabiri olarak katılan Phil Robinson, Afganistan ile ilgili tafsilatlı bilgiler aktarmıştır. Robinson Afganistan'ın coğrafyası, sosyo-ekonomik durumu, idarî yapısı, askerî yapısı, önemli geçitleri, Afgan tarihindeki önemli karakterleri ve önemli şehirleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Robinson'un değerlendirme-sinde özellikle Afgan halkının karakteri ve bir ulus hâline gele-meyişleri dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Adamec, L.W. (1997). "Abdul Rahman". *Historical Dictionary of Afghanistan*, London: The Scarecrow Press.
- Archibald, W.A. (1958). *Afghanistan, Russia and Persia*. The Cambridge History of India V.
- Barnes, G. (2009). *Anglo-Afghan Wars 1839-1919*. Osprey Publishing, USA.
- Campbell, G.D. (1879). *The Eastern Question from the Treaty of Paris 1856 to the Treaty of Berlin 1878 and to The Second Afghan War*. Strahan Limited.
- Cotton, J. S. (1836). *Rulers of India Mountstuart Elphinstone*. Clarendon Press.
- Cöhce, S. (2008). *Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*. Gazi Akademik Bakış, 2(3): 65-80.
- Eyre, V. (1879). *The Kabul Insurrection of 1841-42*, WM. H. Allen & CO.
- Fletcher, A. (1966). *Afghanistan*. Ithaca: Cornell University Press.

- Forbes, A. (1892). *The Afghan Wars 1839-42 and 1878-80*. Seeley and CO.
- Johnson, R. (2014). *The British Indian Army*. Cambridge Scholars Publishing.
- Kakar, H. (2006). *A Political and Diplomatic History of Afghanistan, 1863-1901*. Boston.
- Macmunns, G. (1929). *Afghanistan from Darius to Amanullah*. London: G. Bell and Sons Ltd.
- Owen, W. B. (1912). Philip Stewart Robinson, *Dictionary of National Biography*, Second Supplement Vol III, London: Smith Elder and Co.
- Robinson, P. (1878). *Cabul The Amer His Country and His People*. Sampson Low, Marston, Searle & livington. London.
- Robinson, P. (1880). *The Daily Telegraph Atlas of The Afghan War*. London: A.S. Cattell &Co.
- Tekin, A. S. (2019). "İngiliz Ordusunun Afganistan Seferi ve Birinci İngiliz Afgan Savaşı". *Tarih Okulu Dergisi* , 12(40): 257-267.
- Tekin, A. S. (2019). *XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Tekin, A. S. (2020). "Şehzade Nasrullah Han'ın İngiltere Ziyaretinin "The Illustrated London News" Gazetesine Yansıması", *Sabit Duman Armağanı*, Sonçağ Yayınları.
- Wahab, S., Youngerman, B. (2007). *A Brief History of Afghanistan*. Infobase Publishing, USA.
- Yazıcı, O. (2012). Afganistan'ın Jeopolitik Önemi, *Sosyologca*. 3.
- Yazıcı, O. (2001). "Rusların Sıcak Denizlere İnme Çabaları Afganistan'ın Uluslararası Politik Alanda Yerini Alışı". *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, 1(1): 95-112.
- Yazıcı, O. (2002). "Birinci İngiliz Afgan Savaşı ve Sonuçları", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Yeşilot, O. (2008). "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36): 187-199.

ORTAÇAĞDA SEYAHAT-MİSYONERLİK İLİŞKİSİ: SAİNT-QUENTİNLİ DOMİNİKEN KEŞİŞ FRER SİMON'UN SEYAHAT RAPORUNUN SELÇUKLU, TATAR/MOĞOL VE MİSYONERLİK TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Kemal TAŞCI

Dr. Öğr Üyesi; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Tarih Bölümü
ktasci@erzincan.edu.tr

Özet

Moğolların Orta Asya, Orta Doğu, Yakın Doğu ve Uzak Doğu hâkimiyetlerinin İslam dünyasında oluşturduğu yıkım, Hıristiyan dünyası tarafından beklenmeyen bir ittifak imkânı olarak değerlendirilmiştir. Papalık, Haçlı Seferleri ile İslam alemine hâkim olma teşebbüsleri başarısız olduğu için hiç beklenmedik bir zamanda Orta Asya'dan başlayarak İslam aleminin büyük bir kısmını etkisi altına alan Moğolları tanıdı. Moğolların çok kısa bir sürede Orta Asya, Yakın Doğu ve Uzak Doğu'ya hâkim olmaları Hıristiyan dünyasının ve Papalık'ın dikkatini çekmişlerdir. Haçlı Seferlerinin Selçuklular ile Selçuklu geleneğine sahip Atabeylikler ile Eyyübiler sayesinde başarısızlığı uğratılması Papalık'ın Hıristiyan olmamasına rağmen Müslümanlardan nefret eden ve İslam alemini âdeta yok eden Moğolları tanıma ve onları Hıristiyanlaştırarak askeri güçleri sayesinde bütün dünyaya hâkim olma hevesine kapılmalarına sebep oldu. Bu nedenle Papalık Moğolları Hıristiyanlaştırmak ve Papalık'ın dini otoritesini tanımak için Doğu'da hem misyoner kiliseleri faaliyete geçirdiler hem de bazı papazlar doğrudan Papalar tarafından Moğol Hanlarına onları elçiler gönderdiler. Özellikle XIII. asrın ikinci yarısında yoğunlaşan bu misyoner gezileri Moğol Hanlarının Hıristiyanlaşmalarına ve Hıristiyanlara karşı olumlu bir tutum içine girmelerine sebep oldu. Özellikle 1258 yılında Hülagu Han'ın Sünni İslam dünyasının merkezi olan Bağdat'taki Abbasi Hilafeti'ni yıkması, Papalık ile Moğollar arasındaki münasebetlerin daha sıklaşmasına neden oldu. Bu yazıda Papalık tarafından 1245

yılında Azerbaycan'daki Moğol valisi Baycu Noyan'a gönderilen Dominiken tarikatına mensup Saint-Quentinli Frer Simon'un Seyahat raporun metin tahlili yapılarak eserin Selçuklu, Moğol ve Misyonerlik tarihi bakımından değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Moğollar, Papalık, Hristiyanlık, Dominiken Tarikatu, Misyonerlik, Saint-Quentinli Simon, Baycu Noyan, Seyyah, Seyahatname

Abstract

The destruction caused by the Mongols domination of Central Asia, the Middle East, the Near East and the Far East in the Islamic world was considered as an unexpected alliance opportunity by the Christian world. Since the attempts to dominate the Islamic world with the Crusades were unsuccessful, the Papacy recognized the Mongols, who had influenced a large part of the Islamic world, starting from Central Asia, at an unexpected time. The dominance of the Mongols in Central Asia, the Near East and the Far East in a very short time attracted the attention of the Christian world and the Papacy. The failure of the Crusades, thanks to the Seljukids and the Atabeyliks and Ayyubids, who had the Seljukid tradition, caused the Papacy to recognize the Mongols who hated Muslims and destroyed the Islamic world, although they were not Christians, and by converting them to Christianity, they were eager to dominate the whole world thanks to their military power. For this reason, the Papacy both activated missionary churches in the East in order to Christianize the Mongols and recognize the religious authority of the Papacy, and some priests directly sent them to the Mongol Khans by the Popes. Especially XIII. These missionary trips, which intensified in the second half of the century, caused the Mongol Khans to become Christians and to have a positive attitude towards Christians. Especially in 1258, Hulagu Khan's destruction of the Abbasid Caliphate in Baghdad, the center of the Sunni Islamic world, caused the relations between the Papacy and the Mongols to become more frequent. In this article, the text of the Travel report of Monk Friar Simon of Saint-Quentin, who was sent to the Mongolian governor Baycu Noyan in Azerbaijan by the Papacy in 1245, was analyzed and the value of the work in terms of Seljukid, Mongolian and Missionary history was tried to be revealed.

Keywords: Tartars/Mongols, Papacy, Christianity, Dominican Order, Missionary, Simon of Saint-Quentin, Baiju Noyan, Traveler, Travelogue

Hristiyan Misyonerlik Tarihi

Evrensel dinler ve bhusus Hristiyanlık dininin yayılması ve dindarların sayısının çoğalması amacıyla yapılan sistematik faaliyetler anlamına gelen misyonerlik, Latince bir kelimedir. Missio kökünden gelen misyon sözlükte “vazife, görev ve yetki”, misyoner ise “görevli şahıs” anlamında kullanılmaktadır. Temel olarak Hristiyanlık dininin kurucusu olduğu öne sürülen Hz. İsa / Mesih ve “Teslis (Üçleme: Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs / Kutsal Ruh)”¹ inancına tâbi olan kişilerin sayısının arttırmak ve Hz. İsa/Mesih'in öğretilerini yaymak için yapılan dinî öğretimi kapsayan misyonerlik tabiri daha çok XVI. asrın itibaren Cizvit tarikatı tarafından daha hususi bir mana için kullanılmaya başlanmıştır. XVI. asırda Ignatius Loyola tarafından, Hristiyan Avrupalıların Asya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki müstemleke kolonilerindeki isyanları bastırmak ve bu sayede itaatkâr bir toplum oluşturmak için bu bölgelere kilise görevlileri tayin edilmesini ifade eden misyon ve misyonerlik sömürge bölgelerinin Hristiyanlaştırılması için kullanılmıştır. Katolik kilisesinin Hristiyanlığın yerliler arasında yayılmasını sağlamak amacıyla görevlendirdiği kilise temsilcilerine “misyoner”, bunların gittikleri ülkelere ise “misyon ülkeleri” denilmiştir. Hristiyan misyonerliğinin teolojik dayanakları ve değerlendirilmesi bağlamındaki çalışmaları ele alan bilimsel disiplin “misyon teolojisi”, genelde misyonerlikle ilgili bütün faaliyetleri inceleyen bilim dalı da “misyoloji” olarak adlandırılmaktadır. Günümüz Hristiyan misyonerleri, emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimindedir. Bunlar arasında en sık rastlanandan biri Evangelizm ve Evangelizasyondur, zaman zaman şahitlik ve beyan

¹ Mehmet Bayraktar, Bir Hristiyan Doğması Teslis, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015; Jacques Waardenburg, “Teslîs”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 548-549; Salime Leyla Gürkan, “Teslîs: İslâm Anlayışında”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 549-552; Xavier Jacob, *Sorabilir miyiz?: Hristiyanlık Hakkında En Çok Sorulan Sorular*, Sak Ofset, İstanbul 2015⁴, s. 19-26; Buğra Poyraz, *Hristiyan Mistisizmi*, Avemedy, İstanbul 2014, s. 84-86

gibi kelimeler de kullanılmaktadır.² Ayrıca misyonun asıl görevi Kitab-ı Mukaddes/İncil/Luka, 19/9-10'da "kurtuluşa kavuşmak", "kayıp insanlara erişmek" ya da "kaybolanı arayıp kurtarmak" şeklinde algılanmıştır.³

İslâm düşüncesinde dinin insanlara duyurulması ve tanıtılmasına "tebliğ" ve "davet", bu faaliyeti üstlenen kişiye "tebliğci" ve davetçi manasında "daî" denilmektedir. Fakat Katolik Hıristiyanlıktaki misyon ve misyonerlik anlayışı ve usulü ile İslâm kültüründeki tebliğ ve davet mefhumları arasında farklılıklar

² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, II - Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, trc. Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2009², s. 394-398; Jean Daniélou, "Kilisede Misyoner Düşüncesi", trc. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37/1, Ağustos 1997, s. 101-102; Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2015, s. 41-49; Şinasi Gündüz, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005⁵, s. 13-16; Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 193; İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 25-28; Mehmet Aydın, "Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu*, (Ankara, 01-02 Ekim 2005), nşr. Asife Ünal, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayını, Ankara 2005, s. 35; Şevket Yavuz, "Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi", *Hz. Peygamber'in Tebliği Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sonumu; 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Ankara, 21 Nisan 2003), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 19-22; Hasan Darcan, "Hıristiyanların İslam Algıları ile Misyonerlik Faaliyetleri Arasındaki İlişki Bağlamında Roman Lull", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16/64, Nisan 2015, s. 185-186; Ömer Yılmaz, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", *Uluslararası Değişimler ve Türkiye*, nşr. Mustafa Sıtkı Bilgin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, Ankara 2018, s. 99

³ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, Seoul 2016, s. 1113; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 25; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Mehmet Aydın, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", *I. Din Şûrası*, (Ankara, 1-5 Kasım 1993), II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 341-342; Mehmet Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 7-8; Yavuz, "Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi", s. 20, 28; John Coblenz, *Göksel Çağrı: Hristiyan Öğrenciliğinde Etütler*, trc. Hande Taylan, GDK Yayın, İstanbul 2010, s. 201-215

mevcuttur. İslâmî tebliğ ve davette ancak ve ancak doğruların ilân edilip insanlara duyurulması yani tebliğ edilmesi esastır.⁴ Bu cümleden olarak Kur'ân-ı Kerîm'in Âl-i İmrân, 3/20,⁵ 3/159,⁶ Ankebut, 29/18,⁷ Bakara, 2/256,⁸ Cin, 72/22-23,⁹ En'am, 6/108,¹⁰ 6/69,¹¹ Gaşiye, 88/21-22,¹² Kaf, 50/45,¹³ Kehf, 18/56,¹⁴ Maide,

⁴ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 23-25; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 26-27; Yavuz, "Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi", s. 33-39; Yılmaz, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", s. 99; Ali Erbaş, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı İslâm'ın Temsil ve Takdimindeki Doğru Tutumların Belirlenmesi", *İslâmî Araştırmalar*, 20/4, 2007, s. 421-428

⁵ Âl-i İmrân, 3/20, "(Ey Muhammed!) Seninle tartışmaya girişirlerse deki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslim ettim." Kitap verilenlere ve kitapsızlara: "Siz de (Allah'a) teslim oldunuz mu?" de. Eğer kendilerini (Allah'a) teslim ederlerse doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, sana düşen ancak bildirmedir. Allah kulları görmektedir." *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, nşr. - trc. Ömer Özsoy - İlhami Güler, Fecr Yayınevi, Ankara 2009¹³, s. 222

⁶ Âl-i İmrân, 3/159, "(Ey Muhammed!) Allah'ın rahmetinden ötürü, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılırdı. Onları affet, onlara bağış dile...", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 224

⁷ Ankebut, 29/18, "Eğer yalanlıyorsanız (bilin ki), sizden önce de bazı ümmetler yalanlamışlardı. Elçiye düşen, sadece apaçık duyurmaktır.", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 221

⁸ Bakara, 2/256, "Dinde zorlama yoktur. Doğru olan eğri olandan ayrışıp belirmiştir.", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 224

⁹ Cin, 72/22-23, "(Ey Muhammed!) de ki: "Beni kimse Allah'a karşı koruyamaz ve ben de o'dan başka bir sığınak bulamam. (Benim yaptığım) yalnızca, Allah katından (geleni) iletmek ve o'nun mesajları (nı duyurmak)dır...", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 537

¹⁰ En'am, 6/108, "Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeden aşırı gidip Allah'a sövmesinler...", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 223

¹¹ En'am, 6/69, "(Allah'a karşı gelmekten) sakınanlara, onları (kafirleri) hesaba çekmek düşmez; onlara düşen, sakınmaları için (kafirlere) öğüt vermektir.", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 220, 223

¹² Gaşiye, 88/21-22, "(Ey Muhammed!) Sen öğüt ver! Esasen sen sadece öğüt vericisin. Sen, onlara zor kullanacak değilsin.", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 223

¹³ Kaf, 50/45, "(Ey Muhammed!) Onların dediklerini biz daha iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorba değilsin; söz verdiğim günden korkanlara Kur'an ile öğüt ver!", *Sistemik Kur'an Fihristi*, nşr. - trc. Özsoy - Güler, s. 537

¹⁴ Kehf, 18/56, "Biz elçileri sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndeririz; inkarcılar ise, onunla hakkı tepelemek için batıl uğruna mücadele verirler.

5/67,¹⁵ 5/99,¹⁶ Nahl, 16/82,¹⁷ 16/125,¹⁸ Şura, 42/48,¹⁹ Taha, 20/44,²⁰ Yunus, 10/99²¹ ve Yusuf, 12/103-104,²² ayetlerinde tebliğin ve davetin sadece ilan edilmesi yeterli kalmasına dair ifadeler mevcuttur. Aksi durumda bu tavrın bir zorlamaya tabi olması halinde tebliğin amacından saptığı ve mahiyetinin değişeceği özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca tebliğe maruz kalan şahsın imanı Allah ile arasındaki özel bir kabulden ibaret olduğu ve bu ilişkiye hiç kimsenin teyidi ve koruyuculuğuna ihtiyat duyulmadığı üzerinde de durulmaktadır. Misyonerlikteki tebliğ amacı ise Kitab-ı Mukaddes/İncil/Matta, 28/16-20'de belirtildiği üzere bütün insanların kilise/havariler yoluyla vaftiz edilip Hıristiyanlaştırılmasıdır.²³

Ayetlerimizi ve uyarıldıkları şeyleri alaya alırlar.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 221

¹⁵ Maide, 5/67 “Ey elçi! Rabbinden sana indirileni bildir. Eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır...” , *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 538

¹⁶ Maide, 5/99, “Elçi'ye düşen ancak bildirmektir. Allah açığa vurduğunuz da gizli bıraktığınızı da bilir.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 538

¹⁷ Nahl, 16/82, “(Ey Muhammed!) eğer yüz çevirirlerse sana ancak açıkça bildirmek düşer.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 538

¹⁸ Nahl, 16/125 “(Ey Peygamber!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel biçimde tartış. Rabbin kendi yolundan kimin saptığını en iyi bilendir. Doğru yolda olanları en iyi bilen de O'dur.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 223

¹⁹ Şura, 42/48, “(Ey Muhammed!) Eğer yüz çevirirlerse, (bilsinler ki) biz seni onlara bekçi göndermedik; sana düşen sadece duyurmaktır...” , *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 221

²⁰ Taha, 20/44, “Ona (Firavun'a) yumuşak söz söyleyin, ki öğüt alsın veya korksun.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 222

²¹ Yunus, 10/99, “Rabbin dileyseydi yer yüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken, sen insanları inanmaya mı zorlayacaksınız?”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 223

²² Yusuf, 12/103-104, “Sen ne kadar yürekten istesen de insanların çoğu inanmazlar. Üstelik, sen buna karşılık onlardan bir ücret de istemiyorsun. Bu Kur'an, toplumlara sadece bir hatırlatmadır.”, *Sistematik Kur'an Fihristi*, nşr. – trc. Özsoy - Güler, s. 538

²³ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1051 “*Son Buyruk: On bir öğrenci Celile'ye, İsa'nın kendilerine bildirdiği dağa gittiler. İsa'yı gördükleri zaman O'na tapındılar. Ama bazıları kuşku içindeydi. İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: “Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben dünyanın*

Bu nedenle misyonerlik, sadece Hıristiyan inancının izah edilip duyurulmasını amaçlayan bir tebliğ olayı değil, aynı zamanda hem Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan Kilise'nin bu işe refakat etmesi (kontrol etmesi) hem de Pavlus'un da Kitab-ı Mukaddes/İncil/Korintoslular'a Birinci Mektup, 9/20'de vurguladığı gibi ne pahasına olursa olsun "*ne yapıp edip insanların Hıristiyanlığa kazandırılması*" faaliyetlerinin genelini kapsamaktadır.²⁴ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere insanların İslamiyet'e davet edilmesi ile Hıristiyanlık'a davet edilmesi arasında zorlama ve denetim farkı mevcuttur.²⁵

Ayrıca Misyonerlik, sadece Hz. İsa'nın öğretilerinin tebliği ve bu dine inanan insanların sayısını arttırmayı değil, aynı zamanda Hıristiyan yayılcılığını da hedeflemektedir. Fakat misyonerlik farklı usul ve yöntemler kullanmakla birlikte dinin yayılmasını hedefleyen birçok inanç sistemini ihtiva etmektedir. Ne pahasına olursa olsun Hıristiyanların sayısını arttırmak fikri, farklı usullerinde

---

sonuna dek her an sizinle birlikteyim."; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 23; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 42; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Sabri Hizmetli, "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar", *Orta Asya'da İslâm -Temsil Den Fobiye-*, III - *Aydınlıktan Aydınlanmaya*, nşr. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara - Türkistan 2012, s. 1486; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", s. 342; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", s. 8; Yavuz, "Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi", s. 22-33

²⁴ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1226; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 25, 46-52; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 42-44; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Hizmetli, "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar", s. 1487; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", s. 342; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", s. 9; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 27

²⁵ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 25-33; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 42-44; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", s. 342; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", s. 8; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 27; Yavuz, "Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi", s. 38-39; Yılmaz, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", s. 99; Erbaş, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı İslâm'ın Temsil ve Takdimindeki Doğru Tutumların Belirlenmesi", s. 421-428

kullanılmasını meşru bir zemine oturtmaktadır. Kurtuluşa erme eyleminin sadece kendisiyle sınırlı olduğunu iddia eden evrensel eğilimli bütün dinler doğal olarak (Budizm, Hinduizm ve Sihizm) misyonerlik eğilimi içerisindedir.²⁶

İnsanları Hıristiyanlaştırmak için farklı yöntemlerin kullanılması misyonerlik faaliyetlerinde de farklı yöntemleri kullanan bazı tarikatlarla manastırların ve dinin yayılması amacı ile kurulmuş cemiyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaçağ dönemi Valdocular ve Katharosçular gibi Papalık tarafından sapkın olarak nitelendirilen tarikatlar yerine Beguineler ve Begardlar gibi yoksulluğu öne çıkaran tarikatların Papalık tarafından kabul görülmesinden sonra 1210 yılında Roma’da Assisili Aziz Francesco tarafından kurulan Fransisken (Fratres Minores, Minoresçiler) Tarikatı²⁷ ve XIII. asrın ilk çeyreğinde “İncil adamı” olarak nitelendirilen ve geceleri hiç uyumadan Kitâb-ı Mukaddes’i okuduğu ve bu sayede Rab/İsa’nın lütfuyla Tanrı’nın emir ve yasaklarını anlama yetisi ile lütuflandırıldığına inanılan Aziz Dominicus de Guzmán (1170-1221) tarafından kurulan Dominiken tarikatı²⁸ XVI.

²⁶ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 16-22; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 45-46; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 193; Hizmetli, “Orta Asya’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar”, s. 1486; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 25-39; Yavuz, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, s. 28; Yılmaz, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları”, s. 99; Hanifi Özcan, “Misyonerlik Faaliyetlerinin Felsefi Temelleri”, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 4, 2007, s. 45-49.

²⁷ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, III - Muhammed’den Reform Çağına*, trc. Ali Berkay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009², s. 214-219; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 46; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 193

²⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, III*, s. 213, 215, 223, 228; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 46; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 193; Resul Ay, “Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransisken ve Dominiken Rahiplerin Asya ve Yakındoğu’da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. Yüzyıllar)”, *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Gümeç Karamuk Armağanı*, nşr. Ramazan Acun – Serhat Küçük, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007, s. 50

yüzyıldan itibaren Cizvitler²⁹ gibi tarikatlar Hıristiyan misyonerliğinde ön plana çıkmışlar ve misyon bölgelerinde bu tarikatlara bağlı manastırlar misyonerlik faaliyetlerinde birer dinî/mezhebî üs görevini yerine getirmişlerdir.³⁰

Esasen Hıristiyan misyonerliği, dinî yetkisini ve kaynağını esasen Yeni Ahid/İncil metinlerindeki Hz. İsa'nın havarilerine yönelik verdiği bazı tavsiyelere dayandırılmaktadır. Hz. İsa'nın havarilerine "gidin" ve "deyin ki" ifadeleriyle başlayan telkinleri Hıristiyan misyonerliğinin asıl hareket noktası olarak kabul edilmektedir. Yeni Ahid'de Hıristiyan misyonerliğine kaynak olarak kullanılan en temel emir Kitab-ı Mukaddes/İncil/Matta, 28/19-20'de yer alan "*Şimdi gidip bütün milletleri/halkları talebelerim edinin; onları Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs adıyla vaftiz edin. Size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle birlikteyim*"³¹ ve Kitab-ı Mukaddes/İncil/Matta, 24/14 "*... Bu İncil, milletlerin hepsine şehâdet olmak üzere bütün dünyada vazedilecektir ve son o zaman gelecektir*"³² şeklindeki ifadedir. Misyonerliğin dinî kaynağı bağlamında bir diğer önemli ifade de Kitab-ı Mukaddes/İncil/Markos, 13/10'da "*...Müjde'nin bütün uluslara duyurulması gerekir.*"³³ ve Kitab-ı Mukaddes/İncil/Markos, 16/15'de

²⁹ Ali İsra Güngör, *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler*, Çağlar Yayınevi, Ankara 2004; Günay Tümer, "Cizvitler", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 40-42 Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 46; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193

³⁰ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 19; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 45; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", s. 343; Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", s. 11

³¹ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1051; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 40; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193; Mithat Aydın, "Misyonerlik Kısacasında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 60, 2011, s. 4; Jacob, *Sorabilir miyiz?: Hıristiyanlık Hakkında En Çok Sorulan Sorular*, s. 36

³² *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1042; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 40; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193

³³ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1072; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 40; Gündüz, "Misyonerlik", s. 193

“... Bütün dünyaya gidin, İncil’i bütün yaratılmışlara vazedin”³⁴ ve ifadesidir.³⁵

Ortaçağ dönemi Hıristiyan misyonerliği, asıl olarak resmî din söylemiyle özdeşleşen siyasî iktidarların kendi siyasî ve askerî hâkimiyet sahasını genişletme çabası dahilinde gerçekleştirilen faaliyetler bütünü olarak temayüz etmiştir. Bu cümleden olarak Ortaçağ Avrupa’sı üzerinde gerçek bir hâkimiyet tesis eden Papalık iktidarının din ve mezhep anlayışını temsil eden misyonerler, giriştikleri faaliyetlerle bu iktidarın genişlemesine mugayir olan fikir akımlarını ortadan kaldırarak esasen Papalık’ın iktidar alanını genişletmeye yani Papalık’a bağlı olan Hıristiyan dinini benimsemiş inananlar sayısını arttırma görevini gönüllü olarak üstlenmişlerdir.³⁶

Papalık ya da Papalık tarafından desteklenen krallıklara bağlı olan Hıristiyan Misyonerler, Hıristiyanların hâkim olduğu bölgelerde bazı mahallî idarecilerin desteğini ve himayesini kullanarak Papalık’a olan bağlılığı arttırmışlardır. Ayrıca XIII. ve XIV. yüzyıllarda Moğol hânlarının ve idarecilerinin Müslümanlara karşı giriştikleri menfî tutumlardan istifade etmeye çalışan Nestûrî, Fransisken ve Dominiken misyonerleri, Moğol idarecilerinin sağladıkları destekler ile beraber Moğollar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu misyonerlik faaliyetleri içinde hem Moğolların başta hânlar ve idareciler olmak üzere Hıristiyanlaştırılması hem de

³⁴ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 1078, ; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 40; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 193

³⁵ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 40-41; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 193; Aydın, “Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?”, s. 343

³⁶ Mahmut H. Şakiroğlu, “Vatikan”, *DİA*, 42, İstanbul 2012, s. 567; Kadir Albayrak, “Nestûrîlik”, *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 16; Gündüz, *Misyonerlik*, s. 55-58; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 44; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 194; Hizmetli, “Orta Asya’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar”, s. 1491; Aydın, “Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?”, s. 343; Aydın, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, s. 11; Yavuz, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, s. 22-28; Yılmaz, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları”, s. 101

Moğollar eliyle hâkim oldukları saha-lardaki Müslümanların da Hıristiyanlaştırılması amaçlanmıştır.³⁷

Şinasi Gündüz bu hususta “*Hıristiyanlığın yayılmasında yalnızca Hıristiyan imparatorların ve yöneticilerin değil, Hıristiyanların egemen olmadıkları bölgelerde bazı yerel yöneticilerin sağladığı destek ve himaye de önemli olmuştur. Meselâ XIII ve XIV. yüzyıllarda Moğol yöneticilerle Müslümanlar arasındaki olumsuz ilişkilerden de yaralanan Nestûrî ve Fransisken misyonerler, çeşitli Moğol idarecilerinin desteğiyle Moğollar arasında misyonerlik faaliyet-lerine girişmişlerdir.*” şeklindeki ifadesiyle Moğol yöneticilerinin misyonerlerin icraatlarına müsaade ettiklerini bu müsamahanın asıl sebebinin Moğolların Hıristiyanlığı öğrenme bağlamında değil de Müslümanlara olan muhalefetten kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bu hususta iki önemli mesele akla gelmektedir bunlardan birincisi misyonerlerin Moğolları Hıristiyanlaştırmak için mi yoksa Moğol hâkimiyetindeki Müslümanları askerî ve siyasî baskı ile Hıristiyanlaştırmak için mi izin aldıkları sarîh değildir. İlhânlılar döneminde Moğolların Müslümanlığa geçişine ve kendi dinlerini terk etmelerine yapılan itirazların Moğolların Hıristiyanlığa geçişlerine de yapıp yapılmadığı açık değildir. Ayrıca bu dönemde Hıristiyanların İslamiyet ve Müslümanlar hakkındaki görüşleri Moğollardan aldıkları destek sayesinde daha saldırgan ve tenkit edici bir tarzda vuku bulmuştur.³⁸

³⁷ Gündüz, *Misyonerlik*, s. 59; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 44; Gündüz, “Misyonerlik”, s. 195; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 44, 47; Nicholas Goodrick-Clarke, “Rarnon Lull’s New World Order: Esoteric Evangelism and Frontline Philosophy”, *Anies*, 912, 2009, s. 192-193; Yılmaz, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları”, s. 101; Aydın, “Misyonerlik Kısacasında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları”, s. 4

³⁸ Hizmetli, “Orta Asya’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar”, s. 1491; Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 47-48; Mehmet Akman, “Kilise: Fıkıh”, *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 17; Goodrick-Clarke, “Rarnon Lull’s New World Order: Esoteric Evangelism and Frontline Philosophy”, s.

Sabri Hizmetli Moğollar arasında Hıristiyanlığın yayılışını ve misyonerlerin Moğolların hâkim oldukları sahalardaki misyonerlik faaliyetlerini “*Hangi Hıristiyan mezhebine mensup olursa olsun misyonerler üstlendikleri görevleri yerine getirmeye çalışırken güçlü misyonerlik duygularıyla hareket etmektedirler. Bu duyguları onların herkesle, özellikle de halkla yakından ilgilenmesine sebep olmaktadır. Üst düzey devlet adamlarının, örneğin Moğol prenslerinin, Cengiz han ailesinin Hıristiyanlığı kabul etmesi veya Hıristiyalara iyi davranması misyonerleri üst düzey devlet adamları ve bürokratlarla da ilgilenmeye itmektedir. Elçilerin yanı sıra pek çok din adamı ve tüccar da Orta Asya’ya Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Çin, Hindistan, Japonya ve Orta Asya misyonerliği için özel olarak yetiştirilmiş misyonerler, devlet adamları ve üst düzey yöneticilerle bire bir ilişki kurarak etkili olmuşlardır. İşte bu anlayış ve yöntemle Hıristiyanlık Doğu ve Orta Asya halkları arasında yayılmış ve emperyalist düzenlere de alt yapı oluşturmuştur.*” şeklinde dile getirmektedir.³⁹

Moğol İstilasası

Esasen Moğol kabilelerinin 1206 yılındaki büyük kurultayda Moğolları birleştirdiği için “*cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı*” anlamına gelen Çinggiss Hân / Cengiz Hân unvanını almasının ardından Merkitleri ve Çin’i hâkimiyet altına aldıktan sonra 1219 yılına kadar bütün Moğolları ve Moğolların akraba kabilelerini hâkimiyeti altına aldı. 1219 yılında Anuşteginli Harezmsâhlılara gönderdiği elçi heyetinin casusluk ithamı ile Otrar valisi İnalçık/Kayır Hân tarafından tevkif edilerek öldürülmeleri Moğolların Batı Türkistan yörelerindeki İslam beldelerine saldırıya geçmelerine sebep oldu. Bu hadise üzerine Anuşteginli Hârezmsâhlılar ile Moğolların arası bozuldu. Hârezmsâh Alâeddîn Muhammed’in bu olayın müsebbibini cezalandırmak yerine daha

---

192-193 Aydın, “Misyonerlik Kısacasında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları”, s. 4

³⁹ Hizmetli, “Orta Asya’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar”, s. 1491

sonra gönderilen elçilere menfi davranması nedeniyle Cengiz Hân, Hârezmşâhlıları cezalandırmak için 616/1219 yılında Karakurum'dan hareket etti. Yanlış uygulanan savaş stratejisinden dolayı hiç beklenmedik bir şekilde ve kısa zaman içinde Anuşteginli Hârezmşâhlılar Devleti'ni yıkan Moğollar, Hârezmşâhlılar Devleti'nin aslî askerî unsurunu oluşturan Kıpçakları takiple Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu'ya girdiler.⁴⁰

Hindistan'a giden Hârezmşâh Celâleddîn Mengüberti'nin 1225 yılında Kirman'a gelmesi ve daha sonra Hârezmşâhlı hükümdarı olması ile Abbasî Hilafeti, Gürcü Krallığı ve Doğu Anadolu'daki Eyyubi arazilerine saldırması üzerine Abbasî halifesinin de teşviki ile Moğollar, Hârezmşâh Celâleddîn'i takiple 1228 yılında Horasan'dan

---

⁴⁰ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Târîhu Muhtasarî'd-Düvel*, trc. Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011², s. 9; Kazvîni, Hamdullah Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750/1350), *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1387/2008⁵, s. 494, 582; Abraham Constantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz*, trc. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınlar, İstanbul 2008, s. 97-102; George Vladimirovich Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, trc. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 56-58; Jakob Philip Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, trc. Ahmet Cevat Eren, nşr. Celalettin Yavuz - İsmail Hacifettahoğlu, not. İbrahim Tellioğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 100-101; John Joseph Saunders, *Târîh-i Fütûhât-ı Moğûl*, trc. Ebû'l-Kâsım Hâlet, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1363/1983², s. 61; Gérard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya M.Ö. V. Yüzyıl - XVI. Yüzyıl*, trc. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s. 105; Leo de Hartog, *Cengiz Han: Dünyanın Fatih*, trc. Serkan Uzun, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 198-101; Vassilij Viladimirovich (Wilhelm) Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, trc. Râgıp Hulusi Özdem, nşr. Kâzım Yaşar Koprıman - Afşar İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 119; Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm) Barthold - Mehmed Fuad Köprülü, "Cengizhan", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 96; Türükoğlu Gökalp, *Sınırlandırılmış Türk Tarihi*, I, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 389; Musaoğlu Ziya Bünyadov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinliler Devleti*, trc. Tural Rızayev, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 161-163; Aydın Taneri, "Hârezmşahlar", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 230; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, 7, İstanbul 1992, s. 368; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, trc. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 182-186; Jack Weatherford, *Cengiz Han ve Modern Dünyayı Aramak*, trc. Sermin Karakale, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2009, s. 51

Azerbaycan'a girdiler. Özellikle Ahlat kuşatması sonrasında Türkiye Selçuklu-Eyyübî ittifakı ile Hârezmşâhlı-Erzurum Selçuklu ittifakı arasında 627/1230 tarihinde vuku bulan Yassıçeman Savaşı'nda Hârezmşâh Celâleddîn'in yenilmesi üzerine Moğollar Hârezmşâhlılar üzerine harekete geçtiler. Moğollar ile mücadele edemeyecek olan Sultan Hârezmşâh Celâleddîn Mengüberti İslam beldelerinden yardım almak için Doğu Anadolu'ya girdi fakat istediği desteği alamadığı için Moğollar tarafından daima takip edilen Hârezmşâh Celâleddîn Mengüberti Meyyâfârîkîn/Silvan dağlarından eşkıyalık yapan Kürtler tarafından 628/1231 katledildi. Bu sayede Cormagun Noyan komutasındaki Moğolların İran ve Azerbaycan hâkimiyeti sağlanmış oldu.⁴¹

⁴¹ Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Münşî (639/1241), *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî; Histoire de Sultan Djelal ed-Din Mengubirti Prince du Kharezm*, nşr. Octave Houdas, Ernest Leroux Editeur, Paris 1891, s. 245-246; trc. Octave Houdas, Ernest Leroux Editeur, Paris 1895, s. 408-411; *Celâlüttîn Harezemşâh*, trc. Necip Asım Yazıksız, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul 1934 s. 157-158; Cüveynî, Alâeddîn Atâ Melîk b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed (681/1283), *Kitâb-ı Târîh-i Cihân-Guşây, II - Der Târîh-i Hârezmşâhîyân*, Leiden 1334/1916, s. 190-191; nşr. Mîrzâ Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvînî, E. J. Brill, Leiden 1355/1937, 1958²; *The History of the World-Conqueror*, II, trc. John Andrew Boyle, Manchester University Press, Manchester 1958, s. 458-460; *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998², s. 376-377; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, trc. Ahmet Ağrakça - Abdülkerim Özeydin, Nikmet Neşriyat, İstanbul 2008, s. s. 351-352; Ebû'l-Fidâ, Melik Müeyyed İmâdeddîn İsmâil b. Feridun Ali b. Cemâleddîn Mahmûd b. Muhammed b. İmâdeddîn (732/1332), *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, III, el-Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısıriyye, Kahire 1907, s. , s. 151; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Tarih*, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999³, s. 529-530; M. Eduard Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar (Müverrih Kiragos'dan Müstahreç)", trc. Hırand D. Andreasyan, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 149; Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn (660/1262), *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr. Abdülhâyy Habîbî Kandahârî, I, Kandahâr 1328; Encümen-i Târîh-i Afganistan, Kâbil 1342/1963, s. 317; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 63; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Nevâî, s. 500; Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Ârifî (762/1360), *Menâkibü'l-Ârifîn: Ariflerin Menkabeleri (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2006, s. 78; Mükrimin Halil Yinanç, "Celaeddin Harzemşah", *İA*, III, s. 52-53;

Hârezmşâh Celâleddîn Mengübertî'yi takip eden Moğollar, 628/1231 yılında ordularını ikiye ayırarak onu hem kuzeyden hem de güneyden önünü kesecek şekilde tabibe başladılar. Kuzeyden peşine düşen yaklaşık 15.000 kişilik birlik önce Sökmen-ili'ni teşkil eden Bargiri (Muradiye), Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Malazgirt, Bitlis şehir ve bölgelerini yağma ve tahrip ederek ve daha sonra ileri harekâta devam ederek Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebiâ bölgelerine girdi. Erzen, Bitlis, Âmid, Meyyâfârîkîn, Siird, Mardin, Tanza, Sincar, Hâbûr, Nusaybin ve Harput'u yağmalayan bu birlik ele geçirdikleri ganimet ve esirler ile birlikte Azerbaycan'a geri döndüler. Moğolların ikinci kısım ise Irak-ı Acem bölgesinden geçerek Irak'ın kuzeyinde yer alan Erbil ve Dakûkâ'yı yağmaladı.⁴²

Mükrimin Halil Yinanç, "Diyarbakır", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 616; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004⁷, s. 129; Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l'Époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Institut Français de Damas, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1940, s. 644-645; Claude Cahen, *Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı*, trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 265; Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, trc. Ahmed Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 160; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 105; Saunders, *Târîh-i Fütûhât-ı Moğûl*, s. 80; Aydın Taneri, *Celâlî'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977, s. 82; Taneri, "Hârizmşâhlar", s. 230; Abdulgani Fahri Bulduk, *Mardin Tarihi*, nşr. Burhan Zengin, Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara 1999, s. 110; Bünyadov, *Hârezmşâhîği ve Enuştekinliler Devleti*, s. 217; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 256; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 67; Hasan Geyikoğlu, *Doğu Anadolu'da Harezmsahlar*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992, s. 157-161; Hasan Geyikoğlu, "Harezmliler'in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", *Türk Kültürü*, XXXII/373, Ankara 1994, s. 275; Ahsen D. Batur, *1200 Yıllık Sürgün "Türk" Sözü'nün Hazin Serüveni*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 137-138; Hartog, *Cengiz Han*, s. 151; Hasanbaba Sadıkov, "Gence'den Amid'e: Haremşah Celâleddîn'in Ölüm Yolu", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, (Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 123

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, trc. X, s. 352-355; İbn Bîbî, Nâsîreddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye*, *I. Tıpkıbasım*, nşr. Adna Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956 s. 425; *el-Evâmîrü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye (Selçuk Nâme)*, I, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 425-426; *Selçuknâme*, trc. Mükrimin

629/1232 yılında Cûrmâğûn Noyan emrindeki bir Moğol birliği Doğu Anadolu beldelerini yağmalayarak Sivas'a kadar ilerledi ve ele geçirilen ganimet ve esirler ile birlikte tekrar Azerbaycan'a geri döndü. Bu durum üzerine Sultan Alâeddîn I. Keykubâd, melikü'l-ümerâ Kemâleddîn Kâmyâr komutasında bir birliği Moğolları geri püskürtmek ve tedbir almak için görevlendirdi. Erzurum'a kadar gelen Kemâleddîn Kâmyâr, Moğolların Azerbaycan'a geri döndükleri ve Yunus Derbendi'ni bile geçtiklerini haber alınca onları takip etmeyerek Erzurum'da beklemeye ve tedbir almaya karar verdi.⁴³

Sultan Alâeddîn I. Keykubâd'ın Moğolların Anadolu saldırılarını engellemek için aldığı savunma tedbirleri, Kayseri Meşhed Ovası'nda huzuruna gelen elçilerin şerefine verdiği yemekte yediği bir av hayvanının etinde zehirlenerek 4 Şevval 634/ 31 Mayıs 1237

Halil Yinanç, nşr. Refet Yinanç - Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 135; Ebû'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 18-19; Mükrimin Halil Yinanç, "Bitlis (Tarih)", *İA*, II, Eskişehir 1997, s. 663; Yinanç, "Diyarbakır", s. 616; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 197; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2011, s. 395; Osman Turan, "Keykubad I", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 655; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 83; Saunders, *Târîh-i Fütûhât-ı Moğûl*, s. 80; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 20; Hartog, *Cengiz Han*, s. 152; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 257; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 41; Abdulkadir Yuvalı, "Ahlât Şehrinin Tarihinde Yaşanmış Talihsiz Olaylar", *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (Ahlat-Bitlis 23-25 Ağustos 2012), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s. 226

⁴³ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'îye fî'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 418-419; Öztürk, trc. I, s. 420-421; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 132-133; Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (Giriş - Metin - Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009, s. 576; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 396; Turan, "Keykubad I", s. 655; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 83; Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 359; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 20; Hartog, *Cengiz Han*, s. 152; Kemal Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, nşr. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 178

tarihinde Meşhed Ovası'nda vefat etmesi üzerine boşa çıktı.⁴⁴ Cûrmâğûn Noyan 635/1238 yılında Gürcistan üzerine sefer düzenledi ve Moğollar karşısına çıkan Gürcü prensi Avak yapılan savaşta Moğollara esir düşmesi üzerine kraliçe Rosudan Moğolların 636/1239 yılında Kars ve Ani şehirlerini ele geçirmelerini engelleyemedi. Kars ve Ani'nin düşmesi Moğolların Selçuklu hâkimiyetindeki Doğu Anadolu'ya yönelmelerinin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırdı.⁴⁵

Selçuklular, Eyyûbîler, Hârezmşâhlı Kanglı Kıpçaklar ve Germiyanlı Türkmenlerinin el-Cezire bölgesinde birbirleri ile mücadele etmeleri, Amid/Diyarbakır'ın Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girmesi ve Eyyûbîlerden Melik Muzaffer Gazî'nin hâkimiyetindeki Meyyâfârîkîn'in Selçuklular tarafından kuşatılması Cûrmâğûn Noyan'ın hastalanmasından sonra Azerbaycan'daki Moğollar birliklerinin komutasına geçen Baycu Noyan ve emrindeki Moğollar Doğu Anadolu'ya girdiler. Moğollar, Babaî İsyanı ve Eyyûbî savaşlarında kullanılmak için Erzurum-Erciş savunma hattının

⁴⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 457-463; Öztürk, trc. I, s. 452-458; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 151-152; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, nşr. Nevâî, s. 477; Yazıcızâde, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, s. 611-616; Osman Turan, "Sad-ed-din Köpek", *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 409; Turan, "Keykubad I", s. 657; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 109, 111; Sümer, "Keykubad I", s. 359; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 22, 29; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 284; Hasan Geyikoğlu, "Türkiye Selçuklularında Yabancılarla İktâ' ve Mülk Verilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/47, Erzurum 2011, s. 78; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 51-53; Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 187-188

⁴⁵ Ebû'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 19; Yazıcızâde, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, s. 650-655; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 624; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 68; Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, s. 112; Saunders, *Târîh-i Fütûhât-ı Moğûl*, s. 80; Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm) Barthold, "Ani", *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 436; M. Fahreddin Kırzioğlu, "Kars", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 362; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, s. 113; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 74, 86-87; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 257; Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 188

boşaltılmasını fırsat bilerek Erzurum'u kuşatma altına aldılar.⁴⁶ Erzurum serleşkeri Emir Sinâneddîn Yâkût'un istihkam ettiği şehir 640/1242 yılı sonlarına doğru Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Erzurum'u kuşatmaya aldı ve şehrin şihnesi Debil/Dvinli Şemseddîn Moğolları surlara çıkarması üzerine sultan Alâeddîn I. Keykubâd zamanında oluşturulan Erciş-Erzurum savunma hattının en önemli noktası Moğollar tarafından ele geçirilmiş ve tahrip edilmiş oldu.⁴⁷

Erzurum'un düşmesini esefle haber alan sultan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev, divanı toplayarak Moğol tehlikesi karşısında kendileri yardım etmesi için Meyyâfârîkîn hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer'e para ve Ahlat'ın idare menşurunu vererek Mardin Artuklu beyi el-Melikü's-Sa'îd Necmeddîn'e Re'su'l-Ayn ve Hârezmşâhlı Kanglı Kıpçak emirlerine ise Hısn Ziyâd/Harput'u ikta etti.⁴⁸ Ne yapacağını bilemeyen ve denize düşen yılanı sarılır kabilinden herkesten muavenet bekleyen Sultan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev, naibü's-saltanat Şemseddîn İsfahânî'yi el-Cezîre bölgesi hükümdarlarına

⁴⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 514-517; Öztürk, trc. II, s. 62-64; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 173-174; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, trc. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 33; Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 665-666; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 85-88; Enver Konukçu, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, nşr. Mehmet Alparğu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 483-504; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 301; Taşcı, "Kösedag Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 188

⁴⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 514-517; Öztürk, trc. II, s. 62-64; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 173-174; Ebû'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 19; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 33; Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 666-667; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 88-89; Konukçu, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", s. 490-493; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 301; Taşcı, "Kösedag Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 188-189

⁴⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 518; Öztürk, trc. II, s. 65; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 174-175; Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 657-658, 670-671; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 90-91; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 64; Taşcı, "Kösedag Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 189

yardım için gönderirken kendisi de takriben 70.000 kişilik ordusuyla 641/1243 yılı ilkbaharında yola çıkarak Sivas'a ulaştı.⁴⁹ Moğolların yaklaştığı haberi Selçuklu ordugahına ulaşınca sultan telaşa kapılmaya başladı. Çünkü sultan, Moğolları Nahcivan'da karşılamak ve onları Selçuklu topraklarına sokmamak istemekteydi. Sivas'ta yardımcı kuvvetleri beklemeden Erzincan'a doğru hareket eden Selçuklu ordusu Köseadağ bölgesinde Moğol birliklerinin karşısında otağ kurdu ve öncü birliklerinin yaptıkları mücadelede Selçukluların yenilmesi ve sultanın savaş meydanından kaçması üzerine Moğollar Selçuklu ordugahını ele geçirdiler. Sultan Alanya'daki Hıristiyan dayılarının yanına kaçarken Moğollar, Sivas ve Kayseri gibi önemli şehirleri kuşatarak ele geçirdiler ve dönüş yolunda ise Erzincan'ı yağmaladılar. Daha sonra Selçuklu veziri Mühezzibeddîn Ali Deylemî'nin girişimleri ile Selçuklu Devleti Moğollara tabi olarak yıllık vergi vermeyi kabul eder hale geldi.⁵⁰ Böylece 1243 Köseadağ Savaşı ve 1343 Karanbük Savaşı arasındaki 100 yıl boyunca Türkiye'de Moğol/İlhânî tahakkümü dönemi yaşandı. Anadolu'nun yanı sıra Moğol hâkimiyetti Çin, Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Mâverâü'n-Nehr, Horasan, Kirman, Irak, Azerbaycan, el-Cezîre ve Gürcistan'a yayıldı. Bu durum Ortaçağ Orta Doğu ve Yakın Doğu tarihine derin izler bıraktı. Bu yazıda Nestûrî, Fransisken ve Dominiken misyoner seyyahların İslam dünyasını hiç beklenmedik bir zamanda alt üst eden ve hâkimiyet altına alan Moğolları Hıristiyanlaştırmak ve bu sayede bütün İslam dünyasına hâkim

⁴⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 519; Öztürk, trc. II, s. 66; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 175; Ebû'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 19; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 34; Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 669-670; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 301; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 92; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 65; Taşcı, "Köseadağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", s. 189-190

⁵⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*, Erzi, tb. I, s. 5120-521; Öztürk, trc. II, s. 67; Selçuknâme, Yinanç, trc. s. 176; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 33-34; Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 672-673; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 91; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 65; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 301

olmak ya da İslam alemini de Hıristiyanlaştırmak için Moğol Hânlarına bu misyon ile gönderdikleri elçilerin seyahatnameleri ve raporları misyonerlik açısından ele alınacaktır.

Saint-Quentinli Keşiş Frer (Kardeş) Simon ve Seyahat Raporu: Historia Tartarorum

1245 yılında Papa IV. Innocentus tarafından Azerbaycan'daki Moğol noyanına ile görüşmek için gönderilen Dominiken misyoner seyyah Longjumeau André/Andrew, Moğol idarecileri ile karşılaşmadan Yakınoğu'da dolaşmış ve kiliseleri birleştirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca ilk olarak Moğollara gönderilip geri dönen misyoner seyyahdır.⁵¹ André 1235 tarihinde Ögedây/Oktây Kâğân tarafından Tebriz'de Nesturîlerin sorumlusu olarak atanan Simon Rabbanata ile karşılaşmış ve Papa'nın ona gönderdiği kiliselerin birleştirilmesini içeren mektubunu taktim etmiştir. Simon Rabbanata da Papa'ya Vatikan'ın yüksel hâkimiyetini ve birleştiriciliğini kabul mahiyetinde bir mektup göndermiştir. İlerleyen Papalık heyeti yolları üzerinden bir Moğol birliği ile karşılaşmış ve onlara Papalık'tan bir mesaj içeren mektubu Tatar/Moğol Hânı'na iletmek için bu birliğe emanet ettiler.⁵² Bu

⁵¹ P. V. Claverie, "Deux Lettres Inedites de la Premiere Mission en Orient d'Andre de Longjumeau (1246)", *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 158/1, 2000, s. 283-292; Jean Richard, "The Mongols and the Franks", *Journal of Asian History*, 3/1, 1969, s. 47; Abdulkadir Yuvalı, "Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında (XIII. Yüzyılda)", *Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, II, Samsun 1987, s. 124-125; Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2, Aralık 2012, s. 430-447; Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 6/XVI, Aralık 2013, s. 28, 68-69; Murat Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 26-27

⁵² Gregory G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", *Speculum*, XLVI, 1971, s. 234-236; Ay, "Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransisken ve Dominiken Rahiplerin Asya ve Yakınoğu'da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. Yüzyıllar)", s. 41; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 26-27

kısımda neden mektubu kendilerinin götürmeyip Moğol birliğine verdikleri hususunda biraz düşünmek gerekmektedir. Papalık heyetinin Moğol idareciler ile görüşmeden geri döndüklerinde Antakya'daki Yakûbî Hıristiyanlığının lideri II. Ignatius ile görüşüp kiliselerin birleştirilmesine dair mesajı ona da iletmiş ve cevaben II. Ignatius'un olumlu yanıtını almıştır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere André kuvvetle muhtemel sadece Moğolların hâkimiyetindeki ya da muhtemel hâkimiyet bölgelerindeki doğu kiliseleri ile Papalık arasında bir bağ kurmakla ve Papa'nın mektubunu ise güvenilir bir elden Moğol Hânı'na ulaştırmakla görevlendirilmiş olmalıdır. Esas itibarıyla görevini yerine getiren André'nin de içinde bulunduğu Dominiken heyet asıl vazifesini yerine getirdikten sonra geri dönmüştür.⁵³

André ile aynı dönemde doğrudan Papa IV. Innocentus tarafından görevlendirilmeyip Papa tarafından görevlendirilen ve Moğollara iletilmek üzere yazılan mektupları muhafaza eden Keşiş Ascelinus adlı Dominiken keşişin yanında bu yolculuğu çıkan Saint Quentinli Keşiş Frer Simon bir Frank/Fransız'dır.⁵⁴ Ayrıca Latinceyi beraber yola çıktığı heyetteki yol arkadaşlarına nazaran daha iyi bildiği için seyahat notlarını o kaleme almıştır.⁵⁵ Yolculuğunu Ascelinus'un başkanlık yaptığını Alexander, Albert ve heyete Tiflis'ten iştirak eden Guichard ile birlikte devam ettiğini anladığımız bir heyetle Azerbaycan'daki Moğol valisi Baycu Noyan'ın huzurunda yaklaşık 9

---

⁵³ Mirko Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", *Golden Horde Review*, 5/3, 2017, s. 496-497; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 27-29

⁵⁴ Jean Richard, "Intiroduction", *Histoire des Tartares*, Librairie Orientalisme Paul Guethner, Paris 1965, s. 12-13

⁵⁵ Emil Vasilievich Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towaeds the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Centruy*, I, Trübner- Co, Luggate Hill, London 1988, s. 455; Richard, "Intiroduction", s. 13-15; Gregory G. Guzman, "The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts From John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin", *Speculum*, 49/2, April 1974, s. 299-300; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 29

hafta kaldıktan sonra Papa'ya ileilmek üzere alınan mektup ile geri dönen heyette asıl olarak Papa tarafından vazifelendirilmiş olan ve yolcuğu 3 yıl 7 ay süren Ascelinus'tur. Frer Simon'un yolcuğu 2 yıl 6 ay sürerken Alexander ve Albert'in yolculukları 3 yıldan biraz daha az sürmüştür. Heyetin genel olarak yolculuğu Mart 1245 tarihinde başlayıp, 25 Temmuz 1247 tarihinde Baycu Noyan'ın yanından dönüp yolcuğu 1248 sonbaharında tamamlanmıştır. Moğollar nezdinde yaptıkları elçilik faaliyetlerinin pek işe yaramadığı cevabî mektuplardan anlaşılan bu heyetin başından geçen olaylar Seyahat Raporu'nda tafsilatlı bir şekilde kayıtlıdır.⁵⁶

XIII. asır Türk, Moğol ve Hıristiyan tarihi için son derece öneme haiz olan Frer Simon'un Seyahat Raporu, tarih boyunca çeşitli yazarlar tarafından alıntı yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle Beauvaisli Vincent'in *Speculum Historiale* adlı eserinin XXX, XXXXI ve XXXII bölümlerinde pasajlar halinde alıntı yapılarak günümüze ulaştırılan⁵⁷ eserin Latince metni 1965 yılında Jean Richard tarafından Fransızca notlandırılarak neşredilmiş,⁵⁸ 2006 yılında ise Erendiz Özbayoğlu tarafından Türkçe'ye⁵⁹ ve 2019 yılında Stephen Pow, Tamás Kiss, Anna Romsics ve Flora Ghazaryan

⁵⁶ Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, s. 455, 494; Henri Cordier, "Le Christianisme en Chine et en Asie Centrale Sous les Mongols", *T'oung Pao*, 8/1-2, Mar – May 1917, s. 72-73; Richard, "Introduction", s. 13-20; Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 20; Gregory G. Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", *The Historian*, 72/1, Spring 2010, s. 135-137; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 240; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 29-32; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 497

⁵⁷ Gregory G. Guzman, "The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts From John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin." *Speculum*, 49/2, April 1974, s. 287-307

⁵⁸ Simon de Saint Quentin, *Histoire des Tartares*, nşr. – not. Jean Richard, Librarie Orientalisme Paul Guethner, Paris 1965

⁵⁹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, trc. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayını, Antalya 2006

tarafından Latince aslı ile birlikte notlandırılarak İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁶⁰ Eser 1968 yılında Gregory G. Guzman tarafından bir doktora tezine de konu olmuştur.⁶¹

Keşiş Simon'a Göre Tatarlar/Moğollar

Tatarlara/Moğollara Dair Siyasî ve Askerî Meseleler

Tatarların⁶² ortaya çıkışları ve bir devlet olmaları konusunda seyahati esnasında edindiği bilgileri derleyen Frer Simon, onların başlangıçta dağılık olarak yaşadığını ve Cengiz Hân (Cingischam)'ın⁶³ Moğolları idare eden Tuğrul Hân'a isyan edip Moğolları bir çatı altında topladığını ve onları teşkilatlandığı kanaatindedir. Moğolların Tuğrul Hân (metinde Davud) tarafından tahkir ve tezyif edici bir şekilde cezalandırıldığı, hor görüldüğü, lüzumsuz işler ile vazifelen-dirildiği ve artık onun hâkimiyetinden Moğolları bezdirdiği fikrinde olan Frer Simon, o dönemde yaşı kemale ermiş olan ve Moğolları iyi tanıyan Cengiz Hân adlı birinin zaten Moğollar arasında konuşulmaya başlayan isyan fikrini körüklediği ve onlara bağımsızlığın yolunu açtığı fikrindedir. Böylece Cengiz Hân'ın isyanı başlatmadan önce Moğolları 5, 10, 20, 100, 1.000, 10.000, 100.000 şeklinde teşkilatlandığını ve bu askerî düzen sayesinde Moğolları bağımsızlaştırdığı fikrindedir. Cengiz Hân ulusunu büyük dağın etrafında toplayarak itaatlerini kabul etmiş ve Yasa'ya herkesin uyacağı konusunda da onlardan yemin almıştır. Simon'a göre Cengiz Hân, Moğolları asıllarına rücu ettiren, onları

⁶⁰ Simon of Saint-Quentin, *History of the Tartars*, nşr. - trc. - not. Stephen Pow - Tamás Kiss - Anna Romsics - Flora Ghazaryan, Online in 2019. <http://simonofstquentin.org/website/framework.htm>. 29.09.2021

⁶¹ Gregory G. Guzman, *Simon of Saint-Quentin and Dominican Mission to the Mongols, 1245-1248*, The Graduate School of the Universty of Cincinnati, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Cincinnati 1968

⁶² Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12/3-4, December 1949, s. 428

⁶³ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 418-419

teşkilatlandırılan ve Moğol ruhunu yeniden ortaya çıkaran kişidir. Ayrıca toplumun önderi olduktan sonra yasa koyuculuk görevini üstlenmesi onun Moğollara Hân olma vasıflarını barındırdığının en önemli göstergesidir.⁶⁴

Askerlerinin itaatini ve yeminlerini kabul eden Cengiz Hân, askeri dehasını bu ilk meselede göstererek Tuğrul Hân'a baskın verip onu ve bütün ailesini bir kızı hariç ortadan kaldırarak kendi için bir siyasi rakip olma durumunun önüne geçmiştir. Ayrıca Tuğrul Hân'ın Hıristiyan olan kızı ile de evlenerek Moğollarda gelenek olan güregen/damat olma nedeniyle Tuğrul Hân'ın siyasi mirasına da sahip çıkmıştır.⁶⁵ Frer Simon'a göre Cengiz Hân, Hıristiyan ya da Dominiken Katolik Hıristiyan olmak dışında bir hükümdarda olması gereken bütün vasıflara haizdir.

Frer Simon, eserinde Tuğrul Hân'ın öldürülmesinden sonra Moğolların kendilerine güvenlerinin arttığını ve Cengiz Hân ile birlikte "Şeytan'ın da dürtüsüyle" diğer memleketleri kendi mülkleri gibi addederek ele geçirmek istediklerini ve bu yüzden dünyanın artık eskisi kadar güvenli bir yer olmadığı kanaatinde. Moğolların bu hareket isteği ile birlikte Tuğrul Hân'a ait ülkeleri ve daha sonra ise farklı milletlere ait bölgeleri ele geçirdikleri, gittikleri bölgelere

---

⁶⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 27-28; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 9; *History of the Tartars*, XXX/69; Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, trc. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1967; Ali Bademci, *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükâtı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 212, s. 110-123; Habibe Temizsu, *Yasak: Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s. 43-221; David Orrin Morgan, *The Mongols*, Basil Blackwell, New York 1986, s. 65, 96-100; David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan, A Reexamination", *Studia Islamica*, 33, 1971, s. 97-140; Denise Aigle, "Loi Mongole vs loi Islamique? Entre Myte et Réalité", *Annales Histoire, Sciences, Sociales*, 59/5-6, 2004, s. 971-996; ; Boris Yakovlevič Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, trc. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 93-109

⁶⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 28-29; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 10; *History of the Tartars*, XXX/69; *Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)*, trc. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 161-198; Morgan, *The Mongols*, s. 55-64

ölüm ve kıtlık getirdikleri ama sadece Franklardan korktukları ve bu nedenle Domineken keşişlerin Moğol hâkimiyet sahasında serbestçe dolaştıkları kanaatindedir.⁶⁶ Fakat Frer Simon, burada genel olarak Tuğrul Hân'ın idare ettiği sahanın Moğolistan ya da Kuzey Çin değil de Hindistan olduğu kanaatindedir.⁶⁷

Frer Simon, 1214 yılında Moğolların Hânbalık/Pekin'i ele geçirmesinden sonra komşuları olan Hârezmşâhlıların arazilerine göz diktiklerini ve Hârezmşâhlılara bir elçi heyeti göndererek kendilerine itaat etmelerini istedikleri ve bu yüzden 1218 yılındaki Otrar hadisesi olarak bilinen bu elçilerin öldürülme olayından sonra Moğolların Hârezmşâhlıların üzerine yürüdükleri ve böylece Hârezmşâhlıların Moğollardan kaçarak Gürcistan'a geldiklerini, Gürcü Krallığı'nın merkezi olan Tiflis'te 7.000 kişi sebepsizce öldürdükleri ve bu nedenle Tanrı'nın onların peşine Moğolları taktığını, onların ise Türkiye Selçuklu topraklarına saldırdıkları, Abbasî Hilafeti ve Eyyûbîlerin hizmetine girdikleri ve 1244 yılında Kudüs'ün geri alınmasında yararlılık gösterdikleri için Tanrı'nın onları cezalandırdığını ve yok olduklarını üzüntülü bir şekilde dile getirmektedir. Katolik bir Hıristiyan olan Frer Simon, eserinde Müslümanların Kudüs'ü ele geçirmelerine yardım eden Hârezmşâhlıların kötü niyetli oldukları ve Hz. İsa'nın evinin yıkılmasına ve Hıristiyanların öldürülmesinde rol aldıkları için öldürüldükleri fikrindedir.⁶⁸

⁶⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 51-52; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 34-35; *History of the Tartars*, XXX/87; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 244; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 32

⁶⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 27-29, 51-52; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 9-10, 34-35; *History of the Tartars*, XXX/69, 87

⁶⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 53-54; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 35-36; *History of the Tartars*, XXX/88; Hasan Geyikoğlu, "Suriye'deki Harezmlilerin Haçlılarla Mücadelede ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Rollerini", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1, Erzurum 1994, s. 135-140

Hârezmsâhluların Gürcistan'a gelişleri ve Tiflis'te 7.000 kişi öldürmelerinden sonra onları takip eden Moğolların da Tiflis'e gelerek Gürcistan'ı yağmaladıkları gibi 1221 yılında Tiflis'te 7.000 kişiyi öldürdüklerini ve her öldürülen 1.000 kişi için Moğol geleneklerine göre 1 kişinin ters bir şekilde bir dala asıldığı ve Moğolların bununla iftihar ettiğini kaydeden Frer Simon, 14.000 kişin ölümünden sonra Gürcistan'da kıtlığın başladığı kanaatindedir.⁶⁹ Ayrıca Simon, Tatarlar/Moğollar, Ele geçirdikleri öldürmek için 10 ve 100'lü grupları çift başlı balta kullanarak öldürmelerine de değinmiştir.⁷⁰

Frer Simon, Moğolların silahlarını deri ile bellerine bağladıkları, kollarının üst kısmının deri zırhla kaplı olduğu, okları atarken sağ kolu zırhtan çıkardıkları ve daha sonra tekrar giydikleri, fakat bu usulü sadece Noyanların ve önemli komutanların kullandıkları, çanak biçiminde genişletilmiş deriden miğfer yaptıkları Arap kılıçları gibi tek tarafı keskin kılıç kullandıkları, bıçak ile savaşmayı bilmedikleri, genel olarak mızrak kullanmadıkları ve at üstünde iken ok ve yay kullanırken at dizgininden destek aldıklarını kaydederek onların savaş aletleri hakkında da bilgi vermektedir.⁷¹

Frer Simon Moğolların askerî sistemleri hakkında da ayrıntılı bir şekilde bilgi vermektedir. Ona göre Moğolların başarısının asıl sebebi askerî sistemlerinin muhteşemliğine dayanmaktadır. Frer Simon, Seyahat Raporuna göre Moğolların bir bölgeye gelmesi o bölge için gerçek bir felaket anlamındadır. Moğolların bir bölgeye gelmeden önce durdurulmaları ve bu sayede felaketten kurtulmak gerektiği fikrindedir. Moğolların en çok sevdiği şeyin kalelere

⁶⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 56-57; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 37; *History of the Tartars*, XXXI/95; Cordier, "Le Christianisme en Chine et an Asia Certale Sous les Mongols", s. 72-73; Ömer Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 33-45

⁷⁰ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 40-41; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 20-21; *History of the Tartars*, XXX/78

⁷¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 41-42; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 21-22; *History of the Tartars*, XXX/79

sığınmış insanlar olduğunu ve Moğolların bu insanları “hapsedilmiş domuzlara” benzeterek kendi malları gibi saydıklarını, ova savaşlarında Moğolların sıkı düzenleri sayesinde başarılı olduklarını, özellikle dağlara kaçan insanların hile ile öldürüldüklerini, düşman güçlerini zayıflatmak için silahsız ve zırhsız bir şekilde düşmanın önünden kaçarak onları yorup daha sonra dinlenmiş atlar ile üzerlerine saldırdıkları ve savaşlarda hem askerî taktik hem de psikolojik mücadele verdiklerini ve Moğollara karşı bu usulleri bilip ona göre askerî mücadele verilmesi gerektiğini adete bir savaş taktiği verircesine dile getirmektedir.⁷²

Kale ve şehir kuşatmalarında da başarılı olan Moğollar, Frer Simon’a göre çok kararlı savaşçılardır. Direnen bir şehri kuşattıklarında önce şehri ele geçirmek için mancınıklar ve ağır silahlar kullanırlar, ele geçiremezlerse Rum Ateşi ya da insan yağını şehre atarlar ve şehri ateşe vermeyi denerler. Ayrıca şehirleri düşürmek için lağım kazarlar, bazen de şehirleri ele geçirmek için şehrin çevresindeki nehirlerin yatağını şehre doğru çevirirler, mesela İsfahan şehrini böyle ele geçirmişlerdir. Ayrıca kuşatıp ele geçiremedikleri şehirlerin yanından uzaklaşarak saklanır ve şehrin savunmasının zaafa uğramasını beklerler ve daha sonra şehri ele geçirirler. Frer Simon Alanya’nın 12 yıl böyle kuşatıldığını da kaydetmektedir.⁷³

Frer Simon’a göre Kuşatma esnasında tatlı dil kullanan, aman veren fakat teslim olan şehir askerlerine ve insanlarına verdiği sözde durmayarak katliam yapan Moğollar, hiç kimseyi ayırt etmeden sadece esir ettikleri kişiler hariç herkesi din adamı, zengin-fakir, asker-sivil, kadın-erkek ve çocuk-yaşlı farkı gözetmeksizin öldürürler. Kendilerine itaat etmeyen hiç kimse ile antlaşma veya

---

⁷² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 43-44; *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 25-26; *History of the Tartars*, XXX/81

⁷³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 44-45; *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 26; *History of the Tartars*, XXX/82; Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 581

ateşkes yapmazlar. Cengiz Yasası'na göre kendilerine tabi olanların ise savaşlarda beraber hareket etme zorunluğu vardır. İnsan dahil her şeyden %10'luk vergi alırlar. Sadece Hânlar değil Noyanlar da barış yapmak isteyen devlet adamlarından hediyeler almadan antlaşma yapamazlar. Noyanların köleleri dahi bu kişilerden hediye beklerler, bazen insan bazen de eşya ya da para Moğollar daima vergi alma usulünü titizlikle devam ettirmişlerdir. İtaat altına alamadıkları için ise yukarıda bahsedilen yöntemleri uygulayarak tabi kılarlar.⁷⁴

Frer Simon Moğolların Kafkasya bölgesinde Makedonyalı Büyük İskender'in azgın Yahudi kavmine karşı inşa ettirdiği kapıların Derbend (Bâbü'l-Ebvâb, Demir Kapı) şehri ele geçirilmek suretiyle açıldığını fakat bu rivayetlerin Gürcüler ve Yahudiler tarafından bilinmediği ve bu işi araştırmak için Dominiken keşişlerinin 7 yıl araştırma yapmalarına rağmen bir sonuca ulaşamadıklarını bildirmektedir.⁷⁵ Ayrıca Moğolların askerî yönü hakkında bilgi veren Frer Simon, Derbend ve İran'daki İsfahan şehirlerinin Moğollar tarafından ele geçirilmesi ile şehirdeki bütün insanların katledildiğini de kaydetmektedir.⁷⁶

Güyük Hân hakkındaki teşbihlerini bitirdikten sonra onun adına İran'dan Akdeniz sahillerine kadar yer alan ülkeleri hâkimiyeti altına alan Baycu Noyan hakkında bilgi vermediği tercih eden Frer Simon, İran, Irak, Azerbaycan, Türkiye ve kısmen de Kuzey Suriye bölgelerindeki Müslümanların ve Hıristiyanların Baycu Noyan'ın hâkimiyetinde olduğu kanaatinde. Hıristiyanlara karşı her zaman

⁷⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 45-47; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 27-28; History of the Tartars, XXX/83; Gökçe Yükselen Pelen, *Derbendnâme Bakü Nüshaları, I - A-613 Nu.'lu Nüsha*, İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 147-148; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 497

⁷⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 54; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 36; History of the Tartars, XXX/89

⁷⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 54-55; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 36; History of the Tartars, XXX/89; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 135

savaşa hazır olan ve asıl adı Baycu,⁷⁷ Moğol asilzadeleri tarafından kullanılan unvanının ise Noy (Noyan/Noyin)⁷⁸ olduğu kanaatindedir. Baycu Noyan'dan başka Kurumsi (Correnzam)/Kûrumşî/Kûrmûşî⁷⁹ adlı bir Noyanın da varlığından bahsederek bu Moğol valisinin emrinde Hıristiyanlara karşı hem daim hazır bir halde bekleyen 600.000 muharip askerinin olduğunu aktaran Frer Simon, ayrıca Baycu Noyan'dan başka adamlarına çok iyi davranan ve onlar tarafından çok sevilen/saygı gösterilen Batu adlı bir komutandan da bahsetmektedir. Batu'nun ordusunda da 600.000 askerinin olduğundan bahseden Frer Simon, bu askerlerden 160.000 kişinin Moğol, 44.000 kişinin Hıristiyan ve diğerlerinin ise Moğollara itaat eden inançsızlardan (kuvvetle muhtemel Müslümanlar ya da Müslüman Türkler) olduğu kanaatindedir. Bu ordunun Baycu Noyan emrinde bulunan ordudan 7 kat daha fazla olduğunu da ekleyen Frer Simon, bundan başka kağanlığın sayısının hiç kimse tarafından bilinemeyecek 5 ordusunun daha bulunduğu bildirmektedir. Ayrıca Batu Noyan'ın aynı anne ve babadan olmayan 18 kardeşinin olduğunu, bu kardeşlerinin her birinin emrinde 10.000 (1 tümen)⁸⁰ savaşçıların olduğunu ve sadece ikisinin Macaristan (Hungaria)'ya karşı savaştığını ancak Hânları zehirlenince Avrupa'ya ilerlemekten vaz geçtiğini fakat daha sonra Batu, Hân olunca tekrar Avrupa'ya karşı savaşa hazırlandığını da eklemektedir.⁸¹

⁷⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 93; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 69; *History of the Tartars*, XXXII/34; Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 411-413

⁷⁸ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 435

⁷⁹ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 433-435

⁸⁰ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 436-437

⁸¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 93-94; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 69; *History of the Tartars*, XXXII/34; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 13; Denis Sinor, "The Mongols in the West", *Journal of Asian History*, 33/1, 1999, s. 19; Ay,

Gürcistan'ın Moğollar tarafından yağmalanmasından sonra onların Ermenilerin yaşadıkları beldelere geldiklerini aktaran Frer Simon, 1.000 kilisenin bulunduğu 100.000 kişinin yaşadığı Ani şehrinin Moğollar tarafından 12 günlük kuşatmadan sonra ele geçirilerek şehir ve bölgeleri kendilerine tabi kıldıkları kanaatindedir.⁸²

Tatarların/Moğolların Dinî ve Millî Gelenekleri

Frer Simon, bağımsızlık fikrinin oluşmasından sonra Cengiz Hân'ın Moğolları büyük dağın etrafında toplayarak Moğol geleneklerine aykırı olan davranışların terkedilmesini sağlamanın yanı sıra ve suç işleme psikolojisini ortadan kaldıracak olan ölüm cezasının getirilmesinin fikir babasının da Cengiz Hân olduğu kanaatindedir. Zira Cengiz Hân'ın Tanrı'nın hoş karşılamadığı ve bundan dolayı kötü durumda olduklarına inanılan yalan, hırsızlık ve zina yapma alışkanlıklarından vaz geçilerek yeni oluşturdukları teşkilatın temelini ahlakî ve dinî temel üzerine oturttuğunu aktarmaktadır. Ayrıca Frer Simon, Moğollarda dağın kutsallığı hakkında da bilgi vermiştir.⁸³

Moğolların Cengiz Hân yasasına uyduklarını hatta ihlal eden kişinin Cengiz Hân'ın torunu Güyük bile olsa fark etmediğini ve Hân'ı

“Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransisken ve Dominiken Rahiplerin Asya ve Yakınoğu'da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. Yüzyıllar)”, s. 39-40; Roman Hautala, “Early Hungarian Information on the Beginning of the Western Campaign of Batu (1235-1242)”, *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hung.*, 69/2, Budapest 2016, s. 183-199; József Laszlovszky - Stephen Pow - Beatrix F. Romhányi - László Ferenczi - Zsolt Pinke “Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241-42” *The Hungarian Historical Review*, 7/3, 2018, s. 419-450; Altay Tayfun Özcan, *Moğollar Avrupa'da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı, Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggioreli Üstat Roger'in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları (1241-1242)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 13-36

⁸² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 59-60; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 41; *History of the Tartars*, XXXI/97

⁸³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 27-29; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 9-10; *History of the Tartars*, XXX/69; Özcan, “*Chronica Maiora'da Moğol İmajı*”, s. 447; Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, s. 90-91

ancak kurultayda söz sahibi olan Noyanların seçeceğini vurgulayan Frer Simon, Moğolların kendilerine itaat etmeyen hiçbir kavim ya da devletle barış yapmadıklarını kaydetmektedir. Ayrıca Moğolların Tanrı'dan çok korktuklarını ve kehanetlere inandıklarını aktarmaktadır. Gelecekte mahvolacak Moğolların Yasa sayesinde yeniden dünyaya hâkim olacakları kanaatinde olduklarını söylemektedir. Moğolların büyücülük ve kehanet ile çok ilgilendiklerini, kötü ruhları kullandıkları ve Tanrı'nın kendileriyle konuştuğuna inandıkları, Tatarlar haricindeki bütün insanların y ada insanlara ait olan eşyaların onlara helal olduklarına inandıklarını bildiren Frer Simon, tacirlerin Moğollardan izin almadan ticaret yapamayacağını aksi taktirde Moğollara köle olabileceklerini hayretle dile getirmektedir.⁸⁴ Böylece Frer Simon ve heyetinin daha ileri gitmeyerek Azerbaycan'daki Baycu Noyan'a Papa'nın mektuplarını vererek geri dönmelerinin sebeplerinden biri de ortaya çıkmış olmaktadır.

Hânlarını Tanrı'nın oğlu olarak gören Moğolları kendi Hıristiyan inançlarına göre kâfir olarak niteleyen Frer Simon, Moğol Hânlarının yazışmalarında Tanrı'nın oğlu olduklarını bildirmelerinin Moğolların kısa sürede önemli bölgeleri ele geçirmelerinden olayı şımarttıkları, kibirlendikleri ve küstahlaştıkları için aptallıkla suçlamaktadır. Özellikle Baycu ve Batu'nun elçileri Moğol Hânı'nın temsilcileri olmaları hasebiyle huzurda 3 kere diz çöktürüp, 3 kere secde ettirmelerini Hıristiyanlık inancına ters bulan Frer Simon, Tatarların Hıristiyanları haça tapmakla tenkit ettiklerini ve diğer insanları kendileri için hizmetçi ve köle olarak Tanrı'nın yarattığını, Papa ve Hıristiyanlara bu nedenle "köpek" dediklerini tam bir Moğol tasviri çizmek için istemeden dile getirmektedir.⁸⁵

⁸⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 32-33; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 12-13; *History of the Tartars*, XXX/73

⁸⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 34-35; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 13-14; *History of the Tartars*, XXX/74; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 191

Frer Simon, seyahati esnasında Moğol Hânlığı tahtındaki değişiklikler hakkında bilgi almış ve eserine Tatar/Moğol taht değişikliği hakkındaki duyularını eklemiştir. 1246 yılında Ögedây/Oktây Hân'ın ölümünden sonra tertip edilen kurultayda yerine Güyük/Gog'un Hânlık tahtına oturduğunu, noyanlarının onu tahta oturtma şartları, onlara gereken ihsanlarda bulunmaları, aralarında bir ihtilaf çıkarsa adaletle hükmetmesi gerektiğini, gökteki Tanrı'yı asla unutmaması gerektiğini yani bu sözleri Tanrı huzurunda verdiklerini ve onu kendilerini tahta çıkardıklarını unutmamasını telkin ettikten sonra Güyük Hân'da sözünün kılıç gibi keskin olduğunu, sözüne itaat ve itimat edilmesi gerektiğini, istediği zaman Noyanların askerleri ile birlikte savaşlarda yardım etmeleri gerektiğini ve bu sayede Hân ile beraber dünyaya hükmedecekleri hakkında yemin ettiler. Daha sonra Tanrı'nın oğlu olduğunu iddia ettikleri kağanı ve yanındaki hatununu bir post üzerine oturtarak onları diğer insanlardan daha üstün bir konuma yerleştirdiler ve Hân'a olan bağlılıklarını Tanrı huzurunda yenilediler. Aynı kurultayda Ögedây Hân'a ait olan hazine Güyük Hân tarafından Noyanlar arasında mertebelerine göre üleştirilmiş ve geri kalan kısım ise ona kalmıştır. Daha sonra verilen ziyafet esnasında gelenekleri olduğu üzere içki içen Moğollar, çorba içip tuzsuz et yiyerek ziyafetlerine devam ettiler.⁸⁶

Frer Simon'a göre Tatarlar/Moğollar en büyük idarecileri Hân ya da Kağan unvanı vermekteydiler. Bu unvanı alan kişinin Tanrı'nın oğlu olduğuna inandıkları ya da Tanrı'nın yer yüzündeki halefi olduğunu düşündükleri için artık olanlara özel isimleri ile hitap etmemekteydiler. Hân'ın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanma meselesi tabii ki Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi Tanrı'nın antropomorfik yani insan bedeni nitelikli bir Tanrı olduğunu düşünmemekteydiler.

---

⁸⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 90-92; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 67-68; *History of the Tartars*, XXXII/32; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 138

Onlar “mavi göklerin efendisi” olarak niteledikleri Tanrı’yı insana benzetmekle sadece Hân’ın Tanrı’nın yeryüzündeki halefi, temsilcisi ya da oğlu olduğuna inanmaktaydılar. İslam düşüncesinde olduğu gibi Hân, zillullahi'l-fil-arz (allah’ın yer yüzündeki gölgesi) ve Halife-i Ruy-i Zemin (Allah’ın yeryüzündeki halifesi) anlayışlarında olduğu gibi Tanrı’nın oğlu olması fikrî bir tasavvurdur. Frer Simon Güyük Hân’ı Kitab-ı Mukaddes/İncil/Zebur/Hezekiel, 38/1-6’daki Gog⁸⁷ ve kardeşini ise Kitab-ı Mukaddes/Tevrat/Yaratılış, 10/1-2’de Yafet’in oğulları arasında zikredilirken⁸⁸ Kitab-ı Mukaddes/Zebur/Hezekiel, 38/2’de bir ülke ya da topluluk ismi şeklinde geçen Magog olarak nitelendirilmektedir.⁸⁹

Gog, Kitab-ı Mukaddes/Zebur/Hezekiel Kitabı’na göre Magog ülkesini idare eden hükümdar olduğu ve ülkelerine geri dönen İsrailoğullarına saldıracağı için onun Tanrı tarafından tehdit edilmesi ve daha sonra yenilgiye uğradığı için İsrailoğullarının Tanrı tarafından unutulmadığı için mutlu oldukları fakat Tanrı’ya olan günahlarından dolayı cezalandırılacağına dair bilgilerin olması daha sonraki Yahudi literatürüne çok etki etmiştir. Buradaki asıl mevzu büyük ve zorba güçlerin birbirleri ile yaptığı savaşlarda zayıflamaları ya da yıkılmaları Tanrı’nın itaatkâr toplumlarının işine yaradığı ya da Tanrı’nın bu yolla muti inananlarını koruduğu

⁸⁷ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri, s. 905-906 “Gog kınanıyor: RAB bana şöyle seslendi: “İnsanoğlu, yüzünü Magog ülkesinden Roş’un, Meşek’in, Tuval’in önderi Gog’a çevir, ona karşı peygamberlik et. De ki, ‘Egemen RAB şöyle diyor: Ey Roş’un, Meşek’in, Tuval’in önderi Gog, sana karşıyım. Seni geldiğin yoldan geri çevirecek, çenelerine çengel takacağım. Seni ve bütün ordunu, atları, tam donanmış atları, küçük büyük kalkanlı, hepsi kılıç kullanan büyük kalabalığı dışarıya sürükleyeceğim. Onlarla birlikte hepsi kalkanlı, miğferli Persler’i, Kûşkular’ı, Pütllular’ı, Gomer’in bütün ordusunu, uzak kuzeydeki Beyttogarma’nın bütün ordusunu ve yanındaki bir çok ulusu da sürükleyeceğim.”

⁸⁸ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri, s. 9 “Nuh Oğullarının Soyı: Nuh’un oğulları Sam, Ham ve Yafet’in öyküsü şudur: Tufandan sonra bunların birçok oğlu oldu. Yafet’in oğulları: Gomer, Magog, Meday, Yâvan, Tuval, Meşek, Tiras.”

⁸⁹ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri, s. 905

esası vurgulan-maktadır.⁹⁰ Frer Simon Gyyük Hân'ı Gog, kuvvetle muhtemel ondan daha sonra Moğol Hân'ı olacak Möngeke/Mengü Hân'ı ise Magog olarak tesmiye etmekte ve bu iki Moğol Hân'ının Kitab-ı Mukaddes'te kötü olarak bahsedilen kişilere benzetmektedir. Bu açıdan Frer Simon'un Tatarlara/Moğollara bakış açısını ortaya koymaktadır. Ona göre Gyyük ismi başka bir dilende Gog, kardeşinin ismi ise Magog anlamına gelmektedir. Tatarların kendilerine Mongli ya da Mongol/Moğol⁹¹ demelerinin sebebi de budur. Frer Simon ayrıca Kitab-ı Mukaddes/İncil/Hezekiel kitabına atıfta bulunarak Gog ve Mogog'un Tanrı tarafından cezalandırıldığı gibi Gyyük Hân ve kardeşinin de Tanrı tarafından cezalandırılacağı kanaatinde olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı Kitab-ı Mukaddes/İncil/Hezekiel, 38. Bab'da anlatıldığı gibi Gyyük Hân'ın yeryüzünde fesat çıkaracağı ve çok kan dökmede herkesi geçeceği ve sonuç olarak Gog gibi Tanrı'nın lanetine uğrayacağını misal vermektedir.⁹²

Rüya yorumlamanın Moğollar arasında yaygın olduğunun söyleyen Frer Simon, ayrıca Moğolların Tanrı için İtügen ismini kullandıklarını ve Kuman Kıpçakların ise Hân ismini verdiklerini eklemektedir. Güneşe çok saygı duyan Moğolların ona baba dedikleri, adeta yaşamın kaynağı olduğu, ayın ışığını güneşten aldığını ve ayları günleri pek takip etmedikleri aktaran Frer Simon, kutsal gün ve oruç ibadetinin olmadığını ve diğer insanlar ile irtibat kurmanın kendi üstünlüklerinden dolayı gereksiz olduğunu da dile getirmektedir. Bir Moğol için diğer milletlerden biri karşında alınan

⁹⁰ Yusuf Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, I, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2001, s. 190-191

⁹¹ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 424

⁹² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 92-93; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 68-69; History of the Tartars, XXXII/34; Richard, "The Mongols and the Franks", s. 46; Mirko Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", *Golden Gorge Review*, 5/3, 2017, s. 495; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 442-444

bir hezimetin utanç verici olduğu ve bu nedenle müsabakalarda adil davranmadıklarını aktaran Frer Simon, böylece olumsuz bir Moğol tipi çizmektedir.⁹³

Moğolların öldükten sonraki yaşama inandıklarını hem kendi hem de John Plano de Carpini ile seyahate çıkmış ve Moğol Hânı'na ulaşmış olan Keşiş Ioannes'ten öğrenen Frer Simon, onların kölelerinden birini seçerek öldükten sonra onlara hizmet etmesini istediklerini dile getirmektedir.⁹⁴ Frer Simon Moğolların ölü gömme adetleri hakkında bilgi verirken onların ölümden sonraki yaşama inandıklarını ve cenaze törenlerini de buna işaret edecek bazı ayrıntıların bulunduğu hakkında da ayrıntıya girmektedir. Frer Simon'a göre Moğol cenaze merasimleri sıradan bir kişi ile Noyanlar arasında fark olduğunu ortaya koymaktadır. Sıradan kişilerin sessizce gömüldüğünü, Noyanların ya da Hânların ise değerli eşyaları ile birlikte yanlarında onlara hizmet edecek olan atları, cariyeleri ile birlikte gömüldüklerini ve bu tören esnasında kurban kesilerek etinin yenildiği ve kemiklerinin ise yakılarak tozunun hatıra olarak saklandığını bildirmektedir. Ayrıca Frer Simon bazı Moğolların yaşlı babalarını öldürmek için koyun kuyruk yağı kullandıkları ve daha sonra ölünün yakıldığı ve küllerinin sair zamanlarda yemeklere katılmasının iğrenç bir gelenek olduğunu ve bu nedenlerle bütün Moğolların aynı cenaze geleneklerine sahip olmadıklarını bildirmektedir.⁹⁵

Moğolların kendilerine tabi olan insanların dinî geleneklerine hiç karışmadıklarını dile getiren Frer Simon, onların Türkleri, Müslümanları, İranlılar, Arapları, Kumanları/Kıpçakları esir ettiklerini, esirleri ağır şartlarda çalıştırdıklarını, kızları cariye yapıp mutfak ve

---

⁹³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 35; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 14; *History of the Tartars*, XXX/74

⁹⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 47-48, 50-51; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 28-29, 33; *History of the Tartars*, XXX/84, 86

⁹⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 50-51; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 33; *History of the Tartars*, XXX/86

ev hizmetlerinde çalıştırdıklarını ancak kendilerine itaat eden toplumların dinî yaşamlarına müdahale etmediklerini, Müslümanların özellikle ezan okumak suretiyle namaza davet edilmelerine müsaade ettiklerini, Hıristiyanların diğer dinlere mensup insanların ibadetlerini rahatça yaptıklarını da itiraf edercesine Seyahat Raporuna eklemiştir.⁹⁶

Moğol/Tatar Eşkâli, Nitelikleri ve Gündelik Yaşamları

Misyoner elçi olarak Hıristiyanlaştırıp Papalık ile iyi ilişkiler kurmak için gönderildikleri Tatarlar hakkında hem Papalık hem de Hıristiyanlar için tam bir rapor tutan Frer Simon, Tatarların gündelik yaşamları, dış görünüşleri, gelenek ve göreneklerini Avrupalılara göre kıyaslayıp dile getirmektedir. Bu açıdan tam bir eşkal belirten Frer Simon'a göre Tatarlar/Moğollar, çirkin, kısa boylu, iri gözlü, çıkıntılı göz kapaklarına sahip olan, kısık gözlü, yüzleri geniş, alınları geniş, burunları yassı, bıyıkları dışında köse, sadece çenelerinde seyrek sakalı olan, zayıf, sportif ve genel olarak orta boylu insanlardır. Başlarının yarısını tıraş eden Moğolların geri kalan saçları örülü ve uzundur. Kuman/Kıpçakların ve Arapların hem görünüş olarak hem de yüz şekli olarak onlardan farklı olduğunu yazan Frer Simon, Moğolların çocukluktan itibaren ata bindiklerini sürülerini otlatmada ve savaşlarda ata bindiklerinin yanı sıra gündelik hayatta da yürümekten hoşlanmadıklarını ve sürekli at üstünde olduklarını aktarmaktadır.⁹⁷

Moğol kadınlarının da erkeler gibi çirkin olduklarını ve onların da sürekli olarak ata bindiklerini kaydeden Frer Simon, Moğollarda evli kadınların başlarının üstünde mücevherler ile süslü bir başlık ile dolaştıklarını, göğüs zırhlarında ise şan ve itibar göstergesi olarak

⁹⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 47-48; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 28-29; *History of the Tartars*, XXX/84

⁹⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 31; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 11; *History of the Tartars*, XXX/71; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 438; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 498-499

ses çıkaran ziller taktıklarını, büyük ve şişman atlara bindiklerini, genç kızlar ile evlilerin birbirinden ayırt edilemediğini, Noyan eşlerinin yaldızlı mor renkli elbiseler giydiklerini, atlarının iki yanında camburaların asılı olduğunu, bütün diğer kadınların kemer altına çok süslü ve kadife pileli elbise giydiklerini, sol tarafa doğru 4-5 düğme ile kapatılan bu elbisenin yanı sıra yağmur zamanında giydikleri başka yün elbiselerinin de mevcut olduğunu, kuyumculuğu çok sevdiklerini, ata bindiklerini, ok attıklarını, avcılık yaptıklarını, güreştiklerini, kürk, giysi, ayakkabı, baldır zırhı ve deriden çeşitli eşyalar yaptıklarını, araba sürüp tamir yaptıklarını, develeri yüklediklerini, erkekler gibi oyluk zırhı kullandıklarını, ata bindiklerinde ok, yay ve sadak kullandıklarını ve erkekler gibi çevik birere binici, avcı ve savaşçı olduklarını tenkitlerden uzak ve hayranlık verici bir şekilde dile getirmektedir.⁹⁸

Moğolların ata değer verdiklerini, atlarının dizginsiz terbiye edildiğini, atların iğdiş edildiğini ve yarık burunlu atlara sahip olduklarını eklemektedir. Tatarların hiddetli bir şekilde soru sorarcasına konuştuğunu aktaran Frer Simon, onların içki içmesini de atlara benzetip sık bir şekilde içki tükettiklerini dile getirmektedir. Sürekli olarak çadırlarda yaşayan Moğolların sürelere çobanlık yaptıklarını da unutmayan Frer Simon, onların çok miktarda koyun, keçi, deve, at ve ineklere sahip olduğunu da aktarmaktadır. Konar-göçer hayat tarzına sahip olan Moğolların yaylak kışlak kullandıklarını ve güreş ve okçuluğu çok sevdiklerini, bedenlerinin Hıristiyanlardan zayıf olmakla birlikte çok iyi avcı olduklarını sürekle avları yaptıklarını, savaşır gibi avlandıklarını anlatan Frer Simon ayrıca Moğolların iğrenç bir şekilde yemek yediklerini, hamur ya da ekmek yemediklerini, Avrupalılar ve

---

⁹⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 31, 48-50; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 11, 29-30; *History of the Tartars*, XXX/71, 85; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 499

Müslümanların kullandığı yemek usullerine uymadıklarını da aktarmaktadır.⁹⁹

Yemek usullerini insanı tiksindirici bir şekilde olduğunu dile getiren Frer Simon, Moğolların ellerini yıkamadıklarını, peşkir/havlü kullanmadıklarını belirterek ekmek yemediklerini ve hamuru sevmediklerini, sebze ve baklagiller yemeyip et dışında hiç bir şeyi sevmediklerini, eti de az yediklerini, katır dışında bütün hayvanları yediklerini, yemek yerken talan eder gibi yediklerini ve yağlı parmaklarını yalayıp ellerini bardır zırhlarına sürüp parlattıklarını, ellerini ve kap kacaklarını yıkamadıklarını, en çok at etini sevdiklerini, fare/sıçan, köpek, kedi gibi hayvanları dahi yediklerini, bulabilirlerse keyifle şarap içtiklerini, ama esas itibariyle her gün kısrak sütünden mayalayıp yaptıkları kımız ile sarhoş olduklarını, kutlama ve bayramları esnasında içkisizliğe tahammül ettiklerini ve bu günlerde Yahudilerdeki Şabot/Sebt günü gibi hiçbir iş görmedikleri hatta elçi dahi kabul etmediklerini, düşmanlarını arslanlar gibi kızartarak ya da haşlayarak yediklerini, özellikle kendilerine düşmanlık eden kişileri yakıldıkları zaman onların etini yemeyi ve kanını cehennem sülükleri gibi içmeyi sevdiklerini, bazen yiyecekleri azaldığında ele geçirdikleri insanlardan 10 tanesinden birini yemek için ayırdıklarını, kendi hayvanlarını sadece ölü ya da ölmeye yakın oldukları zaman yediklerini, yiyecekleri kesinlikle israf etmediklerini ve kemiklerin iliklerinin çıkarılmadan köpeklere atılmasını dahi israf saydıklarını hayret verici bir tarzda aktarmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 31-32; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 11-12; *History of the Tartars*, XXX/71; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 429; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, s. 66; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 500

¹⁰⁰ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 40-41; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 20-21; *History of the Tartars*, XXX/78; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 429-430; Gregory G. Guzman, "Reports of Mongol Cannibalism in Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction?" *Discovering*

Moğollar hakkında hiç de iyi bir tablo çizmeyen Frer Simon'a göre Moğollar zaten dünyanın kendileri için yaratıldığını düşündükleri için açgözlü ve cimrilik yaptıkları üzerine de durmaktadır. Ona göre Moğollar çok aç gözlü bir kavimdir. Hiçbir zaman iyilikten hoşlanmayan Moğollar bir malı yada parayı almak istediğinde onu zorbalıkla almakta bir sıkıntı görmemektedirler. Zira göz koydukları mal ya da insan zaten Tanrı İtügen tarafından onlar için yaratılmıştır. Diğer insanlar sadece kendilerini ya da mallarını Moğollar için bakıp büyütmüşdürler. Mallarını paylaşmaktan hiç hoşlanmayan Moğollar ayrıca tefecilik de yapmaktadırlar. Sadece erkekler değil aynı zamanda Moğol kadınlarda erkekler gibi tefecilik yapmakta ge zorbalık yapmaktadırlar. Mallarının, paralarını ve hayvanları harcamadan biriktirmeyi çok seven ve bu nedenle çok cimri olan Moğollar hiç kimseye iyilik yapmazlar hatta hayvanlarının sadece ölen ya da ölmek üzere olanlarını yemekte dirler. Frer Simon'a göre Moğolların taktir edilecek tek özelliği sadece öğle yemeği esnasında sofranın üstüne gelen kişilerin yemeğe davet edilmesinden ibarettir.¹⁰¹

Tatarlardan nefret ettiğini eserinden öğrendiğimiz Frer Simon'a göre Moğollar ayrıca taşkınlıkları, azgınlıkları, ahlaksızlıkları ve aşırılıkları ile dikkat çeken bir toplumdur. Bir işi kafalarına koyduklarında yaldan fırlatılmış bir ok gibi ne zaman ve nerede duracakları belli olmaz, kendilerini delice akan bir ırmağa benzetirler güçlerini sayılarının çokluğundan aldıklarını dile getirirler. Tatar kadınları ve malları haricindeki insanları esir ettikleri gibi hayvanlara ve eşyalara el koydukları ve böylece

---

New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination, nşr. Scott Westrem, New York, 1991, s. 31-68; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 500-501

¹⁰¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 35-36; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 17-18; *History of the Tartars*, XXX/74; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 429-432; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 501

insanları mağdur ettiklerinden hiç üzülmeyen Moğolların taşkınlıkları bunlarla sınırlı değildir.¹⁰²

Esrinde Moğollar kadar olmasa da Araplara da eleştiri yönelten Frer Simon Tatarların Araplar gibi hayvanlar ile cinsi münasebette bulduklarını ve anne, kız, kız kardeş dışındaki yakın akrabalar ile düzensiz bir şekilde evlendiklerini dile getirmektedir. Ayrıca istedikleri kadar evlilik yapabilen Moğolların kadın ya da erkek fark etmeksizin eşleri ancak kendilerine çocuk doğurduktan sonra hukuki bir statüye sahip olabilmekteydiler. Bir Moğol kadınının çeyizi ancak çocuk doğurduktan sonra erkek tarafından kabul edilebilmekteydi. Eşlerinin kardeşleri ile de evlene bilen Moğol erkeklerinin şehvet yönünden sınırsız bir açlığı sahip oldukları üzerinde duran Frer Simon, Moğolların bu nedenle Hıristiyanlıktaki keşiş yaşam tarzına uymadıklarını ve bedenlerinden başlayarak nefislerini terbiye edemeyen ilkel bir topluluk olduklarını hayret verici bir şekilde dile getirmektedir.¹⁰³

Moğollara hiç güvenmeyen Frer Simon, onların zalimlikleri hakkında yaşlıları ve çocukları bile öldürdükleri, su akması ile kan akması arasında fark gözetmedikleri, bir insanın ölüp yere yığılmasını hayvan dışkısının yere düşmesiyle benzettikleri, bütün insanları yok etmek istedikleri, Hıristiyanları düşman olarak gördükleri, arslanlar gibi insan eti yedikleri ve bunu bazen korkutmak, bazen de zevk için yaptıkları, insanları suda pişirip ya da kızartarak yedikleri ve bundan zevk aldıkları, bir şehre girdiklerinde köle olarak almak istedikleri haricinde şehirdeki bütün insanların kafalarını kestiklerini, hatta Derbent şehrine girdiklerinde insanların

¹⁰² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 36; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 18; *History of the Tartars*, XXX/75; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 429-432

¹⁰³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 37-38; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 18-19; *History of the Tartars*, XXX/76; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 429-432, 448; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 500, 502

kulaklarını kesip sirke fiçuları içerisinde zafer muştusu olarak hânlarına gönderdikleri ve yaralayıp öldürmek istedikleri kişiler can çekişirken zevkle yemek yediklerini ve onlara yaralı halde işkence ettiklerini acı dolu bir şekilde dile getirmektedir.¹⁰⁴

Moğolların ayrıca sözlerine güven olmayan insanlar olduklarını ve hilekar oldukları üzerinde duran Frer Simon, Moğolların ele geçiremeyecekleri kaleleri hile ile ele geçirmek için müdafilere aman vermek için tatlı dil kullandıklarını fakat kuşatma sona erince verdikleri sözde durmadıklarını ve teslim olan insanları zevk için katlettiklerini, köle olarak aldıkları kişileri 10 ve 100'lü gruplar halinde çift taraflı balta kullanarak öldürdükleri ile övündüklerini ve onların sözüne güvenilir ve yiğit olmadıklarını ve hileye baş vurmaktan geri durmadıklarını da dile getirmektedir.¹⁰⁵

Moğollar hakkında kötü bir tablo çizen Frer Simon, Moğolların hepsinin başarında külah tarzında şapka kullandıkları, şakanın özellikle at üstünde kafada kalabilmesi için çene altından bağlanmasını sağlayan şeritli bağlarının olduğu, giyesilerinin genelde siyah olduğu ve bedeninin tamamını kapladığı, şeritli olduğu, dizlere kadar indiği, bu elbisenin Tatarları başkalarından ayırdığı kaydetmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca Frer Simon, Moğolların konuşurken soru soruyormuş gibi hiddetli ve hızlı bir şekilde konuştuklarını ve konuşurken iki farklı lehçe kullandıklarını kuvvetle muhtemel aralarında kaldığı 9 hafta boyunca müşahede etmiştir.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 38-39, 45-46; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 19, 27; *History of the Tartars*, XXX/77, 83; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 191

¹⁰⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 38-39; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 19-20; *History of the Tartars*, XXX/77

¹⁰⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 41-43; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 21-22; *History of the Tartars*, XXX/79

¹⁰⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 31-32; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 12; *History of the Tartars*, XXX/71

Selçuklular ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol Tahakkümüne Girişi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanı hakkında bilgi veren Frer Simon'a göre devletin sınırları içinde 100 şehir bulunmaktaydı ve Anadolu'nun şehirleri, köyleri ve kasabaları Moğol tahakkümünden önce müreffeh bir durumdaydı. Frer Simon'a göre Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde Aziz Georgius'un vatani olan Malatya, İmparator Friefrich Barborassa'nın 200.000 Türk'ü yendiği ve daha sonra Göksu nehrinde boğulduğu ve Türklerin bu sayede Frankları yok ettikleri Iğın, Konya, Sivas, Erzurum, Urfa, Silvan, Antalya, sultanın hazinesinin bulunduğu Alanya, Niksar gibi şehirler bulunmaktaydı.¹⁰⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nin zenginliğini altın, gümüş, bakır ve değerli taşlar ile değerlendiren Frer Simon, Türkiye'de üretilen ürünlerin nerelere pazarlandığını ve ne kadar gelir getirdiğini hayret verici bir şekilde dile getirmektedir. Seyyahımıza göre Türkiye Selçuklu Devleti'ne hizmet eden emirlerin sadece biri bir kış mevsimi için mutfağında kesilmek üzere en az 10.000 koyun tahsis etmekte ve arpa yemliğinde ise 10.000 ay bulundurabilmekteydi. Selçuklu sultanının biri en az 10.000 dinar değerinde olan 6 ya da 10 gümüş madeni vardı. Bu madenlerden çıkarılan gümüşlerin maddi değerleri hakkında da tafsilatlı bilgi veren Frer Simon, Türkiye'de bakır ve demir madenlerinin de olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Sivas yakınlarında kuvvetle muhtemel Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar, Kögonya)'da şap madeninin gümüş madenleri kadar değerli olduğunu da kaydetmeyi unutmamıştır. At, güzel koku ve savun pazarından yılda 120.000 dinar kazana sultan, şarap üretiminden günde 200.000, sudan ise 1.000 dinar gelir elde etmekteydi. 8 adet

¹⁰⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 66-68; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 49; *History of the Tartars*, XXXI/145 Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 165-166; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarıcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 72-88; Kaymaz, *II. Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 71-85

tuzla, başka yerlerde şap, bolca bulunan çivit boyası, Konya'da toprak altında olduğunu özellikle belirttiği lacivert taşı vardı. Türkiye'de koyun ve keçi yününden üretilen ürünler de mevcuttu. Ayrıca sultan 1 yılda yaklaşık 50.000 askerinin istihdam edildiğini ve her birinin 1 yılda yaklaşık 1.000 Bizans altını gelir elde ettiğini de kaydetmektedir. Frer Simon aynı zamanda sultan tabi olan Bizans İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes ve Kilikya Ermeni Baronunun huzura gelişi esnasında çok kıymetli hediyelerin onlara hediye edildiğini de unutmamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin gelirlerini tafsilatlı bir şekilde dile getiren Frer Simon, 1243 Köseadağ Savaşı'nda Tatarlar/Moğollar tarafından yenilmeden önceki durumu ortaya konulmuştur.¹⁰⁹

1243 Köseadağ Savaşı'ndan önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıyan ve Selçuklu tabisi olan yakın doğu emirlikleri ve Hıristiyan idareleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Frer Simon'a göre Kilikya Ermeni Baronluğu 300, Bizans İmparatorluğu 400, Trabzon Komnenosları 200, Halep Eyyübî Melikliği 1.000 mızraklı asker ve ayrıca Mardin Artukluları, Meyyâfârîkîn/Silvan, Hama ve Dimaşk/Şâm Eyyübîleri de sultan herhangi bir yere sefer düzenlediği zaman belirtilen askerleri bizzat kendileri idare etmek şartıyla askerî yardımı yapmak zorundaydılar. Türkiye Selçuklu Sultanlığını tanıyan ve savaş zamanı askerî yardım yapmak zorunda olan bu idarelerin Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı olduklarını yıllık olarak ödedikleri haraç vergisi vererek göstermekteydiler. Sultanın yanında 10.000 kişi olmadan kişi olmadan hiçbir yere gitmediğini de kaydeden Frer Simon, Alanya'nın Selçuklu hazinelerini barındırdığını ve hazineden altın, gümüş ve bakır paralar

---

¹⁰⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 66-68; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 50; *History of the Tartars*, XXXI/142; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 165-166; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 72-88; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 71-85; Mehmet Ersan, "XIII-XV. Yüzyıllarda Şap Ticareti ve Şebinkarahisar", Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, (30 Haziran - 1 Temmuz 2000), Şebinkarahisar Belediyesi Yayını, İstanbul 2000, s. 55-56; Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, s. 615, 617, 623

dışında 16 küp dökülmüş saf altın da bulunmaktaydı. Frer Simon, bütün bu zenginliklere rağmen sultanın gücünün azalmasının asıl sebebinin Franklardan uzaklaşması olarak belirtmektedir. Ona göre Franklardan uzaklaşan sultanın hem gücü azaldı hem de bir daha hiçbir zaman önceki gibi saygı duyulan bir sultan olmadı.¹¹⁰

Franklardan uzaklaştığı için artık eskisi gibi saygı duyulmadığı için sultanlığını yitiren Alâeddîn I. Keykubâd'dan sonra emir Sadeddîn Köpek'in teşviki ile Kayseri'deki Keykubâdiyye Sarayı'nda Türkiye Selçuklu tahtına oğlu Gıyâseddîn II. Keyhüsrev çıkarıldı. Frer Simon'a göre Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasının en önemli sebebi o esnada Kayseri'de bulunan ve sayıları 16.000 olan Hârezmlilere karşı denge unsuru olarak istihdam edilen Franklar sayesinde tahta çıktığı kanaatindedir. Sultan Alâeddîn I. Keykubâd'ın ölmeden önce tahtın meşru varisleri olan Eyyûbî melikesi Adiliyye Hatun'dan dünyaya gelen diğer oğulları yerine gayr-i meşru oğlu olan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'i veliahd yaptığı için o esnada sultanın öldüğünden habersiz olan bu oğlu emirlerin en büyüğü olduğunu söylediği Sadeddîn Köpek tarafından bir oldu bitti ile tahta çıkarılmıştır. Yazar anlaşıldığı üzere Alâeddîn I. Keykubâd'ın öldüğü zamanki Selçuklu devlet adamlarının kimler olduğunu ve ifa ettikleri görevler hakkında bilgi sahibi olmadığı için ya da Sadeddîn Köpek'in devlet büyüklerini ortadan kaldırmış ve tahta tasallut ettiği zaman Anadolu'ya gelmiş olduğu için Sadeddîn Köpek'i devlet adamlarının en büyüğü olarak tasvir etmektedir. Frer Simon ayrıca suâltan Alâeddîn I. Keykubâd'ın diğer iki oğlunu anneleri ile birlikte ortadan kaldırarak durumun farkında olmayan ve yönlendirilmeye müsait olan sultan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'i rahatlattığı ve daha sonra ise

---

¹¹⁰ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 70-72; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 51; *History of the Tartars*, XXXI/144; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 92-93; Sara Nur Yıldız, "Reconceptualizing the Seljuk-Cilician Frontier: Armenians, Latins and Turks in Conflict and Alliance during the Early Thirteenth Century", *Borders, Barriers and Ethnogenesis: Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*, Brepols Publishers, 2005, s. 109-113

Sadeddîn Köpek'in tahta göz diktiği bir zamanda Mergedac adlı biri tarafından ortadan kaldırıldığı kanaatindedir. Seyyahımız ayrıca Sadeddîn Köpek'in sultanı tehdit eder gibi daima iple gezdirildiğini yani Selçuklu ve Moğol hanedanlarında hanedan azasının kanının dökülmesi memnu/yasak olduğu için ip (yay kirişi) ile boğulma geleneğine işaret ettiği için bu durum tecrübesiz sultan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev tarafından değil de Mergedac isimli devlet adamı tarafından sezilerek kuvvetle muhtemel sultanın haberi olmaksızın Sadeddîn Köpek, onun tarafından ortadan kaldırılmıştır. Seyyahımız Sadeddîn Köpek'i öldüren Mergedac isimli emirin daha önce Hıristiyan olduğu yani ihtida ederek Müslüman olduğunu ve Sadeddîn Köpek'in öldürülmesinde sonra ise onun makamına geçtiğini yani muhtemelen Türkiye Selçuklu Devleti'nin en büyük emiri (veziri) olduğunu işaret etmektedir.¹¹¹

Frer Simon, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu askerî ve iktisadî kötü durumu siyasî bir kargaşanın da eklendiği kanaatindedir. Ona göre Köseadağ Savaşı'ndan sonra Coterinus adlı bir Türkmen beyi Sultan'a muhalif olan bazı beyleri etrafına toplayarak, hatta annesini zorla babasının sultan olduğu konusunda ikna edip halka kendisinin Gıyâseddîn II. Keyhüsrev ile kardeş olduğunu yani Alâeddîn I. Keykubâd'ın oğlu olduğu ve sultanın devlet yönetiminde beceriksiz olduğu için sultanlığı kendi hakkı olduğunu iddia ettiği olayı vuku bulmuştur. Önemli beldeleri ele geçiren ve hatta Konya ve Alanya'yı bile ele

---

¹¹¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 72-73; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 52; *History of the Tartars*, XXXI/145; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, trc. - not. Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 43; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 131-148; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 423-430; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 88-89; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 98-102, ; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 25-38, 39-58; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 55-63

geçirme planları yapan bu komutan yakalanarak asılmış ve devlet kardeşi ile birlikte yaklaşık 20.000 kişilik bir askere sahip olan bu Türkmen galesinden kurtulmuştur. Frer Simon'a göre Selçuklular hem Moğollar hem de bu Türkmenler karşısında o kadar zayıfladılar ki Fransa Kralı IX. Louis'nin deniz yoluyla gelip Türkiye'yi ele geçirmesini ve dolayısıyla kendilerini Türkmenler de Moğollardan kurtarmasını istemekteydiler.¹¹² bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Frer Simon, kendisine anlatılan bazı bilgileri karıştırmaktadır. Zira onun bahsettiği be sultanın gayr-i meşru oğlu olduğunu iddia eden kişi Türkmen Coterinus değil bir Selçuklu emir olan Sadeddîn Köpek'tir. Zira İbn Bibi bu konuda bize çok ayrıntılı bir bilgi vermektedir. Aynı Frer Simon gibi İbn Bibi'de sultanın gayri meşru oğlu olduğunu iddia eden kişinin iffetli ve namuslu annesine iftira ettiği kanaatindedir. Ayrıca Frer Simon'ın bahsettiği Türkmen ise Babaî İsyanında Türkmenlerin askerî olarak liderliğini yapan ve Amasya, Sivas ve Kayseri'yi alıp Konya'yı tehdit eden kişi Baba İshak Kefersudî'dir. Frer Simon Sadeddîn Köpek ve Babai isyanı konusunda bahsetmediği bu bilgileri kuvvetle muhtemel karıştırarak karşımıza başka bir şahıs gibi çıkarmaktadır. Burada açıkça anlaşılacağı üzere Frer Simon, meseleyi karıştırmış ve raporunda yeni bir karakter ortaya çıkarmıştır.¹¹³

Frer Simon, Frankların övgüsü ile dolu olan Seyahat Raporunda Türklerin uzun zaman savaşmalarına rağmen tatarlar karşısında başarısız olduklarını ve bu Moğolları frankların 300 kişi ile

¹¹² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 80-81; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 59-60; *History of the Tartars*, XXXI/97; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440-446; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 102-103; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 99-100

¹¹³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 80-81; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 59-60; *History of the Tartars*, XXXI/151; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 435-436, 440-446; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 102-103, 112, 120-125; Kemal Taşcı, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gayr-i Meşrû Bir Kan Bağı İddiası: Emîr Sa'deddîn Köpek'in Selçuklu Hanedanına Mensubiyeti Meselesi", *Kan Bağı Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 203-240

yendiğinden övgü ile bahsetmektedir. 1242 yılında yani Köseadağ Savaşı'ndan 1 yıl önce Erzincan çevresinde Moğolları savaşçılıklarına hayran bıraktığını bu nedenle Köseadağ Savaşı'nda Selçukluların yenilmesinin sebebini Selçuklu ordusunda bulunan Franklar olmadığını izah etmek istediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Frer Simon, bu nedenle Türklerin Franklardan çok korktuklarını ve onlardan birinin yaptığı serkeşliği bile cezalandırmadıklarını çok abartılı bir örnekle yani 700 Frank'ın 60.000 Türk'ü korkuttuğunu yazarak kendi milletinin savaşçılığını izah etmeye çalışmıştır.¹¹⁴

1240 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nde vuku bulan Babaî isyanı hakkında bilgi veren Frer Simon, bu hadiseden 7 yıl sonra Türkiye'ye geldiği için verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Özellikle Baba İshak'ın aklını kullanamayan ve şeytan tarafından kandırılan bir kişi olduğu üzerinde duran Frer Simon, onun haddi olmayarak sultanlığa göz diktiğini fakat kurttan çocuğu kurtaracak şekilde cesur olduğunu ve Türklerin onu sevdiğini ve bu nedenle 12.000 mızraklı adam toplayarak 12 köyü ve özellikle Kayseri'yi ele geçirdiği ve Anadolu'da bir çok kişi öldürdüğü ve Türk askerlerin ondan korktuklarını ve 300 Latin yani Frank askerinin bu isyanı bastırdığını bildirmektedir.¹¹⁵ Frer Simon ayrıca bu dönemdeki Türk beylerinin askerleri korkak ve rüşvetçi olduklarını ve sultanın Frank askerlere verilmesi gereken 300.000 dinara göz koyduklarını ve işe

¹¹⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 73-74; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 53-54; *History of the Tartars*, XXXI/146; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 244

¹¹⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 62-63; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 43-44; *History of the Tartars*, XXXI/139; Kerîmüddîn Mahmûd Aksarâyî, *Müsâmeret'ü-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr*, trc. Mürsel Öztürk, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2000, s. 26-27; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 156-164; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440-446; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 8-9; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 63-69

yaramadıklarını bu nedenle Moğollara yenildiklerini ortaya koymaya çalışmaktadır.¹¹⁶

Babai isyanı sonucunda Türkiye Selçuklu devletinin içinde bulunduğu kötü durumu iyi değerlendiren Moğolların Selçuklu şehirlerine saldırarak Türkiye'yi tahakküm altına alması hususunda bilgi veren Frer Simon, bu meseleyi çok mantıklı bir şekilde dile getirmektedir. Frer Simon bu cümleden olarak Sultan Alâeddîn I. Keykubâd döneminde alına tedbirler sayesinde 20 yıl Moğolların Anadolu'ya giremediklerini söyleyerek Moğolların Anadolu'ya girişlerinin asıl sebebini Babaî isyanına dayandırmaktadır. Frer Simon ayrıca Anadolu'da ilk olarak Erzurum şehrinin Baycu Noyan tarafından ele geçirildiğini ve şehre 6 km uzaklıktaki bir hamamda bulunan 2.000 kadının gönüllü olarak Moğollara hizmet etmek istediklerini fakat Baycu'nun Erzurum şehrindekiler gibi onları da öldürdüğünü bildirmektedir.¹¹⁷

Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait olan şehirlerin yağma edilmesini Türkleri tahkir ve tezyif edici ifadeler ile dile getiren Frer Simon, Selçuklular ile Moğol Kağanlığının Azerbaycan valisi Cormagan

¹¹⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 63-65; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 44-45; History of the Tartars, XXXI/140; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 137

¹¹⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 65-66; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 45-46; History of the Tartars, XXXI/141; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 167-171; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 446-450; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 91; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 88-89; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 63-64; Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, s. 665; Kemal Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası, 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Şûrası*, (Sivas, 10 Aralık 2017), Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 188-189; Sara Nur Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, Intellectuals*, nşr. Michal Brain – Jonathan Brack – Francesca Fiaschetti, University of California Press, Oakland 2020, s. 48

Noyan'ın¹¹⁸ felç olmasından sonra onun adına Moğol ordusunu komuta eden Baycu Noyan ile Türkiye Seçuklu sultanı Gıyâseddîn II. Keyhüsrev tarafından komuta edilen ordular arasında vuku bulan Köseadağ Savaşı'nı da aktarmaktadır. Frer Simon'a göre 1243 yılında Türklerin beceriksizliği nedeniyle Baycu Noyan, Erzincan yakınlarındaki Akşehir civarında Selçuklu Türkleri ile karşılaşarak onları yendiği Köseadağ Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Savaş başlamadan önce sultan Gıyâseddîn II. Keyhüsrev tarafından komuta edilen Türkiye Selçuklu ordusunu Baycu Noyan tarafından komuta edilen Tatar/Moğol ordusunun birbirleri ile tam savaş-madan Baycu Noyan'ın kardeşinin 40.000 kişilik bir öncü birliği ile Selçuklu öncü birliğini mağlup etmiştir. Selçukluların Kars'ı ele geçirdiği için Gürcülerin ve Ermenilerin Moğol ordusu tarafında Selçuklulara karşı savaştıklarını da belirterek Hıristiyanları bu savaştan mesul tutmamaya çalışan Frer Simon, onları savaşın Moğollar tarafından kazanmasına ortak ederek savaşın Selçuklular tarafından kaybedilmesinin Moğol olduğunu sultanın sarhoşluğu ve içkiye düşkünlüğü ile izah etmeye çalışmaktadır. Öncü birliklerinin savaşını kaybeden Selçuklu Türklerinin korkaklıklarını açıkça dile getiren Frer Simon, Sultan ve askerlerinin savaş meydanında kaçmasından sonra Moğolların bir hile olduğunu düşünerek Selçuklu ordugahına girmekte tereddüt gösterdiklerini işaret etmektedir. Bu kaçış nedeniyle Selçuklu ordugahına giren Moğolların eline geçen ganimet hakkında tafsilatlı bilgi veren Frer Simon, Türkiye'nin Moğollar tarafından tahrip edilmesinin en önemli sebebinin Köseadağ

---

¹¹⁸ Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", s. 419-420; Timothy May, *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*, Indiana University Department of Central Eurasian Studies, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Indiana 1996; Enver Konukçu, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengîz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, nşr. Hayrunnisa Alan - Abdulvahap Kara - Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 275-287; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 41-42

mağlubiyeti olduğu üzerinde durmaktadır.¹¹⁹ Selçuklu tarihçilerine göre savaşın yeri her ne kadar Köseadağ olarak belirtilse de Frer Simon bu savaştan 2 yıl sonra Anadolu'ya ve savaşın vuku bulunduğu coğrafyaya gelmiş olmasına rağmen savaşın vuku bulunduğu yer ile ilgili olarak sarih bir şekil Erzincan yakınlarındaki Akşehir dolaylarında olduğunu kaydetmektedir.¹²⁰

Frer Simon hem Tatarlar/Moğollar hem de Selçuklular hakkında bilgi verirken kendisinin Anadolu'yu ziyaret ettiği dönemde harap olduğunu müşahede ettiği bazı şehirler hakkında da bilgi vermek istemiştir. Bu cümleden olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1230 yılında topraklarına kattığı ve Moğol tehlikesine karşı oluşturulan Anadolu savunmasının da merkezi olan Erzurum şehrinin düşmesini seçen Frer Simon, bu şehrin düşününü 1242 yılında şehirdeki müdafilerin Sultan'dan gelecek yardımdan ümitlerini kestiklerinde ve bu nedenle Moğolların aman tekliflerine güvendiklerinde vuku bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Selçukluların şehri teslim ettiklerinde Moğolların onlara verdikleri sözleri tutmadığını ve şehirdeki bütün insanları öldürdüklerini kanaatindedir. Erzurum'dan sonra Erzincan'ı atlayarak Sivas'a giden Moğollar burada da Erzurum'da yaptıkları gibi şehre girerek bütün esir ettikleri dışındaki bütün insanları öldürdüklerini kaydetmektedir. Frer Simon ayrıca Türkiye'de ilerleyen Moğolların Kayseri şehrini kuşattıklarını ve şehirde daha fazla frank askeri olsaydı Moğolların Kayseri'yi düşüremeyecekleri yorumunu da ekleyerek şehrin düşüşünü

¹¹⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 78-80; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 58-59; *History of the Tartars*, XXXI/150; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 173-176; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 451-457; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 91-95; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 185-189; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 64-66; Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", s. 49; Subaşı, *Gürcü-Moğol İlişkisi*, s. 62-66

¹²⁰ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 78; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 58; *History of the Tartars*, XXXI/150; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 463-476; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 65

tatarlar ile savaşmak istemeyen Türklere bağlamaktadır. Frer Simon Türklerin özellikle şehir savunmasında yetersiz olup, kadınlaşıp korkaklaştıkları için değersizleştikleri ve akıllarını kullanmayarak Erzurum ve Sivas'ı kendilerine örnek almadıklarını vurgulayarak Kayseri'nin Moğollar tarafından yağmaya tabi tutulduğu üzerinde durmaktadır. Selçuklu tarihi kaynaklarının verdiği bilgilere göre Anadolu şehirlerini düşmesi hakkında doğru bilgiye sahip olmayan Frer Simon, Erzurum, Sivas ve daha sonra Kayseri'yi yağmalayan Moğolların Kilikya Ermeni Baronluğu'nun az sayıda askerinin Kayseri'yi kurtarmak için geldiklerini duyunca şehirden acele çekildikleri kanaatinde. Franklar başta olmak üzere Hıristiyanların savaşçılığı üzerinde duran Frer Simon, Moğolların Hıristiyanlar karşısında korkak olduklarını fakat beceriksizlik ve korkaklıkla itham ettiği Müslüman Türklerin Moğollar karşısında hiç dayanmadığını Hıristiyan bakış açısıyla vurgulamaktadır. Frer Simon ayrıca Erzurum'dan Sivas ve Kayseri'nin düşmeleri esnasında bu şehirlerden alınan esirler haricinde Türkiye'de 100.000 ya da 300.000 kişinin Moğollar tarafından öldürüldüğünü de kaydetmiştir.¹²¹

Frer Simon, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Selçukluların Moğollara tabi olduklarını ve onlara yıllık haraç verdiklerini, Anadolu'daki Moğol memurlarının masraflarını dahi karşıladıkları ve ayrıca Moğollara vergi ile birlik bir o kadar kıymetli olan armağanlar gönderdiklerini tafsilatlı bir şekilde dile getirmektedir. Frer Simon'a

---

¹²¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 75-76; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 57-58; *History of the Tartars*, XXXI/147; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 176-179; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 457-462; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9-10; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 97-99; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 184-185; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 64-66; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 244; Yıldız, "Reconceptualizing the Seljuk-Cilician Frontier: Armenians, Latins and Turks in Conflict and Alliance during the Early Thirteenth Century", s. 113; Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", s. 48-49

göre 1245 yılında Selçuklular ile Moğollar arasında yapılan antlaşmaya göre Selçuklular Moğol ordugahının bulunduğu Muga'nı yıllık olarak belirlenen vergiyi, kıymetli kumaşları, binek hayvanları, 500 at, 500 deve ve 1.200 koyun vereceklerdi. Bu ilk antlaşmanın şartlarını yerine getirmek için sultan olduğunu konusunda ısrar ettiğini gördüğümüz Rükneddîn, ortanca kardeşi İzzeddîn'i Muga'nı göndermiştir. Frer Simon bu antlaşmanın yapılması ve belirlenen vergi ile birlikte Moğolların masrafı ile armağanların götürülmesi esnasında adı Konstantin olan Hristiyan komutanında hazır bulunduğunu ve bu konudaki ve Moğolların geleneklerine dair bilgileri bu dönemde Türkiye'nin en büyük emiri olduğunu belirttiği komutandan aldığını söylemektedir.¹²²

Moğolların Türkiye hâkimiyetinde Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki taht değişikliklerinin önemli bir yeri olduğunu düşünen Frer Simon, Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in tahta çıkış meselesini izah ettiği gibi ölümünden sonra oğlu Rükneddîn IV. Kılıç Arsan'ın sultanın vasiyetine muhalefeten tahta çıkarıldığı fikrindedir. Frer Simon, sultanın en büyük oğlunun Rum bir rahibin kızı olduğunu, en küçük oğlunun annesinin Gürcü melikesi olduğunu ve bu yüzden Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in meşru olduğu en küçük oğlu Alâeddîn Keykubâd'ı veliahd tayin ettiğini fakat vezir Şemseddîn İsfahânî bunu istemediği için diğer devlet büyüklerinin de muhalefet etmesine rağmen en büyük oğlu Rükneddîn Kılıç Arslan'ın tahta çıkarıldığını kaydetmektedir. Ancak Frer Simon, burada Sultanın çocuklarının yaş sırasını ve tahta çıkarılan melikin adını tam olarak bilmemektedir. Ona göre sultanın çocuklarının en büyüğü

---

¹²² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 85-86; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 65-66; *History of the Tartars*, XXXII/28; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 179-181; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 469-476; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 230-231; Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, s. 101-104; Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, s. 43, 77; Richard, "The Mongols and the Franks", s. 49; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 67-70, 129-131, 133-134; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 137

Rükneddîn Kılıç Arslan 11, İzzeddîn Keykavus 9 ve Alâeddîn Keykubâd ise 7 yaşındadır.¹²³ Fakat iyi bildiğimiz üzere Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in en büyük oğlu Rükneddîn Kılıç Arslan değil İzzeddîn Keykavus'tur. Frer Simon ayrıca bu işi tertip eden Şemseddîn İsfahânî'nin Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in hatunlarından biri ile evlenmek istemesinin Şereffeddîn Mahmûd Erzincanî başta olmak üzere diğer devlet adamlarının buna Şemseddîn İsfahânî'nin Türk olmayıp Fars/Acem olduğu için iyi karşılanmadığı, ayrıca Sultanın ona himmet gösterip vezirliğe kadar yükseltmesine rağmen onun Sultanın mirasına ihanet ettiğini ve çoğu kişinin bildiği gibi bilgin ve faziletli bir değil aç gözlüğü ve pervasızlığı nedeniyle tüm emir ve devlet adamlarının yüz karası olduğu da eklemekten kendini tutamamıştır.¹²⁴

Vezir Şemseddîn İsfahânî'nin Tatar/Moğol saldırılarına karşı Türkiye Selçuklu Devleti'nin çıkarları gözettiğini itiraf eden Frer Simon, onun Selçuklu ülkesinin hâkimiyet altına almasını tiranlık/zorbalık olarak nitelemektedir. Bu cümleden olarak Frer Simon, Şemseddîn İsfahânî'nin sultanın hatunlarından biri ile evlenmek istemesine kızan başta Şereffeddîn Mahmûd olma üzere 600 emirin onu ortadan kaldırmak için yemin ettikleri, fakat içlerinden birinin bu durumu Şemseddîn İsfahânî'ye bildirmesi üzerine Şemseddîn İsfahânî tarafından tertip edilen bir suikast ile 15 ya da 24 Türkiye Selçuklu emiri kırma tabi tutularak öldürüldü.

¹²³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 82; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 60-61; *History of the Tartars*, XXXII/26; Aksarâyî, *Müsâmeret'ü-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 27-28; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 191; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477-481; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 228; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 70-79

¹²⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 83; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 61; *History of the Tartars*, XXXII/26; Aksarâyî, *Müsâmeret'ü-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, s. 28-29; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 191; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477-481; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 228-229; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 72

Bazıları ise kaçarak canlarını kurtardılar. Şemseddîn İsfahânî bu kırımdan Erzincan'a kaçan ve onun tarafından fitnenin başı olarak değerlendirilen Şerefeddîn Mahmûd'a karşı ordu gönderdi. 200 askere karşı 1.100 kişilik bir birliğe karşı cesurca mücadele veren Şerefeddîn Mahmûd müstahkem Kemah Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Anlaşıldığı üzere Şerefeddîn Mahmûd'u ikna ederek ortadan kaldırmak isteyen Şemseddîn İsfahânî Kemah Kalesi komutanına yaptığı baskı sonrasında kaleden çıkarılma durumu hasil olunca Şemseddîn İsfahânî'nin teslim olma ya da başka bir bölgeye serbestçe gidebilme teklifini kabul ederek teslim olmuş ve Konya'ya götürülürken yolda Şemseddîn İsfahânî'nin emri gereğince katledilmiştir. Böylece Şemseddîn İsfahânî, çok zor bir durum ve güçlü bir düşmandan kurtulmuş oldu.¹²⁵

Frer Simon, Şemseddîn İsfahânî'nin Türkiye Selçuklu Devleti'ne tahakküm etmesi meselesinden onun pervasızlığına, hadsizliğine ve zalimliğine vurgu yaparken ona muhalefet eden kişilerin başı olduğunu belirttiği Şerefeddîn Mahmûd'u Fransızca (Gallia Dili) ve Almanca (Theutonia Dili) bildiğini yani bu dilleri bildiğine göre devşirme kökenli olduğunu ya da kendi gibi frank olduğunu ve katledilmeseydi eski dini olan Hıristiyanlığa rücu edeceğini temenni ettiğini bir misyoner keşiş olarak belirtmekten çekinmediğini müşahade etmekteyiz. Bu nedenle ya Selçuklu ülkesindeki Hıristiyanlara göz açtırmadığı, onlardan fazla vergi aldığı, selçuklu hizmetindeki frank askerlerin görevlerine son verdiği, onları pasif görevlere atadığı için ya da tatarlara/Moğollara karşı mücadele verdiği için, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tebası olan Hıristiyanların hamisi olan Şerefeddîn Mahmûd'un öldürülmesi ve Moğollar ile Papalık adına antlaşma yapmak isteyen kendinin de içinde

¹²⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 83-85; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 61-65; *History of the Tartars*, XXXII/27; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 192-201; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 481-485; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 229-230; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 72-73

bulunduğu heyetin Şemseddîn İsfahânî'nin takibatına uğraması nedeniyle ona olan nefretini gizleyememiştir. Zira kuvvetle muhtemel Papalık elçi heyeti Türkiye Selçuklu sınırlarından tekrar geçmenin tehlikeli olduğunu yani Şemseddîn İsfahânî'nin aldığı tedbirler nedeniyle geri dönüşte geldikleri yolu kullanmamışlardır. Bu nedenle bu duruma neden olan Şemseddîn İsfahânî'ye olan kinini hem bir Hıristiyan olması hem de Tatarlar/Moğollar ile ittifaklarına mâni olmak istemesi nedeniyle açığa çıkarmıştır.¹²⁶

Elçilik Görüşmeleri, Heyetler Arasındaki Tartışma Meseleleri ve Moğolların Elçi Kabul Gelenekleri

Tatarlar/Moğollar, Türkler/Selçuklular, Ermeniler, Gürcüler ve Müslümanlar, hakkında bilgi verdikten sonra asıl meseleye yani elçilik vazifesine dair bilgi vermeye başlayan Frer Simon, Dominiken Tarikatı'na mensup diğer kişiler ve başlarında Papa tarafından bizzat görevlendirilen Ascelinus adlı keşinin yoldaşları ile birlikte Muga'da bulunan Tatar/Moğol ordusunu idare eden Baycu Noyan tarafından duyularak kenarları altın işlemeli elbiseleri giymiş mabeyincisini yani danışmanını ve tercümanlarını rahip heyetinin maksadını öğrenmek için kendilerine gönderdiğinden bahsetmektedir. Fakat hoş geldiniz faslından sonra rahip Ascelinus'un onlara Hz. İsa'nın temsilcisi olması hasebiyle dünyadaki insanların en değerlisi olduklarına inandıkları Papa'nın temsilcisi olduklarını söylediklerinde bunu hânlarına yapılmış bir hakaret addeden Moğol heyetinin çok kızdıklarını ve efendilerinin Tanrı'nın oğlu/temsilcisi olması hasebiyle her insandan daha üstün olduğunu ve Baycu Noyan ve Batu Noyan'ın onun temsilcileri olduklarını ve adlarının hâkimiyetleri altında olmayan yerlerde bile saygı ile zikredildiğini

¹²⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 84-85; *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 65; *History of the Tartars*, XXXII/27; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, s. 197-201; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 479-481; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 230; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 72-73

kızgınlıkla söylediklerini kaydetmektedir. Frer Simon, tatarların bu çıkışını keşiş Ascelinus'un sükunetle karşıladığını, onlara Papa'nın Moğol hânlarının ve noyanlarının isimlerini bilmediği için mektubunda adlarını zikretmediğini, ancak Moğolların Asya kıtasının büyük bir bölümünü ele geçirdiklerini, Papa'nın da Moğolların haki oldukları ya da kuvvetle muhtemel hakim olacakları beldelerde ikamet eden Hıristiyanları öldürmemeleri ve onlar ile antlaşmaları için Dominiken kardinallerin teşviki ile alelacele Hân'a iletmek üzere kendilerine gönderildiklerini ve bu ilk görüşmede kendilerini tanımak ve daha sonra Moğol ordusu komutanının bu antlaşma için yazılı ya da rahip Ascelinus'a şifahî olarak mesajını bildirebileceğinin iletildiğini dile getirmektedir. Ancak Frer Simon, raporunda bahsettiğine göre rahip Ascelinus'un Moğollara karşı çok dikkatli ve mağrur olduğu, Moğolların birçok insanın bahusus Hıristiyanların kanlarını dökmekle zaten haddinden fazla günah işledikleri ve Papa'nın antlaşma teklifinin onlar için bir hidayet vesilesi olduğunu çok mahir bir şekilde dile getirdiğini açıkça vurgulamaktadır.¹²⁷

Frer Simon, Baycu Noyan'ın heyetine verdikleri cevaptan sonra özellikle bu heyetin huzurlarına her geldiklerinde elbiselerini değiştirenlerini ve hediye sunmadan antlaşma yapmak ya da Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmak istemelerini anlayamadıklarını hayretle dile getirmektedir. Frer Simon, özellikle Baycu Noyan'ın heyetinin mütercimler ile birlikte sürekli elbise değiştirdiklerini bir dilenci tarikatı olarak nitelendirilen Dominiken Tarikatı'na mensup olduğu anlayamadığını ve bu konudaki hayretini açıkça dile getirmektedir. Tatarların hediye isteklerine ya da mala düşkünlüklerini vurgulamak isteyen Frer Simon, Keşiş Ascelinus'un sükunetle ve

---

¹²⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 94-96; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 70-73; *History of the Tartars*, XXXII/40; Christopher Dawson, *Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Happer Torchbooks, New York 1955, s. XIX; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31

maharetle Moğolları aciz bıraktığını, Papa'nın kendine tabi olmayan ya da Hıristiyan inancına sahip olmayan hiç kimseye hediye göndermek gibi bir alışkanlığının olmadığını ve Moğolları bu suretle acziyet içerisine düşürdüğünü ve bu nedenle Moğolların ne yapacaklarını bilemediklerini, mantıksız bir şekilde Papa'ya tabi olmak istediklerini sinsi bir şekilde gösterdiklerini, bu konuda bazı mantıksız sorular sormaya başladıklarını, frankların Suriye'ye geçip geçmediklerini, Türkiye'ye ve Kuzey Suriye'nin merkezi olan Halep'e ilerlemek istemediklerini zira Moğolların, Gürcüler, Ermeniler ve dünyadaki diğer bütün insanlar gibi franklardan çok korktukları için bu şekilde davrandıklarını dile getirmektedir.¹²⁸

Baycu heyetinde yer alan kişilerin her görüşmede elbiselerini değiştirmelerini takıntı haline getiren Frer Simon, Baycu Noyan'ın heyeti vasıtasıyla keşiş heyetinin hediye getirmemesine rağmen eğer Tanrı'nın oğlu olduğunu inandıkları Hân'ın ve onun temsilcileri olan Baycu Noyan ve Baltu Noyan'a da saygı gösterilmesini istediklerini aksi taktirde Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmayacaklarını hususunda kendilerini tehdit ettiklerini dile getirmektedir. Frer Simon ayrıca Baycu Noyan'ın huzurunda gösterecekleri saygı ile alakalı olarak heyetlerinde bulunan ve Gürcistan'a gelen Papalık heyetlerine her zaman yardım ve ev sahipliği yapan Cremonalı Guichard (Guichardus Cremonensis)'un bu hususta onları cesaretlendiği ve yanlış yönlendirdiğini dile getirmektedir. Ona göre bu saygı gösterme meselesi sadece elçi heyetindeki kişilerin şahsî meselesi değil bu şekilde Papalık'ın ve bütün Hıristiyan aleminin Moğol Hân'ı Güyük'ün Tanrı'nın oğlu olduğunun şeklî kabulü anlamına gelmekteydi. Bu durum üzerine müzakere yapan heyetteki

---

¹²⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 96-98; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 73-74; *History of the Tartars*, XXXII/41; Dawson, *Mission to Asia*, s. XIX; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 32; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 497

keşişler Baycu Noyan'a dolayısıyla Tanrı'nın oğlu olduğuna inanılan Güyük Hân'a itaat etmelerinin imkansız olduğu ve ayrıca daha önce bu şekilde haysiyetsizce Moğollara itaat etmiş olan Gürcülerin, Ermenilerin, Greklerin/Yunanların (Grecorum), Perslerin/Farsların/Acemlerin (Persarum) ve Türklerin (Turcorum) utancını sonlandırmak ve daha sonra Moğolların eline bir büyüklük nişanesi ve daha sonraki yıllarda bir saldırı gerekçesi vermemek için Baycu Noyan huzurunda gerçekleştirilecek itaat gösterisinden vaz geçme kararı aldılar. Bu itaat gösterisinin hem Papalık/Kilise'nin onurunu zedeleyici ve Hz. İsa'nın takipçilerine yakışmayacak bir hareket olduğu hem de Baycu Noyan gibi önemli bir Moğol devlet adamının kendilerine bu şekilde önem vermeyeceğini ve saygı duymadığı için de Hıristiyan olmayı düşünmeyeceği dikkate alındığı meselesi seyahat raporunun gezinin bitiminden sonra yazıldığını ve kendi faaliyetlerinin hukukî bir zemine oturtulduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁹

Frer Simon, kararlaştırdıkları şekilde Baycu Noyan'ın heyetinde çok dikkatli ve tecrübeli bir şekilde hitap ederek onların gazabını üzerlerine çekmek istemeyen Keşiş Ascelinus'un bu itaat ve saygı gösterme biçimini Papa'nın ve bütün Hıristiyanların şerefini zedeleyecek tarzda yapamayacaklarını ve bu nedenle öldürülmeyi bile göze aldıklarını ama eğer Baycu Noyan Hıristiyan olur ve Papa'nın otoritesini kabul ettiği takdirde Kitab-ı Mukaddes/Zebur/Vaiz, 5/7'de¹³⁰ olduğu gibi boyun eğecekleri hatta ayaklarına bile kapanacaklarını ve hem onun hem de diğer Noyanların ayaklarının altını ve üstünü öpeceklerini söylediğinde Moğol heyetinin sinirlenmesine ve kendilerine hakaret etmeye başladıklarını

¹²⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 98-99; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 74-75; History of the Tartars, XXXII/42; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 441; Dawson, *Mission to Asia*, s. XIX; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 497

¹³⁰ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, s. 698

bildirmektedir. Sinirlenen Moğol heyetinin sadece kendilerini değil aynı zamanda Papa'yı bile "köpek" olmakla suçladığını, hadsizlik ederek Baycu Noyan'ı Hıristiyanlaştırmak istediklerini, bu nedenle küstahlaşıp, yaygara çıkarıp ve bağırıp çağırıp Baycu Noyan'ın huzuruna gittiklerini övgüyle bahsetmektedir. Frer Simon özellikle Ascelinus'un başında bulunduğu Papalık heyetinin farklı elbise giyme konusunda görgüsüzce davranan ve küstahça hareket eden Moğol heyetinin psikolojisini bozduklarını yani onları müzakere edemez hale getirdiklerini büyük bir zevkle dile getirmektedir.¹³¹

Elçi heyetinin mesajının kendisine ulaşması üzerine onlar hakkında 3 kere ölüm emri veren Baycu Noyan, daha sonra hem kuvvetle muhtemel 6 karısından Hıristiyan olan birisi tarafından yapılan telkinler hem de celladının onu Hân'a şikayet etmekle ve kurultayda (curia) onu rezil etmekle ve bu elçileri öldürmeyerek Hânlık merkezine götürmekle tehdit etmesi ve ayrıca bu hareketinin artık Moğollara elçi gönderilmemesi nedeniyle hediyelerden de mahrum kalınacağına dair yapılan uyarıları dikkate alan Baycu Noyan onları öldürmekten vaz geçmiştir. Frer Simon ayrıca Papa'nın elçi heyetinde buluna keşişleri öldürmek istediğinde onu olumsuz etkileyen bazı kişilerin bu elçi heyetindeki kişilerin canice öldürülmeleri konusunda onu teşvik ettikleri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre bazı Noyanların Baycu Noyanları bu elçilik heyetindeki 4 kişiden ikisinin öldürülüp diğerlerinin Papa'ya gönderilmesi, bazılarını bu heyetin başkanı ve sözcüsü olan Keşiş Ascelinus'un derisinin yüzülüp arkadaşları ile Papa'ya gönderilmesini, bu keşişlerin Avrupa'daki ordularına götürülerek mancınıklar ile kuşatılan şehirlere atılmalarını ya da asıl ordularını götürülerek Papa'nın anlamadığı için bu şekilde küstahça hareket ettiklerini keşişlerin ordularının sayısı hakkında bilgiye sahip

---

¹³¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 100-101; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 75-76; *History of the Tartars*, XXXII/43; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31

olduktan sonra Papa'ya gönderilmeleri gerektiğine dair telkinde bulunması hususunda onu kışkırttıklarını da kaydetmektedir. Ayrıca misyoner bir keşiş olan Frer Simon bu iki telkin arasında kararsız kalan Baycu Noyan'ın Tanrı'nın lütfuyla onları öldürmekten vazgeçtiğini bu nedenle yaptıkları için hem Tanrı tarafından desteklendiği için başlarına bir şey gelmeyeceklerini bildikleri için kararlı davrandıklarını hem de Moğolların en büyük idarecilerinin bile siyasetten habersiz olduklarını ve çevresindeki kişilerin etkisinde kalabilecek kadar vasıfsız olduklarını ve Hıristiyanlaştırıldıkları taktirde kendileri için çok iyi bir şekilde kullanılacak silahlara dönüştürülebileceklerini izah etmeye çalışmıştır.¹³²

Frer Simon, daha sonra tekrar yanlarına gelen Moğol heyetinin Baycu Noyan'a tapınma mesabesindeki saygı şeklini göstermeyeceklerini kabullendiklerini ve kendilerine Hıristiyan büyüklerine karşı nasıl saygı gösterdikleri sorulunca Keşiş Ascelinus biraz eğilerek başındaki serpuşu biraz çıkararak saygı gösterdiklerini ifade etmiştir. Ama sorularını bir türlü bitirmek istemeyen Moğol heyeti bu sefer onlara Hıristiyanların Tanrı'ya tapınma şekilleri hakkında soru sorduklarını bunu Keşiş Ascelinus'un izah ettiğini fakat Moğol heyetinin bu defa Hıristiyanların tahta ve taştan yapılan haçlara tapmalarına rağmen neden Tanrı'nın oğlu olduğuna inandıkları Baycu Noyan'a tapmadıkları konusunda biraz köşeye sıkıştırıcı çift boğumlu düğümlemiş soru sorunca Keşiş Ascelinus'un onlara Hıristiyanların haçın maddî yapısına değil de Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği zaman bedeninin o eşyaya ruh kattığı, onu kanıyla suladığı ve kutsadığını söyleyerek Moğol heyetinin susturulduğunu bildiren Frer Simon, Moğolların aslında Hıristiyanlar hakkında bilgilerinin olduğunu

---

¹³² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 101-102; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 76-77; *History of the Tartars*, XXXII/44; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 448; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 497

fakat kendilerini itaat altına almak için kullandıkları, hakaret, kaba kuvvet, hatta ölüm tehditlerinin işe yaramadığını görmeleri üzerine bir nevi cedel ile kendilerini alt etmek istediklerini fakat kendi heyetlerinde yer alan keşişlerin Moğol oyunlarına kanmayıp ve yenilmeyip onların Hıristiyan heyet tarafından çaresiz bırakıldığını bildirmektedir.¹³³

Baycu Noyan'a itaat etmeyeceklerini anlaşılması üzerine Tatar/Moğol heyetinin yine yanlarına gelerek bu sefer Hân'ın büyüklüğünü anlamaları ve Papa'nın mektubunu ona bizzat vermeleri için Güyük Hân'a gönderileceklerine dair haber aldıklarında Keşiş Ascelinus bunun Baycu Noyan'ın bir tertibi olduğunu anlayınca onu reddettiğini ve Papa tarafından Hân'a gitmekle görevlendirilmediğini ancak bir Moğol ordusunu bulup mektubu Hân'a göndermekle vazifelendirildiğini söyleyen Frer Simon, Keşiş Ascelinus ile Moğol heyeti arasında geçen Papa ile Hân karşılaştırılması konusunda çıkan tartışma esnasında Hân'ın hükmünün Akdeniz (Mediterraneum) ve Karadeniz (Ponticum) de dahil olmak üzere her yerde geçerli olduğuna karşın Papa'nın önemsiz olduğu önermesi karşısında Papa'nın yetkisinin Aziz Petrus'a dayandığını ve Papa'nın otoritesinin kendilerine göre tartışılmaz olduğu bildirdiğini dile getirmektedir. Ayrıca Hân'a gitmek istemeyen Ascelinus, eğer mektubu kendileri götürmezlerse mektupla birlikte Papa'nın yanına dönmek istediğini fakat Moğolların bunu ayıpladığını ve Ascelinus'u alt etmek için birçok soru sorduklarını fakat Ascelinus'un cevaplamasına fırsat vermeden bağırıp çağırıp cevap vermesine engel olduklarını da eklemektedir.¹³⁴

---

¹³³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 103-104; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 77-78; *History of the Tartars*, XXXII/45

¹³⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 104-105; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 81-82; *History of the Tartars*, XXXII/46; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31

Frer Simon, Baycu Noyan'ın Papa'nın mektubunu Hân'a göndermek için mektubun önce Farsça'ya daha sonra ise hem Baycu Noyan hem de Güyük Hân'ın çok güzel bir şekilde anlamaları için Tatarca/Moğolca'ya tercüme edilmesinden bahsederken Baycu Noyan'ın heyetinden gelen kişileri 2 keşişi Hân'a göndermek ve Hân'ın gücünü bizzat görmeleri teklif edildi. Ancak Keşiş Ascelinus tekrar Papa tarafından Hân'a iletmekle görevlendirilmediklerini ve ancak kendilerinin zorla Hân'a gönderilebileceklerini faka isteyerek Hân'a gitmeyecekleri bildirdi ve daha sonra tekrar Baycu Noyan ile Papa'nın konuları hakkındaki tartışmadan sonra heyetin huzurunda mektubun tercümeleri okunup onaylandıktan sonra Hân'a gönderilmek üzere hazırlandığını ve Keşiş Ascelinus tarafından Moğol heyetinin tekrar yenilgiye uğratıldığını dile getirmektedir.¹³⁵

Papa'nın mektubunun tercümelerinin kontrol edilmesinden sonra, Papa'ya geri dönmek amacıyla izin isteyen Ascelinus ve Guichard'a gerekli iznin verilmemesini onların Moğol ordusunu gören ve bu konuda Moğolların düşmanlarına casusluk yapmakla itham edilen Papalık heyetinin hem dönmelerine izin verilmediğini hem de Baycu Noyan ile bütün ısrarlarına rağmen görüş-türülmediklerini fakat misyonerlik görevinin gerektirdiği üzere sabırla her gün birkaç kere Baycu Noyan kurultay çadırını önünde haziran ve temmuz güneşinin altında ordudan ayrılmak için izin istediklerini dile getiren Frer Simon, Moğolların bu nedenle çok hileci olduklarını, geleneksel elçi teati usullerine uymadıklarını ve Papalık heyetini adete köpek yerine koyduklarını kaydetmektedir.¹³⁶

¹³⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 105-107; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 82-83; *History of the Tartars*, XXXII/47; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 239

¹³⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 108-109; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 84-85; *History of the Tartars*, XXXII/48; Denise Aigle, "De la "Non Négociaton" à l'Alliance Inaboutie. Réflexions sur la Diplomatie Entre les Mongols et l'Occident Latin", *Oriente Moderno*, LXXXVIII, 1998, s. 407; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31

Beklemekten sıkılan elçi heyetinin sabırla izin almayı başardıkları bir esnada Hân'ın kurultaydaki en önemli danışmanı olan Elçigidey/Elcigidai (Angutha)'ın Papa'ya gönderilecek cevabi mektubu yazması amacıyla bizzat Baycu Noyan'ın yanına geldiği haberi üzerine Baycu Noyan elçi heyetine verdiği izni iptal ederek onları tekrar alıkoyduğunu bir Moğol hilesi ve saygısızlığı olarak dile getiren Frer Simon aynı zamanda Güyük Hân'ın Elçidey'i Gürcistan'ı ele geçirmekle görevlendirdiğini ve Elçigidey'in de Gürcistan seferi için Baycu Noyan'ın askerlerinden at tedarik etmeleri emrini verdiği de kaydetmektedir. Frer Simon ayrıca Papa'ya gitmek için ısrarla fakat Moğolların gazabına uğramak istemeyen elçi heyetindeki keşişleri temmuz sıcağında Baycu Noyan'ın çadırı önünde adeta ölmek için çok az olacak şekilde keçi ve kısrak sütünün yanı sıra ekmek yediklerini ve Moğolların ekşiterek yani fermente ederek elde ettikleri sirke tadındaki kısrak sütünden elde ettikleri mayalanmış içkiden etkilenmemek için su karıştırarak içtiklerini de raporuna eklemiştir.¹³⁷

Elçigidey'in gelişinden sonra durumları iç açıcı olmayan Papalık heyetinin geri dönmesi için tekrar Baycu Noyan'dan izin almak isteyen Ascelinus kurultayda görevli bir kişiye ona hediye ya da rüşvet vererek Baycu Noyan ile aralarında bağlantıyı sağlaması ve dönüş izni alması için Baycu Noyan'ın yanı gönderdi ve istediği izni Vaftizci Aziz İoannes Yortusu günü almışken Elçigidey ile birlikte Halep (Halapie) ve Musul (Mousul)/Ninova (Nineve) emirlerinin onunla birlikte Güyük Hân katından Baycu Noyan'a gelmeleri üzerine onların karşılanması nedeniyle elçilik heyetinin gediş izni unutuldu. Frer Simon burada özellikle Baycu Noyan ve kurultay tarafından çok önemsenmediklerini de vurgulayarak Elçidey ile birlikte gelen kişilerin Baycu Noyan huzuruna geldiklerinde

---

¹³⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 110-111; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 85-86; *History of the Tartars*, XXXII/49; Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", s. 50-51

saygılarından dolayı 3 kere diz çöküp 3 kere secdeye kapanmalarından sonra 7 gün boyunca at üstünde yapılan şenlikten ve bağırıp çağırarak hatta kurtlar gibi ulayarak eğlenip içki içip sarhoş olduklarından bahsetmektedir. Daha sonra aziz İacobus Günü Baycu Noyan'ın heyeti gelerek Hân'ın mesajını barındıran ve elçilerin isimlerinin de yer aldığı mektup ve heyetle birlikte Papalık heyetinin geri dönmesine izin verdiler. Frer Simon'a göre Papalık heyetinde bulunan keşiş Ascelinus'un yolculuğu 3 yıl 7 ay, keşiş Alexander ve keşiş Albert'in yolculuğu 3 yıldan biraz az, kendisinin yolculuğunun 2 yıl 6 ay ve bu heyete Gürcistan'da dahil olan Keşiş Guichard'ın yolculuğunun ise 5 ay sürmüştür. Elçilik heyeti Baycu Noyan'ın huzurunda uzun süre alı konulduktan sonra nihayet buradan ayrılarak Türkiye üzerinden geri dönmeyip Suriye'deki Akka (Acon) limanına ulaşmıştır. Frer Simon burada özellikle Musul ve Halep emirlerinin Baycu Noyan huzurunda diz çökerek secdeye kapanmalarını kınayarak onların izzet-i nefislerini unuttuklarını fakat kendilerinin Papalık'ın onurunu zedeleyecek bir şey yapmadıklarını ve dolayısıyla bu Müslüman emirlerden daha karakterli ve imanlı olduklarını da vurgulamayı unutmamıştır.¹³⁸

Elçilik heyetinin görevini tamamlayıp Papa'nın yanına dönmesinden sonra Baycu Noyan'ın Aybeg ve Sarkis (Sargis) isimli elçilerinin Papa'ya götürdükleri mektupta yazanlar hakkında da bilgi verme ihtiyacı duyan Frer Simon, Baycu Noyan'ın Papa'ya hitaben elçilerinin geldiği fakat elçilik adabını ve ona yakışır bir şekilde davranmadıklarını, bu hususu onlara Papa'nın mı tembih ettiğini ya

¹³⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 111-113; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 89-90; History of the Tartars, XXXII/50; Cordier, "Le Christianisme en Chine et en Asia Certale Sous les Mongols", s. 72-73; Jean Richard, *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe Siècles)*, École Française de Rome, Paris- Torino - Roma 1977, s. 55; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 237, 240-242; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 137; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 30; Yıldız, "Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle", s. 51

da kendilerinden böyle davrandıklarını şikayet edip üzerinde yaşadıkları topraklarda huzur bulmalarının tek yolunun Papa'nın bizzat gelip gelmeyeceğini ivedilikle haber vererek gelip Tanrı'nın yeryüzünden görevlendirdiği Güyük Hân ve dolayısıyla onun temsilcisi olan Baycu Noyan'a itaat etmesi şartına bağlı olduğunu ve ayrıca kendilerine gelen mektupta insanları çokça öldürmelerinin Papa tarafından kınamasına da vurgu yapan Baycu Noyan, bu hususta Tanrı'nın buyruğuna uyduklarını ve kendilerine itaat eden insanları refah içinde yaşattıklarını ancak itaat etmeyenlerin Tanrı'ya da nankörlük ettikleri için yaşama hakkına sahip olmadıklarını dile getirerek gelip gelmeyeceğini ya da itaat edip etmeyeceklerini ivedilikle kendilerine bildirilmesi gerektiğini tekrar vurgulayarak bu mektubun 23 temmuz 1247 tarihinde Sisian (Sitiens) kalesinde yazıldığını ve elçilerinin isimlerinin Aybeg ve Sarkis olduğunu da ekleyerek mesajını bitirmiştir.¹³⁹

Baycu Noyan'ın Papa'ya gönderdiği mektupta işaret ettiği üzere Moğolların çok fazla insan öldürmeleri onların Tanrı anlayışlarında olduğunun altını çizen Frer Simon, ayrıca Güyük Hân'ın Elçigidey ile Baycu Noyan'a gönderdiği mektup hakkında da bilgi vermektedir ona göre Güyük Hân, Baycu Noyan'a Tanrı'ya ya da Tanrı tarafından görevlendirilmiş olan Hân ve temsilcileri olan Noyanlara itaat eden toplumların huzur içinde olacakları ancak itaat etmeyen ve bu

---

¹³⁹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 113-115; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 90; *History of the Tartars*, XXXII/51; Dawson, *Mission to Asia*, s. 85-86; Jean Richard, "La Lettre du Connétable Smbat et les Papports Entre Chrétiens et Mongols au Milieu du XIIIème Siècle", *Armenians Studies- Études Arméniennes in Memoriam Haïg Berbérian*, nşr. Dickran Koumciyan, Calouste Gulbankian Foundation, Lisbon 1986, s. 685-686; Richard, *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen Age*, s. 72; Richard, "The Mongols and the Franks", s. 50; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 237; Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü, and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, 7/2, 2005, s. 145; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 30-31; Aigle, "Loi Mongole vs loi Islamique? Entre Myte et Réalité", s. 975; Altay Tayfun Özcan, "Moğol Tarihinin Temel Latince Kaynakları Üzerine", *İRTAD*, 4, Haziran 2020, s. 50

çağrıya kulak asmayan toplumların nankör oldukları için Tanrı'nın askerleri olan Tatarlar/Moğollar tarafından hak ettikleri şekilde cezalandırılacaklarını şimdilik tatarları tam olarak tanımayan ve onlar için tehdit olmayan Dominiken/Dominicusçu (Predicatorum) ve Fransisken/Franciscusçu (Minorum) keşişlerinin güvende yani Moğolların korumasında olduklarını belirttiğini açıkça dile getirmektedir.¹⁴⁰ Frer Simon'un bu bilgiden maksadı kuvvetle muhtemel Papalık tarafından Moğollara gönderilecek yeni heyetlerin önünü açmak ve bu konuda endişe içinde olan Papalık ve keşişlerin seyahat için gerekli olan maneviyatı elde etmelerini sağlamaktır.

Seyahat Raporunun Hıristiyan Misyonerlik Tarihi Bakımından Değeri

Nesturiler

Frer Simon eserinin ilk sayfalarında Cengiz Hân'ın Moğolları teşkilatlandırıp bağımsızlığa kavuşturmasından sonra Tuğrul Hân'ın kızı ve Cengiz Hân'ında hatunu olan kişi hakkında bilgi vermektedir. Yolculuk esnasında karşılaştığı Nesturi keşiş Rabbanata hakkında bilgi vermek isteyen Frer Simon, onun Tuğrul Hân döneminde önemli bir konumda olduğunu hatta Cengiz Hân'ın eşi olan kızının danışmanı olduğunu fakat Tuğrul Hân'ın ölümünden sonra Moğolların Hıristiyanlığı ya da Hıristiyanları sevmediklerini dile getirmektedir. Muhtemelen Frer Simon Moğollar hakkındaki bilgileri öğrendiği Nesturi keşiş Rabbanata ile ilgili olarak onun Cengiz Hân döneminde eşinin danışmanı olduğunu ve günahlarını çıkardığı bilgisini vererek bu esnada Moğollar izin verdikleri sürece kurultaylara dahil olduğunu ve velinimeti öldükten sonra Karakurum'dan kaçarak, Azerbaycan'a geldiği ve Tebriz'de

---

¹⁴⁰ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 115-117; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 91; *History of the Tartars*, XXXII/52; Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s. 445-446; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31-32

saklandığı kanaatindedir. Nesturî keşiş Rabbanata hakkında menfi yönde kanaat belirten Frer Simon onun tacir, tefeci, kâhin ve Katolik ve Ortodoks inançlarını sorgulayan bir sapkın olduğunu bildirmekte ve öldükten sonra kesinlikle cehenneme gideceğini aktarmaktadır.¹⁴¹

Gürcüler

Eserinde Nesturi keşiş Rabbanata'yı tenkit eden ve onun cehennemde olduğunu söyleyen Frer Simon, Gürcüler ve Gürcü Katalikosluğu hakkında da aynı türden tenkitlerini dile getirmektedir. Frer Simon Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi üzerine Antakya piskoposluğu ile kara bağlantısı kesilen Gürcü kilisesinin deniz yolu ile Antakya ve Kudüs ile bağlantı kurduklarını fakat Gürcülerin daha sonra Antakya patriğinin buyurduğu gibi hareket etmediklerini, keşişlerin ve Katolikosların ve 18 Episkoposluğun para karşılığında çocuğu olmayan kadınları boşadıkları için sapkınlığa düştüklerini ve halkı soyarak Gürcistan'a hâkim oldukları kuvvetle muhtemel Gürcistan'daki Dominiken keşişlerine gerekli desteği vermedikleri için günaha girdiklerini ve yoldan çıktıklarını ayrıntılı bir şekilde dile getirmektedir.¹⁴²

Ermeniler

Eserinde Ermenilere de yer veren Frer Simon, öncelikle Moğolların Ani şehrini ele geçirmeleri bahsinde Hıristiyanlık tarihi için önemli olan Ağrı Dağı'ndan da bahsetmektedir. Frer Simon bu dağın Nuh'un gemisinin karaya vurduğu bir dağ olduğu ve Tanrı'ya sadakatle hizmet eden bir keşişin Tanrı'nın onunla konuşması ile dağın

¹⁴¹ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 30; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 10-11; *History of the Tartars*, XXX/70; Richard, *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen Age*, s. 59, 74; Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", s. 246; Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası*, s. 31

¹⁴² Simon, *Histoire des Tartares*, s. 57-59; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 38; *History of the Tartars*, XXXI/96; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 137

tepesindeki gemiye ulaştığı ve oradan aldığı bir kazığı hatıra ve kanıt olarak getirdiği ve dağın eteklerinde bunun hatırası için bir kilise inşa ettiği ve kazığı kutsal bir emanet olarak muhafaza ettiğini kaydetmektedir.¹⁴³

Eserinde Ermenilerin de sapkınlık içinde olduklarını dile getiren Frer Simon, Ermenilerin Paskalya cumartesisinde yumurta yediklerini, akşam ise peynir yediklerini, İsa'nın Paskalya cumartesi akşamı dirildiğini, paskalyadan sonraki her altıncı gün et yediklerini, Hz. İsa'nın doğum gününü tanımadıklarını, hiç bir kutlama gününü tanımadıklarını, 40 boyunda perhizin devam ettirilmesi gerektiğini, cumartesi ve Pazar haricinde kutlama yapmadıklarını, altı gün bayramını kutlamadıklarını ve perhizi doğru düzgün yapmadıklarını kaydederek sapkınlık içinde olduklarını kaydetmektedir. Dini törenlerin Katoliklerden farklı olması, cumartesi ve pazara günlerine denk gelmeyen bayramları kutlamamaları, arafa inanmaları, zina yapanların kolaylıkla boşanması, manastır ve kiliselerdeki papazların içkiye düşkünlükleri ile dünyevileşmeleri, keşişlerin tefecilik, özellikle din ticareti yapmaları, din adamlarının ölümlerinden sonra eşlerinin bir daha evlenememeleri Hz. İsa'nın iki tabiata sahip olmadığını söylemeleri gibi şartlarla Katolik kilisesinden ayrılmaktadır. Gürcüleri 30 maddede Katolik kilisesinden farklı olduğunu söyleyen Ermeniler ile Gürcüler arasında çok derin ayrılıklar ve kadim düşmanlıklar mevcut olduğunu kaydeden Frer Simon, böylece bu iyi Hıristiyan halkın Katolik kilisesinden inanç olarak farklılıklarını ve sapkınlıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁴⁴

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğollara tabi olmaları üzerine Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu'nun

¹⁴³ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 59-60; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 41; History of the Tartars, XXXI/97; Guzman, "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", s. 137

¹⁴⁴ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 60-62; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 41-43; History of the Tartars, XXXI/98; Sardelić, "John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe", s. 500

da Moğol hâkimiyetini kabul ettiğini kaydeden Frer Simon, Küçük Ermenistan yani Kilikya Ermeni Baronu Kostans'ın oğlu Hetum'u Moğollara gönderdiği ve onlar ile saldırmazlık antlaşması yaptığı da belirtmektedir.¹⁴⁵

Frer Simon, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu'nun Moğollara tabi olması meselesini hallettikten sonra Kilikya/Çukurova ve doğu Anadolu'daki kuvvetle muhtemel Muş/Taron ve çevresindeki ereni baronluğunda yaşanan gelişmeleri de belirtmiştir. Özellikle küçük Ermenistan/Kilikya ve büyük Ermenistan/Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni baronlarının Papalık ile ilişkileri, kendi hâkim oldukları bölgelerdeki bazı şehirlerin gelirlerini Papalık'a bağladıklarını dolayısıyla Ermeniler arasında Katoliklik mezhebinin yayılmaya başladığı ve Ermeni Katolik kiliselerinin yaygınlaştığını da ayrıntılı bir şekilde dile getirmektedir. Bu meseleyi Papalık açısından bir övünç ve gurur meselesi olarak dile getiren Frer Simon, Ermenilerin Papalık'ı tanımaları ve eski mezheplerinden vaz geçerek Katolik olmalarını yani kendince hidayete ermelerini Ermeniler içinde çok iyi olduğu kanaatini açığa vurmaktan geri durmamıştır.¹⁴⁶

Müslümanlar

Eserinde sapkın olarak gördüğü Moğollar, Nesturiler, Gürcüler ve Ermenilerin yanı sıra Müslümanları da eleştiren Frer Simon, Anadolu'da faaliyette bulunan bir Alman keşişin Türkler tarafından soyulduğu ve daha sonra dilencilik yaptıktan sonra öldüğü, akabinde defnedildikten sonra mezarının bulunduğu dumanlı şarap odasının nurlandığı fakat şeytani bir zekâya sahip olan kadı tarafından halkın onun gizli bir Müslüman olduğuna inandırıldığı hakkında bilgi veren

---

¹⁴⁵ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 86; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 66; *History of the Tartars*, XXXII/29; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 185-189

¹⁴⁶ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 86-87; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 66-67; *History of the Tartars*, XXXI/29

Frer Simon kadının yalan söylediği ve halkı kandırarak Hıristiyanlığa engel olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır.¹⁴⁷

Frer Simon, seyahat raporunda ayrıca Türkiye'deki Müslüman Türklerin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini temsil eden Haç'a yapılan hakaretle ilgili bir bilgiyi de raporuna ekleme gereği duymuştur. Özellikle eserinde Moğollara dair gerçekçi bilgiler veren Frer Simon, Müslümanları tahkir ve tezyif etmek için Müslümanların Konya yakınlarında bir yerde bir ayı oynatan Müslüman, ayıyı Hıristiyanlara hakaret etmek için hareket ettirince ayının bir anda öldüğünü, diğer taraftan başka bir Müslüman'ın haça tokat atarken elinin ve kendisinin yandığını, akabinde bir sarhoş ve akli başında olmayan bir Müslümanın Haç'a hakaret etmek istediği anda öldüğünü ve bu nedenle yaşanan bu olayların Tanrı'nın bir lütfu olduğunu gören bir Grek/Yunan'ın bu yeri satın almak ve buraya bir kilise yapmak için sultana 20.000 dinar vereceğini söyleyince şehrin kadısının bunu engellediğini dile getirmektedir.¹⁴⁸ Anlaşıldığı üzere Selçuklu hâkimiyetindeki Türkiye'den geçerken gerektiği gibi ilgi göremeyen Frer Simon ve beraberindeki Papalık heyetin çektiği sıkıntılar raporuna Türkler/Müslümanlar hakkında bazı menfi bilgilerin yer almasına neden olmuştur.

Değerlendirme

Moğolların İslam dünyasını istila ettikleri bir dönemle aynı zamanda Avrupa içlerine de girmeye başlayan ve Hıristiyan dünyasının dikkatini çeken Moğollar, Papalık tarafından antlaşmak ve özellikle Hıristiyanlaştırılmak istenmekteydiler. Bu nedenle ham Tatarlar hakkında bilgi toplamak, hem de Moğolların Hıristiyanlaştırılarak İslam dünyasına hâkim olunması için Papalık tarafından Fransisken ve Dominiken tarikatlarına mensup keşişler Moğollara elçi olarak

¹⁴⁷ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 66; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 46; *History of the Tartars*, XXXI/142

¹⁴⁸ Simon, *Histoire des Tartares*, s. 118; *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, s. 91-92; *History of the Tartars*, XXXII/53

gönderilmeye başlandı. Bu dönemde 1245-1248 yılları arasında Moğollara elçi olarak gönderilen bir heyette buluna frank asıllı Saint-Quentinli Frer Simon'un seyahat notları da Papalık ile Moğollar arasındaki ilişkide önemli bir tutmaktadır. Moğollar, Selçuklu Türkleri hakkında tafsilatlı bilgi veren kaynağımızın Moğollara ve Türklere bakış açısı, doğu Hıristiyanlığı hakkındaki değerlendirmeleri olaylara şahit olması ve gözlemlerini içermesi açısından paha biçilmez bir değere sahiptir. Bu yazıda bahsedilen özellikleri açısından değerlendiren seyahat nameni tahlil ve tenkidini içermektedir.

Kaynakça

- Aigle, Denise, "De la "Non Négociation" à l'Alliance Inaboutie. Réflexions sur la Diplomatie Entre les Mongols et l'Occident Latin", *Oriente Moderno*, LXXXVIII, 1998, s. 395-434
- Aigle, Denise, "Loi Mongole vs loi İslamique? Entre Myte et Réalité", *Annales Histoire, Sciences, Sociales*, 59/5-6, 2004, s. 971-996
- Aigle, Denise, "The Letters of Eljigidei, Hülegü, and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, 7/2, 2005, s. 143-162
- Akman, Mehmet, "Kilise: Fıkıh", *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 16-18
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, trc. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007
- Aksarâyî, Kerîmüddîn Mahmûd, *Müsâmeret'ü-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- Albayrak, Kadir, "Nestûrîlik", *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 15-17
- Alinge, Curt, *Moğol Kanunları*, trc. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1967
- Ay, Resul, "Moğollar ve Katolik Misyonerlik: Fransisken ve Dominiken Rahiplerin Asya ve Yakınoğu' da Misyonerlik Faaliyetleri (13-14. Yüzyıllar)", *Avrupa Tarihinde Türk Eli: Gümeç Karamuk Armağanı*, nşr. Ramazan Acun – Serhat Küçük, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007, s. 39-59

- Ayalon, David, "The Great Yasa of Chingiz Khan, A Reexamination", *Studia Islamica*, 33, 1971, s. 97-140
- Ayan, Ergin, "Anadolu'da Moğol Hâkimiyetinin Sonu", *Türk Kültürü*, XL/472, 2002, s. 449-465
- Aydın, Mehmet, "Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu*, (Ankara, 01-02 Ekim 2005), nşr. Asife Ünal, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayını, Ankara 2005, s. 35-47
- Aydın, Mehmet, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 7-19
- Aydın, Mehmet, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Alınabilecek Tedbirler Neler Olmalıdır?", *I. Din Şûrası*, (Ankara, 1-5 Kasım 1993), II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 341-348
- Aydın, Mithat, "Misyonerlik Kısılcacında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 60, 2011, s. 1-30
- Bademci, Ali, *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükâtı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 212
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm) - Köprülü, Mehmed Fuad, "Cengizhan", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 91-100
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç (Wilhelm), "Ani", *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 435-437
- Barthold, Vassilij Viladimirovich (Wilhelm), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, trc. Râgıp Hulusi Özdem, nşr. Kâzım Yaşar Kopruman - Afşar İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006
- Batur, Ahsen D., *1200 Yıllık Sürgün "Türk" Sözü'nün Hazin Serüveni*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013
- Bayraktar, Mehmet, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015
- Besalel, Yusuf, *Yahudi Ansiklopedisi*, I, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2001
- Bretschneider, Emil Vasilievich, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, I-II, Trübner- Co, Luggate Hill, London 1988

- Bulduk, Abdulgani Fahri, *Mardin Tarihi*, nşr. Burhan Zengin, Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara 1999
- Bünyadov, Musaoğlu Ziya, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinliler Devleti*, trc. Tural Rızayev, Derin Yayınları, İstanbul 2003
- Cahen, Claude, *Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı*, trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010
- Cahen, Claude, *La Syrie du Nord à l'Époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Institut Français de Damas, Librarie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1940
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002
- Chaliand, Gérard, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya M.Ö. V. Yüzyıl - XVI. Yüzyıl*, trc. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001
- Clark, Larry V., "Rubrucklu William'ın Seyahâtnâmesi'ndeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)", trc. Ayşe Kılıç, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, 26, 2013, s. 149-164
- Claverie, P.V., "Deux Lettres Inedites de la Premiere Mission en Orient d'Andre de Longjumeau (1246)", *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 158/1, 2000, s. 283-292
- Cleaves, Francis Woodman, "The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers of Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12/3-4, December 1949, s. 400-443
- Coblentz, John, Göksel Çağrı: Hristiyan Öğrenciliğinde Etütler, trc. Hande Taylan, GDK Yayın, İstanbul 2010
- Cordier, Henri, "Le Christianisme en Chine et an Asia Certale Sous les Mongols", *T'oung Pao*, 8/1-2, Mar - May 1917, s. 49-113
- Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn (660/1262), *Tabakât-ı Nâsırî*, nşr. Abdülhayy Habîbî Kandahârî, I-II, Kandahâr 1328; Encümen-i Târîh-i Afganistan, Kâbil 1342/1963
- Cüveynî, Alâeddîn Atâ Melîk b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed (681/1283), *Kitâb-ı Târîh-i Cihân-Guşây*, I, *Der Târîh-i Çengîz Hân ve Âkâb ve tâ Gûyûk Hân*, Leiden 1329/1912; II, *Der Târîh-i Hârezmşâhîyân*, Leiden 1334/1916; III, *Der Târîh-i Mengû Kâ'ân ve Hûlâgû ve İsmâ'îlyye*, nşr. Mîrzâ Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvînî, E. J. Brill, Leiden 1355/1937, 1958; Juvaini, Ala-al-Din Ata-Malik, *The History of the World-Conqueror*, I-II, trc. John Andrew Boyle,

- Manchester University Press, Manchester 1958; *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998²
- d'Ohsson, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz*, trc. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınlar, İstanbul 2008
- Daniélou, Jean, "Kilisede Misyoner Düşüncesi", trc. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37/1, Ağustos 1997, s. 101-104
- Darcan, Hasan, "Hıristiyanların İslam Algıları ile Misyonerlik Faaliyetleri Arasındaki İlişki Bağlamında Roman Lull", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16/64, Nisan 2015, s. 183-214
- Dawson, Christopher, *Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Happer Torchbooks, New York 1955
- Dulaurier, M. Eduard, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar (Müverrih Kiragos'dan Müstahreç)", trc. Hırand D. Andreasyan, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 139-217
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, trc. Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011²
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Tarih*, I-II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999³
- Ebü'l-Fidâ, Melik Müeyyed İmâdeddîn İsmâil b. Feridun Ali b. Cemâleddîn Mahmûd b. Muhammed b. İmâdeddîn (732/1332), *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, I-IV, el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyye, Kahire 1907
- Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Ârifî (762/1360), *Menâkibü'l-Ârifîn: Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2006
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, II - Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, trc. Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2009²
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, III - Muhammed'den Reform Çağına*, trc. Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2009²
- Erbaş, Ali, "Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı İslâm'ın Temsil ve Takdimindeki Doğru Tutumların Belirlenmesi", *İslâmî Araştırmalar*, 20/4, 2007, s. 421-428
- Ersan, Mehmet, "XIII-XV. Yüzyıllarda Şap Ticareti ve Şebinkarahisar", *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (30 Haziran - 1

- Temmuz 2000), Şebinkarahisar Belediyesi Yayını, İstanbul 2000, s. 55-62
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007
- Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010
- Fallmerayer, Jakob Philiph, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, trc. Ahmet Cevat Eren, nşr. Celalettin Yavuz - İsmail Hacifettahoğlu, not. İbrahim Tellioglu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Geyikoğlu, Hasan, "Harezmîler'in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", *Türk Kültürü*, XXXII/373, Ankara 1994, s. 275-285
- Geyikoğlu, Hasan, "Suriye'deki Harezmîlerin Haçlılarla Mücadelede ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Rollerini", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1, Erzurum 1994, s. 135-142
- Geyikoğlu, Hasan, "Türkiye Selçuklularında Yabancılar İktâ' ve Mülk Verilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/47, Erzurum 2011, s. 65-91
- Geyikoğlu, Hasan, *Doğu Anadolu'da Harezmsahlılar*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992
- Goodrick-Clarke, Nicholas, "Rarnon Lull's New World Order: Esoteric Evangelism and Frontline Philosophy", *Anies*, 912, 2009, s. 175-94
- Gökalp, Türükoğlu, *Sınırlandırılmış Türk Tarihi*, I, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1976
- Guzman, Gregory G., "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: a Reappraisal", *Speculum*, XLVI, 1971, s. 232-249
- Guzman, Gregory G., "The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts From John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin." *Speculum*, 49/2, April 1974, s. 287-307
- Guzman, Gregory G., "Euroean Captives and Craftsmen Among the Mongols, 1231-1255", *The Historian*, 72/1, Spring 2010, s. 122-150
- Guzman, Gregory G., "Reports of Mongol Cannibalism in Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction?" *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, nşr. Scott Westrem, New York, 1991, s. 31-68

- Guzman, Gregory G., "Simon of Saint-Quentin as Historian of the Mongols and Seljuk Turks", *Medievalia et Humanistica: Studies in Medieval and Renaissance Culture*, 3, 1972, s. 155-178
- Guzman, Gregory G., *Simon of Saint-Quentin and Dominican Mission to the Mongols, 1245-1248*, The Graduate School of the University of Cincinnati, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Cincinnati 1968
- Gündüz, Şinasi, "Misyonerlik", *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 193-199
- Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2015
- Gündüz, Şinasi, *Misyonerlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005⁵
- Güngör, Ali İsra, *Tanrı'nın Şövalyeleri Cizvitler*, Çağlar Yayınevi, Ankara 2004
- Gürkan, Salime Leyla, "Teslîs: İslâm Anlayışında", *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 549-552
- Hartog, Leo de, *Cengiz Han: Dünyanın Fatih*, trc. Serkan Uzun, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003
- Hautala, Roman, "Early Hungarian Information on the Beginning of the Western Campaign of Batu (1235-1242)", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hung.*, 69/2, Budapest 2016, s. 183-199
- Hizmetli, Sabri, "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar", *Orta Asya'da İslâm –Temsil Den Fobiye-, III – Aydınlıktan Aydınlanmaya*, nşr. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara – Türkistan 2012, s. 1481-1539
- İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye*, I. *Tıpkıbasım*, nşr. Adna Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956; *el-Evâmîrü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye (Selçuk Nâme)*, I-II, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996; *Selçuknâme*, trc. Mükrimin Halil Yinanç, nşr. Refet Yinanç - Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-X, trc. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın, Nikmet Neşriyat, İstanbul 2008
- Jacob, Xavier, *Sorabilirmiyiz?: Hristiyanlık Hakkında En Çok Sorulan Sorular*, Sak Ofset, İstanbul 2015⁴
- Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, 7, İstanbul 1992, s. 367-369

- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfi b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750/1350), *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1387/2008⁵
- Kesik, Muharrem, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021
- Kırzioğlu, M. Fahreddin, "Kars", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 360-363
- Konukçu, Enver, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, nşr. Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 483-504
- Konukçu, Enver, "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengîz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, nşr. Hayrunnisa Alan - Abdülvahap Kara - Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 275-287
- Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, nşr. - trc. Ömer Özsoy - İlhami Güler, Fecr Yayınevi, Ankara 2009¹³
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, Seoul 2016
- Laszlovszky, József - Pow, Stephen - Romhányi, Beatrix F. - Ferenczi, László - Pinke, Zsolt, "Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241-42" *The Hungarian Historical Review*, 7/3, 2018, s. 419-450
- May, Timothy, *Chormaqan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*, Indiana University Department of Central Eurasian Studies, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Indiana 1996
- Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)*, trc. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011
- Morgan, David Orrin, *The Mongols*, Basil Blackwell, New York 1986
- Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Münşî (639/1241), *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübürtî: Histoire de Sultan Djelal ed-Din Mengübürti Prince du Kharezm*, nşr. Octave Houdas, Ernest

- Leroux Editeur, Paris 1891; trc. Octave Houdas, Ernest Leroux Editeur, Paris 1895; *Celâlüttîn Harezemşâh*, trc. Necip Asım Yazıksız, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul 1934
- Oymak, İskender, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010
- Özcan, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2, Aralık 2012, s. 427-458
- Özcan, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 6/XVI, Aralık 2013, s. 23-77
- Özcan, Altay Tayfun, “Moğol Tarihinin Temel Latince Kaynakları Üzerine”, *İRTAD*, 4, Haziran 2020, s. 42-62
- Özcan, Altay Tayfun, *Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı, Dominiken Misyoner Julian, Splitli Toma ve Torre Maggioreli Üstat Roger’in Görüp Duydukları ile Yaşadıkları (1241-1242)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020
- Özcan, Hanifi, “Misyonerlik Faaliyetlerinin Felsefi Temelleri”, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 4, 2007, s. 45-49
- Poyraz, Buğra, *Hristiyan Mistisizmi*, Avemedia, İstanbul 2014
- Richard, Jean, “Intiroduction”, *Histoire des Tartares*, Librairie Orientalisme Paul Guethner, Paris 1965, s. 7-20
- Richard, Jean, “La Lettre du Connétable Smbat et les Papports Entre Chrétiens et Mongols au Milieu du XIIIème Siècle”, *Armenians Studies-Études Arméniennes in Memoriam Haig Berbérian*, nşr. Dickran Koumciyan, Calouste Gulbankian Foundation, Lisbon 1986, s. 683-696
- Richard, Jean, “The Mongols and the Franks”, *Journal of Asian History*, 3/1, 1969, s. 45-57
- Richard, Jean, *La Papauté et les Missions d’Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe Siècles)*, École Française de Rome, Paris- Torino - Roma 1977
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, trc. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001
- Sadikov, Hasanbaba, “Gence’den Amid’e: Haremşah Celâleddin’in Ölüm Yolu”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, (Diyarbakır, 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 117-124
- Sardelić, Mirko, “John of Plano Carpini vs Simon of Saint-Quentin: 13th Century Emotions in the Eurasian Steppe”, *Golden Gorde Review*, 5/3, 2017, s. 494-508

- Saunders, John Joseph, *Târîh-i Fütûhât-ı Moğûl*, trc. Ebû'l-Kâsım Hâlet, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1363/1983²
- Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, trc. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayını, Antalya 2006
- Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, nşr. – not. Jean Richard, Librairie Orientalisme Paul Guethner, Paris 1965
- Simon of Saint-Quentin, History of the Tartars, nşr. - trc. - not. Stephen Pow - Tamás Kiss - Anna Romsics - Flora Ghazaryan, Online in 2019. <http://simonofstquentin.org/website/framework.htm>. 29.09.2021
- Sinor, Denis, "The Mongols in the West", Journal of Asian History, 33/1, 1999, s. 1-44
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, trc. Ahmed Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987
- Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya 1220-1346-*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 1-147
- Sümer, Faruk, "Keykubad I", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 358-359
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Vatikan", *DİA*, 42, İstanbul 2012, s. 564-568
- Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 228-231
- Taneri, Aydın, *Celâlî'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977
- Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, trc. - not. Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014
- Taşcı, Kemal, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası, 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali Uluslararası Şûrası*, (Sivas, 10 Aralık 2017), Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 161-197
- Taşcı, Kemal, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, nşr. Abdullah Kaya, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 161-197
- Taşcı, Kemal, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gayr-i Meşrû Bir Kan Bağı İddiası: Emîr Sa'deddîn Köpek'in Selçuklu Hanedanına Mensubiyeti

- Meselesi”, *Kan Bağı Kitabı*, nşr. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 203-240
- Temizsu, Habibe, *Yasak: Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018
- Tural, Murat, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, Ankara 2015
- Turan, Osman, “Keyhüsrev II”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 620-629
- Turan, Osman, “Keykubad I”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, s. 647-661
- Turan, Osman, “Sad-ed-din Köpek”, *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 32-35
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004⁷
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- Tümer, Günay, “Cizvitler”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 40-42
- Vernadsky, George Vladimirovich, *Moğollar ve Ruslar*, trc. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007
- Vladimirtsov, Boris Yakovleviç, *Moğolların İctimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, trc. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995
- Waardenburg, Jacques, “Teslîs”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 548-549
- Weatherford, Jack, *Cengiz Han ve Modern Dünyayı Aramak*, trc. Sermin Karakale, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2009
- Yavuz, Şevket, “Kaynak, Alan ve Metot Açısından Misyonerlik ve Tebliğ Faaliyetlerinin Epistemik Çözümlemesi”, *Hz. Peygamber’in Tebliği Metodu Işığında İslâm’ın Güncel Sonumu; 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Ankara, 21 Nisan 2003), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 19-42
- Yazıcızâde, Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*, (Giriş - Metin - Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009
- Yıldız, Sara Nur, “Baiju: The Mongol Conqueror at the Crossfire of Dynastic Struggle”, *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, Intellectuals*, nşr. Michal Brain – Jonathan Brack – Francesca Fiaschetti, University of California Press, Oakland 2020, s. 44-63

- Yıldız, Sara Nur, "Reconceptualizing the Seljuk-Cilician Frontier: Armenians, Latins and Turks in Conflict and Alliance during the Early Thirteenth Century", *Borders, Barriers and Ethnogenesis: Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*, Brepols Publishers, 2005, s. 91-120
- Yılmaz, Ömer, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Misyonerliğin Teopolitik Boyutları", *Uluslararası Değişimler ve Türkiye*, nşr. Mustafa Sıtkı Bilgin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, Ankara 2018, s. 98-111
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Bitlis (Tarih)", *İA*, II, s. 661-664
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Celaleddin Harzemşah", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 49-53
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Diyarbakır", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 605-626
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, II, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014
- Yuvalı, Abdulkadir, "Ahlât Şehrinin Tarihinde Yaşanmış Talihsiz Olaylar", *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (Ahlat-Bitlis 23-25 Ağustos 2012), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s. 223-228
- Yuvalı, Abdulkadir, "Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında (XIII. Yüzyılda)", *Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, II, Samsun 1987, s. 121-129
- Yükselen Pelen, Gökçe, *Derbendnâme Bakü Nüshaları, I - A-613 Nu.'lu Nüsha*, İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım, Kesit Yayınları, İstanbul 2017

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).